

6

VIGILIA

RESUMÉ
EN LANGUE
FRANÇAISE
DANS
LES DERNIÈRES
PAGES

Ára : 6,- Ft

Az elrejtett
Isten

Művészet
és modernség

A párbeszéd
Marianské-Laznéban

1967

JÚNIUS

TARTALOM

	Oldal
<i>Gál Ferenc</i> : Az emberi ész és az elrejtett Isten	361
<i>Jerzy Turowicz</i> : Művészet és modernség	369
<i>Kovács László</i> : Mendel és a modern biológia forradalma	377
<i>L. J. Le Bret</i> : Fohászok az Úrhoz (<i>G. Várhelyi Gizella</i> fordítása)	383
<i>Sinkó Ferenc</i> : Puskalövés az erkélyről (elbeszélés)	385
<i>Bittei Lajos</i> : A régi házban, Katarzis, Vihar a tavon, Tikkadt nyár (versek)	393
<i>Németh Géza</i> : Felelet, Mások, Temetés (versek)	394
<i>Rónay György</i> : Szürke élet (kisregény 8. rész)	395
<i>Mikes Margit</i> : A vég (vers)	401
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények. (A Marianské-Lazné-i párbeszéd I.)	402
<i>Magyar Ferenc</i> : A kis út (Sértődöttség helyett — megértés a családi fészkekből kirepült fiatalok iránt)	407

NAPLÓ

A liturgikus megújulás újabb fázisa (<i>Radó Polikárp</i>) 409; Amilyennek Rahner látja a jövő keresztényét (<i>Siki Géza</i>) 411; Az olvasó naplója — Szabó Magda: Alvók futása, Birkás Endre: Kopár ég, Kézai Béla: Jel és sors (<i>Rónay György</i>) 412; Színházi krónika — Ben Hecht és Charles McArthur: „Rendkívüli kiadás” és Ibsen: „Nóra” (<i>Dorombi Károly</i>) 415; Képzőművészet — Magyar festők Itáliában, Picasso grafikái, Miklós Gusztáv halála (<i>D. I.</i>) 417; Zenei jegyzetek — Liszt Ferenc és Ránki György műveinek bemutatója, Kósa György 70 éves (<i>Rónay László</i>) 419; Filmek világából — Julia és a szellemek (<i>Ungváry Rudolf</i>) 420; A legújabb utasítás a templomi zenéről (<i>Medvigy Mihály</i>) 422; A gyermekek gyónásának mai problémái (<i>Rosdy Pál</i>) 424; Kézíratos krónika a Víziváros egykori hitéletéről (<i>Schram Ferenc</i>) 426; Magyar reneszánsz könyvkötő műhelyek (<i>Kovács Zoltán</i>) 427	409
Francia nyelvű kivonatok	429

Felelős szerkesztő:

*Mihelics Vid*Felelős kiadó: *Saad Béla*

A szerkesztő a hét-első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem örzünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigília csekkszámja száma: OTP 37.343—VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár 4,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54) a Kultúra 024/2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigília című lapra vonatkozik. Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején

Ára: 6,— Ft

AZ EMBERI ÉSZ ÉS AZ ELREJTETT ISTEN

A vallások egymás közötti különbsége ma kétségtelenül eltörpül az alapvető kérdés mellett, hogy egyáltalán igazolható-e a vallás jogosultsága. Van-e olyan világfeletti, személyes szellemi létező, akit Istennek nevezünk, s akitől függ az ember élete, mint teremtetőjétől és végső céljától? Isten létét el lehet fogadni a hit alapján és az igazságot kutató elme megállapításai alapján. A kutató ész szerepe megvan a hitben is, de csak odáig mehet, hogy megállapítja: szólt-e Isten, elfogadhatom-e kijelentését? Biztos, hogy a hit alapján sokkal többen vallják Isten létét, mint gondoljuk, de ma mindenütt a tudományos jelszó a divat. Hívó és nemhívó egyaránt kérdezi: lehet-e Isten tudományos módszerrel megismerni, illetőleg létét igazolni? Istennek azt mondjuk, aki minden más létező számára a végső magyarázat. Ő a magától való, szükségszerű, örök lét, rajta kívül minden az ő teremtető tevékenységének az eredménye. Egyben ő a magyarázata az élet értelmének és az erkölcsi kötelességeknek is.

Ha Isten létezik, akkor a vallás mint történeti jelenség igazolható. A keresztény filozófia még egy lépéssel tovább megy. Azt kérdezi, lehetséges-e és létezik-e az az Isten, akit a kereszténység hirdet. Nevezetesen olyan Isten, aki nemcsak örök szellem, hanem személyes tevékenységgel beleszólhat az ember életébe, kinyilatkoztatást adhat magáról. A kritikai eszmefuttatást azért is el kell végeznünk, mivel Isten létének kétségbevonása ma nem egyszerű nemtörődés, hanem szintén a tudományos következtetés igényével léphet fel.

Isten léte, mint bölceleti probléma

A bölcelet arra vállalkozik, hogy végső magyarázatot adjon a dolgokról: a lét összetevőiről, az egységről és sokféleségről, anyagról és szellemről, jóról és rosszról, az erkölcsi rendről és az ember céljáról. Ha ezeknek a problémáknak a magyarázatát nem találja meg a világ belső keretei között, akkor következtetnie kell egy kívülálló okra. Itt aztán meg kell állapítani, hogy jogos-e a következtetés és pontosan mit tartalmaz.

Az Isten név tehát kettős jelentést takar: egyfelől a mindenség magyarázatának végső elvét, másfelől azt a végtelen személyes cselekvőt, aki mindent kigondol, létrehoz, fenntart és maga felé irányít. A tudományos igazolás csak akkor ér valamit, ha eljut ehhez a személyes cselekvő Istenhez, aki mindenütt jelen van és abszolút módon érvényesíti akaratát.

A filozófiai kutatás feltételezi a pártatlanságot, hiszen egyetlen vezérelve az igazság keresése. De lehet-e a konkrét ember pártatlan a lét, az erkölcsi rend és a végső cél követelményeivel szemben? Főleg akkor, amikor az istenfogalom már a tudományos kutatást megelőzően ott van minden emberi közösségben s az emberek tudatosan vagy gyakorlati magatartásukkal megoszlanak hívókra és nemhívókra. Nem fenyeget-e az a veszély, hogy a bölceleti okoskodás csak az eleve elfogadott álláspont igazolása lesz?

A kérdés tehát bonyolult. Még bonyolultabbá válik, ha megfontoljuk, hogy Isten léte nélkül az erkölcsi rendnek nincs biztos alapja. Rajta kívül más forrásból nem tudjuk levezetni a jó és rossz különbségét, a lelkiismeret kötelező erejét és az erkölcsi szankciót. Nem találunk kellő ma-

gyarázatot a változatlan természettörvényre, az emberi méltóság követelményeire és a bennünk levő vágyra a végleges igazságszolgáltatás és boldogság után. Ezek a kérdések már személyes létünket érintik, nem maradnak az elméleti tudomány síkján. De ha egy kérdés belevág a személyes érdekebe, akkor az ember különleges érdeklődést mutathat iránta, vagy éppen ellenkezőleg: eleve igyekszik kitérni a felelet elől. Hiszen a megoldás esetleg újabb követelményeket jelentene számára.

A bölcséleti és a természettudományos módszer

Könnyű belátni, hogy Isten léte nem lehet tudományos hipotézis a természet jelenségeinek magyarázásában. Nem mondhatom például, hogy a szerves és szervetlen anyag azért különbözik egymástól, mert Isten az egyiket és a másikat ilyenek-teremtette. Hiszen ha ma még nem látjuk, hogy az élő pontosan miben különbözik az élettelenről, a tudomány még rájöhet és megállapíthatja, hogy a szerves anyag létrehozásához nem kell közvetlen teremtő erő, hanem elég az anyagba beoltott képesség. A természettudomány tárgya az anyagi jelenség, amely mérhető és osztható. A magyarázatot úgy adja, hogy a jelenségeket visszavezeti más alapvető, de még mindig mérhető jelenségekre. Isten kívül áll az anyagi jelenségen. O az egész lét végső oka, nem pedig egy-egy jelenség fizikai oka.

A természettudománynak tehát nem lehet feladata Isten létének igazolása, viszont Isten léte ellen sem hozhat fel érveket. A természettudomány körébe a látható világrend tartozik, nem a lét végső alapjának és céljának tárgyalása. Minden eredménye ellenére nagyon messze van attól, hogy a létező valóságról teljes magyarázatot adjon, tehát nem állíthatja Istenről, hogy fölösleges feltevés. A tudomány szerénysége ott kezdődik, hogy sokkal több problémát vet föl, mint amit meg tud oldani. Kétségtelen ugyan, hogy története folyamán egyre jobban meghódítja a saját területét és biztosítja rajta a világosabb látást. Ezzel félretolja a mítoszt, a babonát és elejét veszi a vallási igazságok helytelen alkalmazásának, de nem oldja meg azokat a kérdéseket, amelyek megelőzik magát a természettudományt vagy amelyek követik eredményeit. Semmit sem mondhat például az anyagnak és a benne levő képességeknek az eredetéről és a világ egészének céljáról. Ezek a problémák már más létsíkba tartoznak és mint követelmények a tapasztalati világon kívülre mutatnak. Ott pedig a pozitív tudomány nem illetékes, ezért nem kovácsolhat érveket, sem Isten léte mellett, sem ellene. Ha megteszi, hűtlen lesz módszeréhez.

Amennyiben azonban a természettudomány feltárja előttünk az anyag benső kötöttségét és rámutat csodálatos törvényeire, ezzel az emberi szellemet arra képesíti, hogy a jelenségek magyarázásával kapcsolatban fontos bölcséleti kérdéseket vessen fel. Ha pedig a személyes Isten létét bölcséletileg már igazoltuk, a pozitív tudomány abban is segít bennünket, hogy jobban értékeljük a Teremtő művét, hiszen elénk tárja nagyságát, összefüggéseit, a benne rejlő erőket és képességeket. A természettudomány azért sem zárja el a bölcsélet útját, mivel nem tud elfogadható érveket felmutatni sem amellelt, hogy a világ vagy legalább valamilyen anyag öröktől fogva megvan, sem amellelt, hogy időben keletkezett. Az ismert fizikai tétel, hogy az anyag nem vész el, csak átalakul, nem elfogadható érv. Csak azt mutatja, hogy a zárt fizikai rendszerben az anyag így viselkedik. De akkor is viselkedhet így, ha teremtés útján kapta létét és természetét.

E megállapítások alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a természettudomány lélektanilag előkészíthet bennünket a bölcséleti bizonyításhoz. Ilyen előkészítésre azért van szükség, mert a tapasztalati síkról át kell nyúlnunk a metafizika síkjára. Ott már nem erről vagy arról a dologról tárgyalunk, hanem magáról a létezésről, a dolgok természetéről, törvényeiről, s azt keressük, mi felel meg az igazság abszolút követelményeinek. Nem szabad eleve elutasítanunk a kísérletet, hogy a jelen valóságot két síkon magyarázzuk: fizikai és metafizikai síkon. Az élet is elének dob olyan eseteket, amikor az anyagi összefüggések síkjáról át kell nyúlnunk a jogi vagy erkölcsi rendbe. Ha például a vihar letépi a villanyvezetékét, azt egyszerűen tudomásul veszik és igyekeznek a kárt kijavítani. De ha a nyomok azt mutatják, hogy egy autó döntötte ki az oszlopot, akkor keresik a tettet, érvényesítik a felelősség követelményeit. A metafizikai létrend azonban elvontabb, mint a jog és az erkölcs rendje, ezért nehezebb oda áthelyezni a követelményeket. Mégis a bölcséleti okoskodás nevében állítjuk, hogy ha a világ létének, harmóniájának, célirányosságának magyarázatát nem találjuk meg a tapasztalati valóság körében, akkor az elégséges okot egy másik létrendben kell keresnünk. Metafizikai létrendnek éppen azt nevezzük, ami végső értelmet és támaszt ad változó világunknak. Csak az értelemmel érhető el, nem a közvetlen tapasztalással.

A bölcséleti bizonyítás

Fogalom alatt olyan elvont dolgot értünk, ami valaminek a lényegét fejezi ki s a maga elvontságában nem létezik, hanem benne van a konkrét egyedekben. „Ember” például nem létezik, csak konkrét személyek léteznek, akikről állítom, hogy emberek. Isten fogalmán nem ilyen „fogalmat” értünk, hanem azt a végtelen, egyedi létezőt, aki maga a lét. Olyan valóság, aki saját erejéből létezik, aki magában hordozza létének magyarázatát, vagyis aki szükségszerűen létezik.

Éppen az a „fogalom” adta egyeseknek az indítást arra, hogy Isten létét magából a fogalomból próbálják igazolni. *Szent Anzelm* szerint a legnagyobb elgondolható eszmének léteznie is kell, mert ha nem léteznék, akkor nálánál nagyobbbat is gondolhatnánk. *Descartes*nak és *Leibniz*nek pedig az az álláspontja, hogy ha a gondolkodás számára lehetséges az istenfogalom, akkor annak léteznie is kell. A nehézség itt az, hogy az eszme, még ha a legnagyobb is, mindaddig csupán az értelem terméke marad, amíg más úton nem bizonyítjuk, hogy valóban léteznie kell annak a leg-tökéletesebb létnek, ami egyáltalán lehetséges. Ezt a szükségszerűséget pedig csak a tapasztalati világból kiindulva igazolhatjuk.

Nagyobb ereje van annak az érvelésnek, amely azt kérdezi: miért keresi értelmünk a legmagasabb és legtökéletesebb eszmét? *Marechal* és az ő nyomán *Gregoire* így próbál érvelni: Az emberi szellem objektív felfogó képessége határtalan, az értelem nyitva áll minden létező megismerésére, az akarat pedig minden érték elismerésére és befogadására, s ez nemcsak passzív viselkedés, hanem valóságos ráirányulás; érezzük, hogy az értelemnek és az akaratnak ez a természete, kell tehát léteznie olyan végtelen valóságnak, ami az értelem és akarat határtalan befogadóképességét kielégíti. Ám ez az érvelés nem visz tovább enyhe követelménynél. Az értelem és akarat igénye nem azonosítható sem a logikai sem a metafizikai szükségszerűséggel.

Bergson az ellenkező végletbe csap át. Elveti a fogalmi filozófiát s azt vallja, hogy csak az intuición győz meg a dolgok természetéről. Isten

létének felismerése ilyen intuíció eredménye: az ember egyszerűen megtapasztalja az isteni dolgokat. Az ismeret — mondja Bergson — a misztikusokban éri el a legnagyobb világosságot és bizonyosságot; a misztikusok tanúsítják, hogy Istennek szüksége van ránk, mint ahogy nekünk is órá; a teremtés Isten személyes vállalkozása: közösséget hoz létre olyanokkal, akik méltók a szeretetére. Az igazság azonban az, hogy ha ezt a gondolatot összhangba hozzuk Isten abszolút függetlenségével és szabadságával, akkor szép és megnyugtató, de nem nyújt többet valamilyen erkölcsi követelménynél és nem zárja ki a tévedés lehetőségét.

A keresztény filozófia mindig azokat az érveket tartotta döntőnek, amelyek az okság elvére épülnek, s amelyek a tapasztalati létnek, e lét rendjének és célirányosságának végső magyarázatát, illetőleg okát keresik. Klasszikus megfogalmazásukat megtaláljuk *Szent Tamás* „öt útjában”. Kétségtelen, hogy Szent Tamás óta sokat gyarapodott a világra vonatkozó fizikai ismeretünk, világképünk is más lett, tehát nem csoda, ha újra meg újra felvetődik a kérdés, mennyiben bizhatjuk rá magunkat gondolatmenetére? Nemcsak *Kant* tételére célzok, hogy az okság elve az ész kategóriája, nem pedig a külső valóság törvénye, tehát nem alkalmazható a tapasztalati jelenségeken túlra, még mint követelmény sem. Szent Tamás régi magyarázóit és a mostani keresztény bölcseleket egyaránt hangoztatják, hogy az „öt utat” helyesen kell értelmezni és bizonyos szempontból ki kell egészíteni. Utalok itt elsősorban *Van Steenberghe* (*Ein verborgener Gott*), *Eduard Sillen* (*Ways of thinking about God*), *Victor White* (*God the unknown*) és *Bednarek* (*Kierunki*, 35, 43, 45. sz.) megállapításaira.

Az „öt út”

Az arisztoteleszi világkép nekünk már semmit sem mond, ezért nincs értelme, hogy *Szent Tamás* érveit szószerint idézzük. De ha áttesszük azokat a mai nyelvre, megtaláljuk bennük a logikai erőt. Kiegészítésre csak azért szorúlnak, mert *Szent Tamás* nem akar velük bizonyítani. Inkább csak a rendszer teljességeért sorolja fel őket. Kimutatja, hogy az Istenbe vetett keresztény hit egyszerű, hiszen létét eszünkkel is igazolhatjuk. De megelégszik az igazolás gondolatmenetével. Érveit tehát nem szabad filozófiai rendszeréből kiszakítva vizsgálnunk, hanem együtt kell érteni azokat mindazzal, amit másutt Isten megismeréséről és felfoghatatlanságáról mond.

A mozgásból vett érvet így adhatjuk elő: A létezők körében tapasztalunk bizonyos változást, tökéletesedést, bomlást. Minden változást valamilyen kívülálló tényező okoz. Még az anyag belső elemi részecskéi is valamilyen határozott törvény szerint mozognak és változnak, egymással kölcsönhatásban vannak. Ha pedig minden változás mástól függ, az egész jelenséget csak úgy értjük meg, ha felveszünk egy első mozgatót, aki maga nem változik, ellenben oka minden változásnak. Nem fizikai oka, hanem ok olyan értelemben, hogy ezt a változó létet egyáltalán elindította útjára a teremtésben. Hangsúlyoznunk kell, hogy Isten nem az első láncszem az okok sorozatában. Ő nem a múlt első pontja, nem egy vonalban áll a többi hatóokkal, hanem mint teremtmény más léteendőben van. Olyan értelemben oka a változásnak, hogy véges, változó világot teremt. Az érvelés lényge az, hogy a változó világ nem lehet az abszolút kezdet. A változó világ csak úgy érthető, ha van egy abszolút változatlan, szükségszerűen létező ős-ok. (*Henri de Lubac: Über die Wege Gottes*).

Már ebből is látható, hogy az első érvet nem szemlélhetjük magában, hanem össze kell kapcsolni a többivel. A második érv abból indul ki, hogy az okok egymástól függenek, egymásnak alá vannak rendelve. Gondoljunk például az atomok keletkezésére vagy az élők egymástól való származására. Ha a sort a végtelenbe nyújtjuk, azzal magát a keletkezést nem magyarázzuk meg, hiszen minden egyed mástól függ. Kell tehát léteznie egy első oknak, amelytől az egész sor oksági hatása kiindul. De ez az első ok ismételten nem lehet egyvonalban a többivel. Hanem olyannak kell lennie, aki vagy ami önmagában hordozza létének magyarázatát.

A harmadik érv alapja az, hogy a tapasztalati világ minden részében esetleges, nem szükségszerű. Bármelyik rész hiányozhatnék vagy lehetne másként: más törvényekkel, más megjelenési formában. Ha pedig minden rész esetleges, akkor az egész világ esetleges. Vagyis ha elgondolom, hogy egyáltalán nem létezik, ez a feltételezés nem ellentmondás. Tehát a világ nem mondható szükségszerű létezőnek, nem hordja magában létének magyarázatát. Ha mégis létezik, akkor következtetnünk kell egy terem-tőre, aki a maga erejéből létezik és mindent az ő erejével tart fenn.

Szent Tamás negyedik érve a tökéletesség fokozataiból következett. Ha a dolgokban különböző fokban találunk szépséget, jóságot, igazságot, akkor kell lenni olyan valakinek, aki maga az igazság, jóság és szépség. Ez a gondolatmenet azonban teljesen Platon idea-tanán nyugszik és mai szemmel nem látunk benne bizonyító erőt.

Annál többet mond az ötödik érv. Lehetetlen észre nem venni valamilyen célirányosságot és rendet a természetben. Az anyagvilág 92 eleme szabályos struktúrával követi egymást. A növények, állatok szervei úgy alakultak ki, hogy lehetővé teszik az egyed és a faj életét. Az alacsonyabbrendű növények és állatok a magasabbrendűeknek szolgálnak, és az egész anyagvilág együttesen az embernek ad lehetőséget a kibontakozásra. Ha elfogadjuk az általános evolúciót, a célirányosság még szem-betűnőbb. A fejlődés határozott fajokat alakított ki s méghozzá olyan csodálatos lépcsőzetes beosztásban, hogy az ember nemcsak a táplálékát találja meg bennük, hanem szellemi kultúrát is létrehozhat. Ahol azonban célratöréssel találkozunk, ott föl kell tételeznünk egy értelmes rendezőt. A célirányosság nem lehet az anyag saját eredeti törvénye, hiszen a cél kijelöléséhez értelmes meglátás kell. Az értelem pedig csak az emberben jelentkezik, a fejlődés végén. Ezért kell, hogy az anyagot megelőzze egy értelmes lény, aki a törvényt és a célratörést beleteremtette.

A bizonyításhoz elég kimutatnunk valamilyen rendet és célirányos-ságot, ami már nem lehet a véletlen kombinációk eredménye. Ha az utólagos kölcsönhatásokat is bele akarnók magyarázni a célszerűségbe, furcsa megállapításokhoz jutnánk; például a bolha azért fekete, hogy könnyebben meglássuk a fehér lepedőn. Az anyagvilág törvénye a keletkezés, bomlás és kölcsönhatás, ezért abszolút rendről nem beszélhetünk vele kapcsolatban. Éppen mivel az anyag és a természet nem valami örök tör-vényekkel rendelkező öslét, azért megvan benne a hely az ide-oda való kilengésre, fejlődésre, kavarodásra. Vagyis a természet a benne található renddel utal a fölötte álló rendezőre, a rendellenességgel pedig a saját esetleges voltára. A rendellenesség és a rossz problémája kétségtelenül ellenvetés lehet a világ teremtettsége ellen. Hiszen könnyen kimondjuk, hogy a jó és bölcs Isten jobban tette volna, ha olyan világot teremt, amely-ben nincs rossz és szenvedés. A bűn és a szenvedés kérdése azonban már túlmegye a filozófián. Végleges magyarázatot csak az erkölcsi rend és a túlvilági élet bevonásával adhatunk. Bölcséletileg viszont könnyebb be-

látni azt, hogy a teremtett világban a rend mellett marad rendellenesség is, mint azt, hogy ha az anyag örök és egyedüli létező, a végtelen hosszú lét és fejlődés ellenére még mindig van benne tökéletlenség. Sőt, ha a maga erejéből bírná a létét, akkor minden képességét végtelen fokban kellene birtokolnia és így nem is lehetne benne fejlődés. Ezért mondjuk, hogy a jelen világot nem tudjuk megérteni teremtő és rendező ős-ök nélkül.

Mit bizonyítanak az érvek?

A mai ember gondolkodására erősen rányomta bélyegét a természet-tudományos módszer, ezért nem fölösleges, ha rámutatunk arra, hol kell keresni a filozófiai érvek bizonyító erejét. Kétségtelen, hogy az okság elvét nem alkalmazhatjuk a bölcséletben úgy, mint a természettudományban. A tapasztalható jelenségeknél ugyanis az ok és az okozat egy létsíkban van, s mindkettő elérhető. Ha egy könyvből következtetek a szerzőjére, már eleve tudom, hogy a szerző ember s csak az összefüggést teremtem meg köztük. Az istenérvek esetében azonban csak az okozat esik tapasztalatunk alá, maga az ok és a létrehozó tett azonban ismeretlen, sőt felfoghatatlan. Itt tehát valóban az ismeretlenbe markoló következtetésre vagyunk utalva. A tapasztalatból kiindulva először megállapítjuk, hogy a világ léte és célirányossága nem magyarázza önmagát, hanem rajta kívülálló okra szorul. Ezt nevezzük a világ esetlegességének. Másodszor kimondjuk, hogy az elégséges ok csak a szükségszerű létező lehet. Olyan valami vagy valaki, akire ha ránéznénk láthatnók, hogy ő a lét teljessége, és az a lényege, hogy létezik. De mivel nem látjuk, mind-ezt csak követelményként állítjuk. A követelmény a világ elégtelenségéből, magyarázatra-szorulásából szükségszerűen folyik.

A filozófiai érvek tehát csak addig vezetnek el, hogy kell lenni egy első oknak, egy rendezőnek, aki már nem szorul támaszra és magyarázatra. De hogy ki és milyen ez az első ok, azt már nekünk kell megszerkesztenünk az összes érvek és a következtetés törvényei alapján. *Victor White* megjegyzései a probléma lényegét tárják fel előttünk: A sokszor talpasztalt várakozás ellenére sem várhatjuk, hogy az érvek pontos magyarázatot adnak a világról vagy az Isten szellemi energiáinak és az anyagi világ fizikai energiáinak érintkezéséről. Még kevésbé várhatjuk, hogy annak a létét mutatják ki, amit már az eleve meglévő „Isten” szó tartalmaz. Más itt a helyzet, mint amikor az órából következtetnek mesterére. Itt a tapasztalati lét szerzőjére következtetünk, de nem tudjuk, mi az anyag, mi a lét, mi a teremtés, mi a szellem. Csak annyit tudunk, hogy a tapasztalati világ nem ad feleletet a végső magyarázatot kereső kérdéseinkre.

Ha megértjük Szent Tamás érveit, azt kell bennük meglátnunk, hogy a kételkedő és elutasító értelmet elvezetik ehhez a megállapításhoz: létezik az Ismeretlen, akit Istennek nevezünk. Az érvek arra jók, hogy le-
döntsék a bálványokat és megtisztítsák az előre kigondolt istenfogalmat. Óvatossá tesznek az Istenről való vélekedésben és segítenek annak a megértésében, hogy ő világfeletti és felfoghatatlan.

Már előbb említettük, hogy Szent Tamás az érvekkel nem a nem-hívőket akarta meggyőzni Isten létéről, hanem ki akarta mutatni, hogy ésszerű dolog annak a világfeletti titoknak az elfogadása, akit a hívó megvall és Istennek nevez. Mi, keresztények, az Istent a kinyilatkoztatás alapján is világfeletti misztériumnak nevezzük. Erről a bölcséleti érvelés-

ben sem szabad megfélekednünk. Tehát semmiféle érvekkel nem igazolhatjuk őt úgy, mintha nem lenne misztérium.

Mivel vannak bölcséleti érveink, magatartásunk nem az agnoszticizmus. Nem választjuk a kényelmesebb megoldást, hogy a tapasztalati világon túl nincs jogunk elkalandozni, hanem azt állítjuk, hogy létezik az Ismeretlen, aki a változó, esendő világgal szemben a szükségszerű, örök létező. Ennek a titoknak az elfogadása nélkül nem találunk magyarázatot a világra. Az Ismeretlen létének állítása az értelmes következtetés eredménye. Az ok és az okozat összefüggését nem személhetjük úgy, mint a fizikai rendben, de mindenesetre tárgyi alapot kapunk ahhoz, hogy kilétét fogalomszerűen kimondjuk és mint végtelen, személyes szellemet Istennek nevezzük. A bizonyítás tehát beletorkollik a világfeletti misztériumba. Kimutatja, hogy a világ létét egy ismeretlen ős-ok hordozza, akinek természetét és személyességét csak a világban, mint okozatban található tökéletességek alapján tudjuk elgondolni. Okot kereső gondolkodásunk és a lét támasza után való tapogatózásunk csak nála nyugszik meg.

Itt egyúttal a bizonyítás nehézségei is kitarulnak előttünk. A gondolatmenet feltételez valamilyen filozófiai érzéket, belátást, amely megragadja a véges dolgok létbeli viszonylagosságát. Vagyis azt, hogy alá vannak vetve ilyen vagy olyan létezési módnak, ami mind lehetne másképpen is. Ezért mondjuk, hogy létükben mástól függenek. Az érvelés nem azt célozza, hogy az okok végén valahol a végtelen távolban megsejtsük a Teremtőt, hanem azt, hogy a tapasztalati dolgok lét-elégtelenségével szembe állítsuk a szükségszerű létet, mint abszolút kiindulást. Mindig tudatában vagyunk annak, hogy a magától való őslét a mi világunkhoz mérten világfeletti, végtelen és felfoghatatlan, de létét az elégséges okság teljes érvényességével követeljük.

Filozófiai érzék kell ahhoz is, hogy az ember meglássa és kimondja az abszolút lét változatlanóságát és végtelenségét. Ami szükségszerűen létezik, ami magát magyarázza, az minden képességét a maga erejéből bírja. Senkitől nem kapta, senki nem korlátozza, azért ő a lét teljessége. Ő a magát valószínű őserő, a kezdet nélküli befejezettség, benne nincs változás, fejlődés, és nem lehet alávetve a külső okok hatásának, hiszen minden külső ok általa lett. Ezek a követelmények nyilvánvalóan nem igazolódnak az anyag esetében, ezért nem mondjuk az anyagot szükségszerű és első létezőnek. Az anyagnál azt látjuk, hogy ilyen vagy olyan célra irányul. Nem magától irányul, hiszen nem látja a célt, azért feltételez egy kívülről, értelmes rendezőt. Ha pedig az első ok, a lét teljessége nem változhat, nem fejlődhet és nem állhat részekből, akkor az anyaggal szemben csak szellem lehet. Értelmessége biztosítja személyességét, végtelensége egyedüliségét.

Egzisztenciális döntés

Végül még egy nehézséget kell figyelembe vennünk, ami részben az ember természetéből, részben az Istennel fennálló kapcsolatából adódik. A gyakorlatban ugyanis azt látjuk, hogy az elméleti bizonyításnak nincs meg a kellő hatása. Ezt csak úgy értjük meg, ha megkülönböztetjük az értelem oksági követelményét és az egész ember állásfoglalását. Az Isten léte nem olyan igazság, ami egyszerűen gyarapítja tudásunkat. Ő a világ teremtője, az élet ura, az erkölcsi rend szankciója. Az istenfogalom benne él az emberi közösségben és mindenki kialakít vele szemben valamilyen nyílt vagy takargatott állásfoglalást. Amikor a bizonyításhoz fogunk,

már ezzel az előzménnyel szemléljük a kérdést. Hogy az okság követelményét a tapasztalaton túlra is kiterjesztjük-e vagy sem, az nem csupán az értelem kérdése, hanem az egész személy döntése. Ha az életben tapasztalt jót és rosszat, a gondviselés titokzatosságát vagy akárhányszor az „istenhívők” következtetlen viselkedését nem tudjuk összeegyeztetni azzal az istenfogalommal, amit magunkban kiformáltunk, ez már eleve leállíthatja a bölseleti következtetést. Itt nemcsak Isten létének tudomásulvételéről van szó, hanem az egzisztenciális kapcsolat felméréséről is, tehát a tételünkbe belejátszanak a lélektani, erkölcsi, társadalmi mozzanatok is. Szívesebben elfogadjuk azt az igazságot, amely rokonszenves összefüggésben jelentkezik, mint azt, amelyről feltételezzük, hogy korlátozza öncélúságunkat.

Nem titkolhatjuk el, hogy pusztán filozófiai érvekből kiindulva nem könnyű megszerkeszteni a személyes, gondviselő Isten képét. Nem könnyű felelni arra, miért engedi meg a rosszat, miért kötötte az ember tökéletesedését fáradságos önneveléshez, erkölcsi küzdelemhez és szenvedéshez. Még nehezebb megérteni, miért tartogatja a teljes igazságszolgáltatást a túlvilágra. Kinyilatkoztatás nélkül az ember ezekben a kérdésekben csak tapogatózik, ezért Isten a filozófia számára minden bizonyosság ellenére is „elrejtett Isten” marad, s minden tudásunk csak „docta ignorantia”, „belátott tudatlanság”. A bölselet nem tud megszabadítani attól a tehertől, hogy a megtalálás ellenére is keressük az Istent, és nem tudja úgy kitölteni a lelket, hogy ne maradjon hely a hit számára. A bölselet — éppen mert bölselet — nem állíthatja elénk az Istent sem a természettudományos kísérlet, sem a matematikai egyenlet világosságával, de megteszi a logikai következtetés erejével. Többet nem is várhatunk tőle. A dolgok azért megismerhetők, mert egy értelem gondolta el őket, s azért jelentenek értéket, mert egy akarat hozta létre őket. A teremtmény-ös-ök tehát értelmes és szabadakaratú személy, akiben meg kell lenni a döntés szabadságának és a szeretet képességének. Ebből önként adódik, hogy teremtményeit a magáénak vallja és célhoz vezeti őket.

Nem kétséges, hogy a hívőnek sokkal könnyebb a hit magaslatairól visszatekintve átéreznie a bölseleti érvek logikai erejét, mint a nemhívőnek a teremtményekből kiindulva eljutnia Istenhez. De aki hajlandó elindulni az úton és aki hajlandó az Isten elismeréséből fakadó személyes döntést meghozni, annak nem lehetetlen.

Tévedés lenne azonban azt gondolni, hogy az Istentől való függés csak azokban jelentkezik, akiknek megvan róla a tudatos fogalmi ismeretük. Gondoljunk arra, hogy akárhány embernek a beszéde és viselkedése lehet logikus anélkül, hogy képes lenne a gondolkodás alaptörvényeit fogalmilag felismerni és kifejezni, sőt még akkor is, ha tévesen fejezi ki ezeket az elméleti törvényeket. Az erkölcsi felelősséget, a lelki ismeret szavát is sokkal többen hordozzák, mint ahánynak tisztult fogalma van az erkölcsi rendről. Ha az ember viselkedésében átéli az erkölcsi felelősséget s ahhoz méri tetteit, ezzel már kifejezi függését egy felsőbbrendű hatalomtól, még akkor is, ha nem jut el a tudatos reflexióig. A tárgyi értékek rendjének elismerésében burkoltan benne van az abszolút lét és az abszolút érték elismerése is, viszont azoknak visszautasítása egyben az utóbbiak visszautasítását is jelenti. Testi-lelki összetettségünkéből következik, hogy a megismerés és akarás a félhomályból kiindulva a reflexión át jut el a világosságig. Ez a sajátosan emberi adottság Isten megismerésében is jelentkezik. Ezért mondjuk a kegyelmi megvilágosítást és a kinyilatkoztatást külön adománynak.

MŰVÉSZET ÉS MODERNSÉG

Tanulmányunk szerzője, a neves lengyel publicista, a Krakókóban megjelenő Tygodnik Powszechny című katolikus hetilap főszerkesztője.

A művészet és a modernség viszonyáról tulajdonképpen nem is kellene vitatkoznunk. Először: mert a modernség nem valami kivételes, csak mai jelenség; minden kornak megvan a maga modern művészete. A művészet fejlődése dialektikus folyamat, a folytonosság mellett megjelenik benne a lázadás jelensége is; nem egyszer egymással alapvetően ellentétes áramlatok követik egymást. A művészet minden ágában, a festészetben, a zenében vagy az irodalomban, a művész azokat a kifejezési formákat keresi, melyek a legmegfelelőbbben tükrözik művészi látomását, belső élményvilágát és ezzel együtt a kor életérzését is. A művész a kor lelki tartalmait fejezi ki, akár akarja, akár nem, akár tudatosan teszi ezt, akár nem. Ki kell fejeznie, mert a történelem, az események, a szellemi áramlatok, a társadalmi feltételek kényszerítik rá.

Másodszor: a modernség fogalma meglehetősen homályos. Minthogy a művészetben a közvetlen elődökkel szakító irányzatok mellett mindig jelen van a folytonosság jelensége is, nehéz megállapítanunk, mi az, ami még modern, s mi az, ami már nem az, hol a határ a modernség és — mondjuk — a tradicionalizmus között. E határ megállapítására rendszerint valamilyen konvenció szolgál. A festészetben például a modernség legradikálisabb szárnyának, a tassizmus vagy az absztrakt művészet híveinek szemében az olyan festők, mint *Picasso*, *Klee* vagy *Miro*, a figuratív, tehát hagyományos művészethez tartoznak és nem a modernhez. A modernség ellenzői viszont a modernnek közé sorolják mindazt, ami csak a képzőművészetben *Cézanne*, sőt talán *Manet* után megjelent. Egy nyugat-németországi városban történt az eset, hogy több zenerajongó visszaváltotta hangversenybérletét, mert a filharmónia olyan vad modern és forradalmár szerző műveit merete műsorra tűzni, mint a harminc éve elhunyt *Maurice Ravel*. De ugyanez a Nyugat-Németország a *Schönberg*-követők legszélsőségesebb irányzatának, a konkrét és elektronikus zenei kísérleteknek is melegágya. Azok számára viszont, akik ez utóbbiakra esküsznek, *Sztravinszkij* már a múlt és a hagyomány képviselője, s legfeljebb a klasszikus névre tarthat igényt.

Harmadszor: nem kellene vitatkoznunk a modernség és a művészet viszonyáról, mert tulajdonképpen nincs modern és nem-modern művészet, csak jó és rossz művészet van, vagy még inkább: van, ami művészet, és van, ami nem az. De adva vannak-e a jó művészet objektív kritériumai? E kérdés megválaszolása a filozófusokra tartozik. Ha azt kívánánk tőlem, hogy most mégis eldöntsem, úgy arra hajlánék, hogy ilyen objektív kritériumok nem léteznek, ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy a művészet megítélése egészen szubjektív dolog. Mert vannak bizonyos interszubjektív kritériumok, valamilyen *consensus communis*, egy demokratikus közvélemény, amely nagyobbrészt azok közt alakul ki, akik érdeklődnek a művészet iránt, és szeretik is. Természetesen ezt a közvéleményt nem az adott pillanat, a divat határozza meg, hanem épp az idő múlásával alakul ki és igazolódik. És ha a születő művészet értékét illetően ma nagyon is nehéz meggyőzni a meggyőzhetetleneket, *Van Gogh* vagy *Cézanne* művészetének hatalmas értéke — hogy még egyszer a

festészet területéről vett példához nyúlunk — ma már egyetlen értelmes ember számára sem kétséges, bár mindkettő olyan művész, akit életében nem ismertek el.

Ha mindezek ellenére mégis beszélünk „modernség”-ről a művészetben, úgy ezt a fogalmat induktíve képezzük és „alkotó hipotézis”-nek tekintjük. Ebben az értelemben a modern művészet kifejezés mindazt magába foglalja, ami a művészet iránt érdeklődő embernek, vagyis a művészet „fogyasztóinak”, a kiállításra, hangversenyekre és színházba járóknak, regényolvasóknak és verskedvelőknek hatalmas tömegét két szélsőséges és általában egymással kibékíthetetlen táborra osztja: az elsőbe a modern művészet hívei és rajongói tartoznak, míg a második és számbelileg jelentősebb táborba azok, akik az utóbbi félév századnak csaknem egész művészi tevékenységét elvetik, csak azt a néhány szílat kímélve meg megbélyegző ítéletüktől, amely a XIX. századi naturalisztikus irányzatokhoz kötődik.

A művész és a társadalom

E két táborra osztódás annak a diszharmóniának a következménye, amely a művészet és a társadalom között alakult ki már jó néhány évtizede, és mint ilyen elsősorban szociológiai probléma. Tény az, hogy a művészek nagy része ma olyan művészetet hoz létre, melyre a társadalom nem tart igényt; tény, hogy a társadalom nem akarja vagy nem tudja, talán nem is képes elhatározni magát az erőfeszítésre, hogy megértse az új művészetet. A helyzet természetesen nem statikus, állandóan változik. Az új művészet egyszerre csak nem új, belép az életbe és hatást gyakorol rá; a „hozzáidomulás” is az új művészethez, állandó folyamat. Nagy szerepet játszik benne a divat és a sznobizmus, leomlanak az ellenállás bástyái. De a tömegek szempontjából vizsgálva a kérdést, a diszharmónia és az idegenség fenn áll. S ha megkérdezzük, ki ebben a hibás, valószínűleg arra a megállapításra jutunk, hogy mindkét fél hibás benne, de a kérdés illetően feltevése sehová sem vezet. Megmarad a tény, hogy napjainkban jó, igazi, sőt nagy művészet születik (e helyen a megfigyelő pozícióját az elkötelezettével cserélem föl), amelyre a társadalom nagy része nem tart igényt, és amelyet — részben talán önhibáján kívül — nem ért, mert egyszerűen nem is lehet megérteni. Ez utóbbi esetben egyik fél sem hibás. Viszont megvan a szociológiai tény, melyet elsősorban történetileg magyarázhatunk.

A társadalom és az új művészet közt bizonyára mindig létezett valamiféle konfliktus. E konfliktus élessége egyrészt a művészet újító szenvedélyének és forradalmiságának fokától, másrészt a társadalmi tudatosság mérvétől függött. Az bizonyos, hogy a régebbi időkben ez a tudatosság nem volt mindig magasfokú. Az igazi művész a társadalomnak valamiféle érzékeny és fogékony szerve, amely mintegy a társadalom nevében (bár nem egyszer szándéka ellenére), inkább intuitíve, mint tudatosan az új utakat keresi. És nemcsak a művészet útjait. A művész bizonyos társadalmi meghatározottsággal születik, és ez rányomja bélyegét a művészetére. Ugyanakkor azonban ki is tör ebből a társadalomból, szembekerül vele, hirdeti és gyakorolja a maga nonkonformizmusát. A művész rendszerint megelőzi a korát. S ebből ered a konfliktus.

Vannak korok, amelyekben ez a konfliktus nem éles. Vannak korok, amelyekben az új művészet az előzőnek folytatásaként jelentkezik. A román és a gótikus művészet két nagyon különböző és különálló világ,

mégis — úgy tűnik — az átmenet az egyiktől a másikba, simán, fejlődés útján, csaknem észrevétlenül ment végbe.

Ha a művészet és a mű élvezője közt oly éles a konfliktus, annak számtalan oka van. A leglényegesebb közülük az utóbbi évtizedekben végbement civilizációs, technikai, politikai és gazdasági változások nagysága és gyors üteme; ez a folyamat pedig napjainkban is tart. Az állandó forradalmi átalakulás idején hatalmas változáson kellett átmennie az egész kultúrának, a szó legteljesebb jelentésében, elsősorban viszont a legérzékenyebb részének: a művészetnek. Innen a művészet fejlődésének hirtelen földrengései, előre ugrásai, amelyekkel az átlagos emberi tudat nem tud lépést tartani. Annál kevésbé, mert a miénket megelőző kor — a XIX. század második fele (és a XIX. század lényegében 1914-ig tartott) —, amelyet az emberiség tartós és állandó haladásába vetett optimista és naiv hit jellemzett, a művészet terén is kitermelte a zavartalan nyugalom közérzetét, s a naturalizmus és az akadémizmus hatása alatt kialakította az ún. polgári ízlést. Állapítsuk meg itt minden indokolás nélkül: egy nagyon rossz ízlést alakított ki, amelyben a művészetten kívüli szempontoknak jutott az uralkodó szerep. Azoknak, akik a művészet ábécéjét gyermekkorukban *Böcklin* vagy *Matejko* képein, a zenében pedig *Mendelssohn* vagy *Liszt*en tanulták, nagyon nehéz volt magukévá tenni *Picasso*, *Sztravinszkij* vagy *Eliot* nyelvét. Amiből egyáltalán nem következik, hogy korunk új művészete csak 1914-ben kezdődött. Tudjuk jól a zenetörténetből vagy a festészet történetéből, hogy a mostani forradalom már a XIX. században elkezdődött, a hivatalos, akadémikus művészeti vonal mellett már létezett egy forradalmi vonal is, melyet a kortársak se nem értettek, se nem ismertek el. De ismételjük: a művész megelőzi korát.

A valóság és ábrázolása

Az a konfliktus, amely a művészet és a társadalom közt ma jelentkezik, azért oly éles, mert az egymástól szélsőségesen távoleső jelenségek túlságosan rövid időn belül követték egymást. Maradjunk a festészetnél, amely e gondolatokhoz a legkézenfekvőbb példákat nyújtja. Fél évszázaddal ezelőtt a képzőművészetben szinte fenntartás nélkül a naturalizmus uralkodott. Ma az absztrakt művészet uralkodásának vagy társuralkodásának — lehet, hogy rövid ideig tartó — korát éljük. És nemcsak Európában. Az Egyesült Államokban és Japánban is. Igaz, a művészettörténetben a következetes absztrakcionizmus először jelenik meg, de azok a korszakok is ritkák, melyekben a naturalizmus az uralkodó. A művészettörténet 20—40 ezer évre tekinthet vissza. Azt mondhatja valaki, hogy ez demagógia. Rendben van, vágjuk le (a tények ellenére) az egész történelem előtti művészetet, a barlangfal-festészetet, nem annyira azért, mert ezt a művészetet a maga — egyébként változó —, de sajátos törvényei határozták meg, mint inkább azért, mert a művészeti hagyomány folytonosságának kérdése, az átmenet a történelem előtti és az ún. történelmi művészet között, mind ez ideig nincs kellőképp feltárva. Így is, tekintetbe véve az európai művészet egyiptomi és kelet-ázsiai gyökereit, jó néhány ezer évvel kell számolnunk. Hány év esik ebből a naturalizmusra? Meglepően kevés. Ennél fogva a modern művészet ellenzőinek az a meggyőződése, hogy a művészetnek hűen „vissza kell adnia”, meg kell mutatnia vagy utánoznia kell a természetet, nagyon gyenge történelmi alapokon nyugszik.

A naturalizmus és az absztrakció között a művészet minden formájában jelentkezik az a probléma, amelyet így fogalmazhatnánk meg: a művészet viszonya a természethez. És ha a naturalista korszakok a művészettörténetben ritkák is, ellene lehetne vetni, hogy az esetek többségében figuratív művészettel van dolgunk, olyan művészettel, melynek alkotó elemei emberek és dolgok, a bennünket övező külvilág, a valóság. A művészet általában nem másolja ezt a valóságot, hanem megmutatja, mond róla valamit, ábrázolja. A dolog lényege abban rejlik, hogy a művészet általában nem arról beszél, milyen ez a valóság, hanem ennél sokkal többet mond, e valóság lényegét akarja megragadni, szinte kifejezhetetlen dolgokat akar kifejezni. A művészet megteremti a maga külön világát. E világ és a valóság közt valóban kapcsolat áll fenn, de az nem hasonlósági kapcsolat; sokkal inkább egy megismerő feladat teljesítése, vallomás a világról a művészet külön nyelvén, melyet a művészet saját törvényei határoznak meg. Innen ered a figuratív művészet joga, hogy deformálja az ábrázolt valóságot, a joga — melyet alapjában véve semmi sem korlátoz —, hogy egészen az absztrakció végső határáig deformálja azt. Deformálja egyrészt a célból, hogy többet mondhasson a valóságról, mint amit a hű kép, a fotográfia közöl róla, hogy valamit kibányászhasson belőle, hogy az egyik dologról a másikra helyezve át a hangsúlyt, új perspektivákat vessen fel. Másrészt a deformáláshoz való jog egyszerű követelménye a művész ama jogának, hogy saját, a szemléletestől független világot teremtsen magának.

És itt a forrása minden mai félreértésnek a művészet körül. Mint-hogy a figuratív művészet valamiképp mégiscsak ábrázolja a valóságot, az emberek kezdték azt hinni, hogy épp ez a célja, kezdték a művészetben a valóság képét, a hűséget, a hasonlóságot és az utánzást keresni, kezdték a festészetben témát, irodalmat, anekdotát keresni, kezdték azt követelni a zenétől, hogy hangulatos legyen, hogy — lényegében — művészetén kívüli érzelmeket keltsen.

A modern művészet egyik fő jellemzője épp a művészet ilyen fel-fogása elleni lázadás, a művészet lényegi jogainak visszakövetelése. Innen a modern művészet csapása a tárgyra, a témára, az anekdotára, az „irodalomra”. Innen annak felidézése, hogy a művészet, bár mellékesen különböző társadalmi feladatokat is teljesíthet, mégis azáltal szolgálja a legjobban az embert, hogy művészet, s hogy saját törvényei határozzák meg.

Saját törvényei — ez azt jelenti, hogy a művészet tárgya nem a szemléletes valóság. A szemléletes valóság csak alkalom, ürügy. Rembrandt festészetében is csak másodlagos jelentősége van a témának. Nem fontos, hogy Rembrandt Saskiát festette-e meg vagy egy anatómia leckét; a fontos az, hogy miközben témáival foglalkozott, magas művészi szinten oldotta meg a színt, a vonal, a fény, a kontraszt, az árnyék különböző problémáit, hogy formai értékeinek megfelelően, témája tökéletes expresszivitásra tett szert. Tehát csak a Rembrandt által teremtett világ a fontos, az, hogy hogyan alkalmazta a feketét és az aranyt. A művészetben sohasem a *mi* a fontos, hanem a *hogyan*. Viszont e *hogyan* új utakat nyitó alkotó jellegű megoldásának köszönhetően keletkezik az új *mi*, a művészet új tárgya, melynek azonban semmi köze sincs a művészet „témájához”. Ugyanez az értelmezés érvényes a művészet más területeire is, például a zenére: a „tematikus”, irodalmi emóciók elvetése, minden művészetén kívüli, zenén kívüli hatás elvetése, hogy csak az maradjon meg, ami valóban zenei emóciót kelt: a hangzásoknak, a hangoknak, a hang-

anyag megszervezésének, megszerkesztésének időben kibontakozó rendszere.

Ezért ütközik a modern művészet minden előzőleg kötelezőnek tartott konvencióval, kánonnal és hagyománnyal, ezért veti szét a formákat, amelyeket a művészetén kívüli elemeknek a művészet területére történt beszívargása hozott létre, ezért merül fel a „tisztá művészet”, a tiszta zene, a tiszta költészet, a tiszta építészet jelszava, ezért kapja vissza a „téma” a művészetben saját szerepét, sőt időnként ezért számúzik is a művészetből.

Pablo Picasso

A modern művészetnek egyik legjellemzőbb és egyúttal levitatottabb alakja kétségen kívül *Pablo Picasso*. Nem titkolom, hogy e hirtelen vérű spanyol festő híveinek, sőt rajongóinak — egyébként nagyon népes — csoportjához tartozom. Vajon Picasso a legnagyobb mai festő? Az így feltett kérdésre egyáltalán nem lehet felelni. A művészeket nem lehet egymással összehasonlítani, különbözőek, mások. Bizonyára vannak nagy mai művészek, akiknek művészete ugyanolyan nagy, mint Picassóé. *Rouault* dramatikus, telített színei, *Klee* mágikus, költői zenei világa, *Chagall* zaklatott, a folklórba és a zsidó mitológiába zárt képzelete vagy *Braque* nyugodt, harmónikus, klasszikus tökéletességű, halott természetei: ez mind a mai művészet remeklése, mind kiveszi a maga részét a XX. század művészeti forradalmából. De Picasso maga a forradalom. Meglepően élő, változó, sokrétű és sokoldalú művész. Nem helyezhető el egyetlen izmus fiókjában sem, iskola önmaga számára. Szüntelenül keres, szinte évenként váltja palettáját, teremt új kánonokat és konvenciókat, újjászervezi műhelyét, új kifejezési eszközökkel lép meg. Azt jelenti ez, hogy Picasso életművében minden egyaránt meggyőző? Bizonyára nem. Néhány képe azt a gyanút keltheti, hogy egyszerűen átejtí a közönséget, hogy itt valami csalás van. Másrészt viszont sokan, nagyon sokan, köztük gyakran Picasso leghevesebb ellenfelei, rendszerint nem ismerik műveit, s nagyon elcsodálkoznak, ha akár egy nagy kiállítást mutatnának nekik, melyet többé-kevésbé „normális”, „realista”, a festő munkásságának legkülönbözőbb korszakaiból, a „bleu” és a „rose” korszakból, a harmincas évekből vagy a háború utánról származó képeiből állíthatnánk össze. És ezek a képek távolról sem Picasso művészetének peremén keletkeztek, munkásságának szerves részét alkotják, s meggyőzhetik ellenfeleit, hogy Picasso „tud” festeni és nem is akárhogy. S ha mégis másképp fest, azt azért teszi, mert így kell festenie, hogy kifejezze saját művészi világnézetét. Ha egy olyan „megbotránkoztató” képen, mint például egy szélsőségesen deformált női portré, anatómiai valószínűséget keresünk, akkor — finoman szólva — csalódás fog érni. De Picasso ugyanezzel a képpel alkotóan oldja meg a vonal és a szín, a fény és az árnyék kérdéseit, s mellesleg magáról, a világról, a korról, de még a nőről is általában és talán épp arról a nőről is, akiről „portréját” festette, nagyon sokat mond. De az, hogy Picasso nagyon sokat mond az átható nyugtalanság világáról, a civilizációs korforduló világáról, az talán világos, főként, mert nem egyszer nyíltan beszél. Emlékezzünk csak vissza a híres *Guernicára*, melyet 1937-ben festett arra a hírre, hogy hitlerista repülőgépek egy baszk kisvárost bombáztak Franco tábornok szolgálatában. A *Guernica* politikai tett volt, amely megmozgatta a világ közvéleményét. Nem hiszem, hogy ezt az eredményt a hagyományos csatakép-festő iskola bármelyik alkotása elérhette volna, még ha egy Jan Matejko ecsetje alól kerül is ki.

„Érthetetlen”? „Embertelen”?

A modern művészettel szemben emelt kifogásokat két szóban lehetne összegezni: az egyik az, hogy „érthetetlen”, a másik, hogy „embertelen” művészet. Annak, hogy a művészet az átlagos műélvező számára érthetetlen, megvannak a maga okai. Mindenekelőtt a művészet és a társadalom közötti diszharmónia szociológiai ténye, amelyről a fentiekben szó volt. De gyakran a műélvező a hibás, aki valami mást keres a művészetben, mint amit keresnie kellene, például témát, anekdótát, irodalmat a festészetben, nem értve, mi is a művészet valódi tárgya. Ezenkívül a művész megelőzi korát, megértését épp ezért az idő hozza meg.

A modern művészet érthetlensége mögött gyakran a műélvező részéről megnyilvánuló lustaság, az erőfeszítés hiánya, beképzeltség húzódik meg: „én tudom jobban”, mely művészet rossz, értelmetlen, mocskos. Pedig a művészethez való viszonyában — csakúgy mint a valósághoz való viszonyában — az embert az alázat kötelezi. Csak ekkor tárulnak fel előtte akár a valóság, akár a művészet lényegi törvényei.

Hogy ez a művészet „embertelen”-e, az attól függ, mit keresünk benne. Ha könnyű, „szép”, „illő” dolgokat keresünk benne, ha kényelmet és pihenést, a világtól való menekülést keresünk, azt nem találjuk meg. De minden művészet saját korának művészete. A kor, az emberiség története pedig sokszor nem könnyű, nem szép és nem illő, hanem épp „embertelen”; a művészet ezt fejezi ki és ábrázolja, ezt segít megérteni, ezeknek az „embertelenségeknek” a kor nyelvén mond ellene, az ember rémületéről és nyugtalanságáról beszél, segítséget nyújt, hogy megváltoztassuk a kort.

De természetesen vannak e művészetnek valóban „embertelen” ágazatai is. Vannak a tiszta esztétizmusnak egész birodalmai, vannak vakvágányok, vannak zsákutcák. Ide tartoznak például — véleményem szerint — a szürrealizmus egyes ágai vagy *Salvadore Dali* művészete, aki kétségtelen nagyon tehetséges művész, de nincs mondanivalója, s csak a saját ripacskodását fejezi ki. Ez minden bizonnyal „embertelen művészet”, melynek nem jósolnék nagy jövőt.

Milyen jövő vár az absztrakt művészetre, vajon „emberi”-e ez a művészet? E második kérdésnek nincsen értelme. A művészet a történelem során általában mindig „figuratív” volt, de a lényege nem a „figura”, hanem egy új valóság teremtése, a forma és a szín kérdéseinek megoldásával. Ennek tudatosulása el kellett hogy vezessen a nonfiguratív művészet kipróbálásához. Kétségtelen, hogy e területen nagy eredmények születtek, egy sereg festő dolgozta ki saját egyértelmű, új utakat nyitó stílusát. Egyébként nagy szerepet kellett itt játszaniok az olyan, természetüknél fogva absztrakt művészeteknek, mint a zene vagy az építészet. Az olyan művészeknek, mint *Kandinsky* vagy *Mondrian*, kétségtelen megvan a helye a művészettörténetben. Viszont elképzelhető, hogy az absztrakt művészet diadalmenete, a naturalizmus végső bukásának e jelképe, átmeneti jelenség; a művészet bizonyára vissza fog térni a „figurához”.

De ha így is lesz, nagy hiba volna nem értékelni az absztrakt művészet hatalmas „technikai” értékét. Ez a művészet felmérhetetlenül gazdagítja a képzőművészetek fegyvertárát, új rendszereket tár fel, új harmóniákat, új perspektívákat nyit. A háború előtti lengyel költészetben két olyan költő is jelentkezett, akik fiatalkorukban átmentek a radikális avantgarde, az „érthetlenség” korán, hogy később visszatérjenek egy belsőleg sokkal hagyományosabb s „nyugodtabb” költészethez, de ekkor

már nem voltak ugyanazok, új költői fegyverzettel tértek vissza, mely lehetővé tette, hogy felfrissítsék és felújítsák egész költészetüket.

Új építészet, kitágult látóhatár

Az a terület, ahol a modern művészet fellebbezhetetlenül győzött, az építészet. Természetesen itt meghatározó szerepet játszott a technika fejlődése: az új építészeti anyagok, az üveg és a vasbeton, az új konstrukciós módszerek. De a technikai fejlődéssel párhuzamosan kialakult az új esztétika is. A funkcionalizmus alaptétele, a *Le Corbusier*-i jelszó „ház — lakógép”, az urbanisztika fejlődése kellő alapot teremtettek az új esztétika számára, tökéletesen megegyezőt a modern művészet egész esztétikájával. Végeredményben egy új nagy építőművészet keletkezett. S ez annál inkább jelentős esemény, mert az előző művészettörténeti korban tulajdonképpen nem is volt építészet, az eklektizmus és az elmúlt korok utánzása divott. Kétségtelen, hogy ma az építészet fejlődésének egyik legragyogóbb korát éljük. Az olyan nevek, mint *Le Corbusier*, *Frank Lloyd Wright*, *Gropius*, *Niemeyer*, *Mies van der Rohe* vagy *Luigi Nervi*, már kiérdemelték a maguk helyét a művészettörténetben. Azok, akiknek a modern művészet nem tetszik, akik nem értik, veszteni fognak, sőt már vesztek is. Az építészet az egyedüli művészeti ág, ahol a forradalom már teljes győzelmet aratott. Itt már nincs visszaút. Ez nem azt jelenti, hogy az utolsó fázisba léptünk; mind a technika, mind a művészet jövője, kétségkívül a fejlődés és a meglepetések hatalmas lehetőségeivel van tele. Egyébként meghátrálni és visszaesni emberi dolog. Ma is lehet úgy építeni, ahogy az új Varsó némely lakónegyedét építették. Csak-hogy ez nem jó építészet. Ez egyáltalán nem építészet, ez csak építkezés.

A modern művészet keletkezésében és fejlődésében nagy szerepet játszott, hogy a látóhatár, a művészetismeret kiszélesedésével letisztult és elmélyedt korunk művészi tudata. A művészet iránt érdeklődő ember s főként a művész, először a történelemben, átfoghatja az egész művészetet. Sok külső, anyagi tényező segítette ezt elő. A zenében hatalmas szerepe volt a rádió és a hanglemez feltalálásának. A képzőművészetben az eddigieknél könnyebb utazási lehetőségeknek, a múzeum-hálózat fejlődésének, elsősorban pedig a magas szintű színes reprodukcióknak. Ezenkívül a tudományos, régészeti és egyéb kutatások új területeket nyitottak meg előttünk. A Lascaux barlangok és a többi pireneusi „művészszalon”, valamint a több ezer szaharai barlangfreskó feltárása új fényt vetett az egész történelem előtti művészetre. Növekedtek ismereteink a Kolombusz előtti idők művészetét és az afrikai Benin és Ife magas szinten kibontakozott művészetét illetően. S végül megnövekedtek ismereteink a primitív népek mai művészetéről, a gyermekművészetről és a népművészetről. Ez a kitágult látóhatár teszi lehetővé, hogy más fényben lássuk az európai művészetet, tudatosítja bennünk, hogy milyen helyet is foglal el ma a művészet. Ezen az alapon állapíthatjuk meg azt is, hogy a nonfiguratív művészet és a művészeti deformáció a legkevésbé sem a XX. század találmánya.

Milyen a mai művészet családfája? Jellemző az időben való visszanyúlás. A zenében csökkent a romantikusok kultusza, *Chopin*, sőt *Beethoven* kárára, nem beszélve *Rahmaninov*ról, akit a modern zenére beállított fül már alig tud befogadni. Viszont annál magasabbra emelkedett a nagy *Johann Sebastian* és a vele együtt járók: *Händel*, *Vivaldi*, *Purcell*, *Corelli*. Hasonló folyamat ment végbe a festészet terén is; a modern művészet a

régebbi korokban keresi őseit, felfedezi a román kort, amelyet a gótika teljesen elnyomott, felfedezi mindenekelőtt a korai reneszánszt. Így „került fel” szinte a szemünk láttára a kitűnő *Piero della Francesca* vagy *Carpaccio*, így kerülhet sor akár holnap *Ambrogio Lorenzetti*-re, akit alig említenek meg a régebbi képzőművészeti kézikönyvek. Hogy miért épp ezeket az ősokeket keresi ki magának a modern művészet, az már más kérdés, ami külön elemzést követelne. Egy biztos, hogy ez az új értékrend tartósabbnak és helyesebbnek tűnik az előzőnél.

El kell fogadnunk korunkat

Úgy vettük gondolataink kiindulópontjául a modern művészet fogalmát, mint „alkotó hipotézist”. Azt hiszem, ez a hipotézis beigazolódik, s nyugodtan beszélhetünk az utóbbi évtizedek művészetéről, mint benső dialektikus folyamatban állandó jelleggel kibontakozó egésről. Azt hiszem, korunk művészete nagy művészet, hogy olyan művek keletkeztek és keletkeznek, melyek tartós értéknek bizonyulnak. Említettünk itt néhány nevet. Számukat meg lehetne sokszorozni, hisz olyan óriási művészekre nem került sor, mint *Matisse*, *Dufy*, *Modigliani* vagy *Miro*, a festők közül, olyan szobrászokra, mint *Henry Moore* vagy *Marino Marini*, olyan fiatalabb festőkre, mint a francia *Buffet*, az angol *Freud* vagy az amerikai *Ben Shahn*. A zenében *Sztravinszkij* és *Schönberg* neve mellett egy sereg hatalmas alkotó egyéniséget említhetnénk. *Prokofjev*, *Bartók*, *Milhaud*, *Honegger*, *Poulenc*, *Alban Berg*, *Webern*, *Messiaen*, *Szymanowski*... Az irodalomban, melyről itt a legkevesebb szó esett, az utóbbi félévszázadban a legkülönbözőbb iskolák képviselői tűntek fel: a realizmusé *Thomas Mann* vezetésével, a pszichologizmusé *Joyce* és *Proust* vezetésével az amerikai iskoláé *Hemingway* és *Scott Fitzgerald* vezetésével *Kafka*, *Beckett* vagy *Ionesco* „kísérleti” prózája, *Eliot*, *Majakovszkij* vagy *St. John Perse* költészete, vagy a fiatalabb írók közt *Albert Camus* és *Graham Greene*.

Mi célja van e nevek felsorolásának? Egyedül az, hogy rámutassunk a modern művészet méreteire és gazdagságára, mely elsőrangú tehetségeinek számával valamiképp az itáliai reneszánsz korát idézi emlékeztünkbe. Azt a kort, mely egyébként annyira más volt.

A mi korunk. Egy mély civilizációs válság kora, erkölcsi és eszmei struktúrák összeomlásának kora, a háborúk és a totalizmusok kora, a koncentrációs táborok és az atombomba kora. A megvetés, a nyugtalan-ság és a keresés kora. Ez a kor pedig olyan művészetet teremt, amely őt fejezi ki, segít benne, hogy megértsük.

Az bizonyos, hogy nem fordíthatunk hátat ennek a művészetnek, mint ahogy nem fordíthatunk hátat a meglévő valóságnak, nem botránkozhatunk meg saját korunkon. A keresztény magatartás az, ha benne élünk saját korunkban, ha megértjük az értékeljük, talán szigorúan és kritikával, de mindig szeretettel. Szeretni a kort, még akkor is, ha embertelen, azért, hogy emberi legyen, és azért, hogy együtt élhessünk benne az emberek millióival, akik teremtik és akik hozzátartoznak. Át kell formálnunk korunkat, de átformálni csak belülről lehet, benne élve, vele haladva, organizmusát érezve. Azt az organizmust, melynek mélyéből kinőtt a XX. század élő művészete, a modern művészet. S épp ez a művészet van segítségünkre abban, hogy átalakítsuk korunkat és hogy helyet biztosítsunk benne az ember számára.

MENDEL ÉS A MODERN BIOLÓGIA FORRADALMA

Általános vélemény, hogy a modern biológia a legutóbbi években forradalmi változáshoz érkezett. E változás lényege — ellentétben a fizika századeleji forradalmával — nem az, hogy valami új, az eddigi elvekkel nem értelmezhető jelenségre bukkantak, hanem az, hogy sikerült néhány különleges, az élet megértése szempontjából fontos óriásmolekula struktúráját és működését feltárni. Ennek az új ismeretanyagnak birtokában a biológiai nézőpont alapvetően átalakult. Mint ahogy *Darwin* munkája nyomán a rendszertan, anatómia és környezettan az evolúcióval értelmezhetővé vált, úgy a most megismert jelenségek nemcsak az előbb felsorolt tudományágakat, hanem a biokémiát és genetikát, sőt a biológia valamennyi ágát egyetlen egységbe olvasztották. A biológia tehát egy újabb lépcsővel feljebb lépett, s mondanivalója — mint *Darwin* korában — újra elképesztheti a világot.

Mendel műve

Az új felfogás konceptuális alapjait *Gregor Johann Mendel* rakta le, valamivel több, mint száz évvel ezelőtt. Munkájának ismerete nélkül a molekuláris biológia egyszerűen érthetetlen. Ő volt ugyanis az első, aki zseniális éleslátással felvetette és kísérletileg tanulmányozta azt a kérdést, vajon az élőlények sajátságainak mi az anyagi alapjuk, vajon lehetséges-e, hogy e sajátságokat a szaporítósejtekben levő partikulumok — Mendel szavai szerint elemek — őrzik, s ezek működéseként alakul ki az élőlényekre jellemző alak, szín, méret. Természetesen nem fizikai értelemben vett elemi részecskékre kell gondolni, hanem különleges parányi sejtalkatrészekre.

E feltevések igazolására Mendel évekig tartó, aggályoskodóan precíz kísérleteket végzett, amelyeknek lezártaival megállapításait matematikai formába öntötte. 1865 februárjában és márciusában két előadást tartott róla, amelyeknek szövegét a „brünni természetvizsgálók” lapjában közétette.

Amikor ezt a 47 oldalas dolgozatot most, száz évvel a megjelenés után elolvastam, megdöbbenett a munka elegáns felépítése, az eredmények minden igényt kielégítő bizonyítása, a magyarázat pontos, máig érvényben lévő tisztasága és a további problémák éleslátású felvetése. Ellentétben a szélteben elterjedt hiedelemmel, Mendelt nem az öröklés törvényei izgatták (az öröklés szó elő sem fordul korszakalkotó művében!), hanem a tulajdonságok partikuláris természete és e partikulumok egymáshoz való viszonya.

Módszerei egyszerűek voltak. Beszerzett 34 különböző borsófajtát, s ezeket években keresztül tanulmányozta abból a szempontból, vajon sajátságai állandók-e, ha nem éri őket idegen „pollen”, azaz virágpor. Konkrétan: a magas termetű vagy gömbölyű magvú borsó mindig ilyen utódokat hoz-e létre, ha saját pollenje porozza be. A 34 fajta közül Mendel csak néhányat talált megfelelőnek, ezeket választotta ki további kísérletezésre. Olyan borsót, mely stabilan magasnak bizonyult, keresztezett ugyancsak stabil, de alacsonytermetű borsóval. Az eredmény meg-

lepő volt, mert valamennyi borsó magas termetű lett. Ha most ezt az utódnemzedéket saját pollennel porozta be, olyan második generációt kapott, melynek 75%-a magas maradt, 25%-a pedig alacsony lett. Tehát az első generáció magas borsóiban rejtve (recesszív) jelen volt az alacsony jelleget megszabó partikulum is. E keresztezéseket Mendel 7 különböző sajátsággra nézve végezte el, például ráncos magvút síma magvúval, zöld hüvelyűt sárga hüvelyűvel keresztezett s következetesen azonos eredményt kapott. Ezután olyan borsókat keresztezett, melyek két, illetőleg több sajátságban különböztek egymástól. Például sárga hüvelyű, magas növesű, ráncos magvú borsót zöld hüvelyű, alacsony, síma magvúval keresztezett. E sajátságok is az utódokban szabályos rendszer szerint jelentek meg. Összesen 7 kísérletsorozatot végzett, melyek közül egyedül az elsőben 17,938 adatot kellett feldolgoznia. Hasonló számú adatot elemzett a többi kísérletben is. A munka tehát rendkívül hosszadalmas és fáradtságos volt, a nagy számú adat azonban végül is ragyogóan egyszerű törvényeket fedett fel. E törvények lényege, hogy a borsó fenti és egyéb tulajdonságaiért bizonyos részecskék, a Mendel-féle „elemek” a felelősek. Ezek az elemek jelen vannak a szaporítósejtekben, következőképpen minden sajátságot két elem szab meg: egy apai és egy anyai eredetű. Az elemek nem azonos erősségűek, egyik elnyomhatja a másikat. Az elemek egymáshoz is kapcsolódhatnak, ilyenkor az általuk létrehozott sajátságok is együtt járnak (például magháj szürke színével együtt jár a virág bíbor színe). Többnyire azonban az elemek függetlenek egymástól, vagyis a sajátságok és az őket meghatározó elemek szabadon kombinálódhatnak. Végül előfordulhat, hogy egyetlen sajátságot több elem határoz meg.

Mint említettük, Mendel e megállapítások többségét képletszerűen írta fel. Illusztrációként érdemes talán megemlíteni, hogy a tankönyvekben közölt úgynevezett szétválási arányokon (3 : 1, 9 : 3 : 3 : 1 stb.) messze túlmenően a *heterozigóták* (egymástól eltérő tulajdonságú szülőktől származó egyedek) számának csökkenésére a $(2^n - 1) : 2$ arányt állítja fel, ahol n a generációk száma; az összes egyedszám, a kombinációk száma és az állandó kombinációk száma pedig úgy aránylik egymáshoz, mint $4^m : 3^m : 2^m$, ahol m a tesztnövény tulajdonságainak száma.

Mendel a sajátságok partikuláris természetének felfedezését mértékartó és máig érvényes megjegyzésekkel értelmezi. Bírálja a korabeli fajfogalmat, úgy gondolja, hogy a partikulumok léte egyáltalán nem zárja ki a fajhatár átléphetőségét. Felismeri koncepciói teljesítőképességének határait is, utal a máig meg nem magyarázott ún. *hibrid vigorra*, vagyis arra a jelenségre, hogy a magas és alacsonyabbtermetű borsó keresztezéséből származó utódok első nemzedéke magasabb, mint a magas termetű szülő. Végül megállapítja, hogy a kérdés, mellyel foglalkozott „nem lebecsülendő a szerves alakok fejlődéstörténete szempontjából”.

A mű sorsa

Mendel zsenialitása, munkájának hallatlan súlya előtt máig is értetlenül állunk. Természetesen sokkal kevésbé értette meg saját kora. Mint egy neves biológus, *Bateson* megállapítja, Mendel jelentőségét egyetlen kortársa foghatta volna fel: Darwin. Ő azonban nem ismerte Mendel kísérleteit, azok a nagytekintélyű szakemberek pedig, akiknek különlenyomataiból küldött — mint a tudománytörténészek megállapították —, többnyire fel sem vágta a nem éppen elegáns folyóiratban publikált cik-

ket. A nagytekintélyű *Nägeli*, akinek Mendel levél kíséretében küldte meg dolgozatát, még hosszas levélváltás után sem értékelte az eredményeket, a sajátságok partikuláris természetét képtelen volt megérteni.

Közvetlenül a századforduló után azonban emlegetni kezdik nevét. Egyre többen folytatnak hasonló kísérleteket, a rég elhunyt brünni kutató világhírűvé válik. Törvényeit eleinte ideális határesetnek tartják, de hamarosan kiderül, hogy általános érvényűek. Munkáját ekkor fordítják le angolra, franciára és olaszra, majd lassanként minden kultúrnyelvre. A nagytekintélyű *Flóra* folyóirat teljes egészében közli a dolgozatot, kritikái kiadások, faksimilék jelennek meg a dolgozatról. Egyik magyarázatokkal ellátott változatot Cambridge-ben tankönyvként írják elő, japán nyelven is 8 különböző fordítás készül. Közben számos részletre derül fény és megváltozik a nomenklatura is (az „elemeket” géneknek nevezik el). 1922-ben, születésének századik évfordulóján felkutatnak minden lehető Mendel emléket. Az eddigi rövid, emlékezősszerű életrajzok után alapos kritikai tanulmányok foglalkoznak személyével és művével. Nyomtatásban megjelennek Darwin híres könyvéhez írott széljegyzetei, elkészítik brünni márványszobrát s nevéhez illesztik az „izmus” szócskát, hogy megjelöljék azt a kutatási irányzatot, melyet alapított, s a róla elnevezett törvényeket *Newton* törvényeinek szépségéhez és egyszerűségéhez hasonlítják. A Csehszlovák Tudományos Akadémia égisze alatt tudományos konferencia ül össze Brünnben 1965-ben, munkája megjelenésének centenáriumán. Megállapítják, hogy száz esztendeje lefektetett alapelvei a modern biológia sarkköveivé váltak s a legújabb években is olyan eredményekért osztottak Nobel-díjakat, melyek az ő elgondolásainak alapján születtek. Életének még fel nem tárt emlékeit dokumentumgyűjteményben adják ki, középiskolai bizonyítványaitól kezdve családi és papi levelezéséig, sőt 1502-ig visszamenően kikutatják családfáját is. A Magyar Tudományos Akadémia más szervezetekhez hasonlóan külön ülésen emlékezik meg róla.

Az a tény ad különös, örömteli hangulatot ezeknek az ünnepélyeknek, hogy száz évvel az alapok lerakása után sikerült a Mendel-féle elemeket (a későbbi géneket) kémiaiilag tiszta állapotban előállítani és működésük legfőbb vonásait feltárni: a vegyület neve *dezoxiribonukleinsav*, rövidítve **DNS**.

A DNS és működése

Az iskolai tanulmányokból ismert egyszerűbb vegyületek (konyhasó, savak, cukrok stb.) molekulásúlya általában 50–300 körül mozog. A **DNS** molekulásúlya viszont 10–100 milliós nagyságrendbe esik. A molekula mérete tehát rendkívül nagy, alakja pedig egy igen hosszú fonal. E fonalról, mely foszfor és cukor egységekből áll, négy különböző gyűrűs bázis lóg le szabályos, meghatározott térközökben. Ily módon az egész molekula egy hosszú zsinagré emlékeztet, melyen szabályos, sűrű közökben négyféle típusú csomókat büttyöltünk. Két ilyen zsinór kettős csigavonalban csavarodik egybe és a sejtmagban foglal helyet. Ezek a kettős fonalak, szaknyelven *hélix*ek, tartalmazzák azokat az utasításokat, szaknyelven szólva információkat, melyek a szaporítósejtekből kialakuló élőlényben fognak megvalósulni. Nyilvánvaló, hogy rendkívül részletes és gazdag információs készletet kell tartalmazniuk, hogy az élőlények szinte határtalan sokféleségének megfeleljenek. Eredetileg megoldhatatlan problémának látszott, hogy a négyféle bázishoz ennyi információt lehessen

rendelni. Gondoljunk a zsineg-példán említett négyféle csomóra, melyen valami rejtjel szerint utasítást kívánnánk közölni. A négyféle csomó mindössze négy betűnek A, B, C, D-nek felelne meg, amivel aligha lehetne értelmes mondatot leírni, hiszen a közönséges ABC-k 20—30 betűből állanak, tehát ennyiféle csomóra lenne szükségünk. Elméleti megfontolások alapján arra gondoltak, hogy a négyféle, ABCD bázis közül három felel meg egyetlen rejtjelnek. Ily módon — ha a sorrendet is figyelembe vesszük — 64 féle kombináció képezhető, például ABC, ACD, DAA, BBB, stb., stb. A kísérletek fényesen igazolták ezt a lehetőséget és a három bázisegységet egyetlen rejtjelnek, *triplet*-kódnak nevezték el. De mi az egyes kódjelek értelme, hogy lehet az élőlényeknek ezt a természetes titkosírását megfejteni?

Már elég régóta általánosan ismert, hogy az élő szervezetben lezajló kémiai reakciókat úgynevezett enzimfehérjék jelenléte teszi lehetővé. A táplálék lebontása a nyálban és a béltraktusban jelenlévő enzimfehérjék hatására megy végbe. Más enzimfehérjék az így lebontott építőkövekből szintetizálják meg az organizmus saját anyagain. Ezek az enzimek sokszor igen nagyszámú, de mindössze 20 féle aminosavból állanak. A láncszerűen rendezett aminosav sorrendjétől függ, hogy milyen reakciót tesznek lehetővé: miként katalizálnak. Kézenfekvő volt arra gondolni, hogy a DNS tripletsorrendje valamilyen módon a fehérjék aminosav-sorrendjéhez rendelhető, azaz szaknyelven, a DNS kódolja az enzimek aminosavszekvenciáját. Így például a gyomor emésztőnedvének, vagy a virág színét előállító fehérjének keletkezésére a DNS tartalmaz információt. Az elmúlt néhány év szellemes kísérletei igazolták ezt a feltevést, s ma már azzal büszkélkedhetünk, hogy ismeretes a teljes rejtjel, vagy kód-ABC. Így elvileg egy DNS fonal bázissorrendjének utasításait le tudjuk emberi nyelvre fordítani. Gyakorlatilag tudjuk például, hogy az AAA-ABC-CBD-BDC-... jelírás a cukorbetegség megakadályozására tartalmaz utasítást, mert az inzulinfehérje aminosavsorrendjét kódolja.

Hadd említsek még három példát: az 1930-as évek óta ismeretes, hogy a súlyos szellemi fogyatékoság, az imbecilizmus egyik formája a Mendel-féle partikulumokhoz van kötve. Megállapították, hogy az ilyen egyedek dezoxiribonukleinsavai téves utasítást tartalmaznak a *fenilalanin* nevű aminosav enzimatisz elbontására vonatkozóan. Az utasítás korrigálására egyelőre nincs módunk, de a fenilalanin mennyiségét az étrenddel lehet szabályozni és így a betegséget gyógyítani. Bár végleges adatok nincsenek erről a legújabbban alkalmazott gyógymódról, az eddigi eredmények máris rendkívül biztatóak. Ha az imbecilizmust már csecsemőkorban észreveszik és az étrendet ettől kezdve szigorú fenilalanin diétán tartják, a „betegek” szellemi fejlődése normális lesz.

Az előbb említettük, hogy a téves információk korrigálására még nincs módunk, az azonban már sikerült, hogy mesterségesen szintetizált DNS bevitelével bizonyos fehérjék szintézisére adjunk utasítást emlősbaktériumrendszerekben egyaránt. E kísérletek végeztével meg lehetett állapítani, hogy a mesterséges DNS-ben rejlő utasítást a baktériumok és az emlősök azonosan hajtották végre, ahogy a Nobeldíjas *Crick* megfogalmazta: „Az egész természet egyetlen nyelven beszél.”

Hogy a DNS alkalmas új sajátosság kifejlesztésére, azt a tokképző baktériumokkal lehetett igazolni. Sikerült ugyanis ezekből kivonni a tokképzésre vonatkozó DNS-ben rögzített utasítást és ilymódon tokképzésre nem képes baktériumokat át lehetett alakítani tokképzőkké. Ezt az eljárást baktériumtranszformációnak nevezik. Mindezek alapján az az

általános vélemény, hogy nincs többé akadálya új sajátságokkal rendelkező élőlények kialakításának, azaz az evolúció emberi igényeknek megfelelő folytatásának.

A modern molekuláris biológia a petesejtből való kialakulást, vagyis a növekedést és fejlődést úgy tekinti, mint egy nukleinsavakba rögzített program megvalósulását. Ha ezt a kód-rejtjelzett programot emberi nyelvhez hasonló formában kívánnánk közölni (1 triplet = 1 betű), akkor ez a számítások szerint mintegy 500 kötet könyvet tenne ki. Nyilvánvaló, hogy e program megvalósulásához a környezetből merített energiára van szükség, és az is nyilvánvaló, hogy a „végrehajítás” nem merev, hanem a környezeti feltételekhez alkalmazkodva, tág határok között valósulhat meg.

Végül egy kérdésre kell válaszolnunk. Honnan származik a program? Mai felfogásunk szerint az évmilliók alatt kialakult és az élőlények szempontjából hasznos megoldások rögzítődtek a nukleinsavakban. E rögzítődés mechanizmusát nem ismerjük, bár éppen a tanulással kapcsolatban jelentős eredményekről számoltak be. Kellőképpen meg nem erősített kísérletek szerint azokban a patkányokban, melyek megtanultak tájékozódni a kísérleti labirintusokban, ki lehetett mutatni új nukleinsavak megjelenését. Természetesen nem DNS-ről, hanem más típusú ún. RNS nukleinsavakról van szó. Hangsúlyozzuk, hogy e kísérletek még megerősítést követelnek. Új tulajdonságok rögzítődését tehát egyelőre nem tudjuk DNS szintig követni, de már meglévő tulajdonságok evolúciója (például az emlősök esetében az inzulin különböző formái) a fehérje és DNS szekvencia mélységéig ismeretes.

Teljesen lehetetlen rövid pár oldalon a molekuláris biológiáról teljes képet nyújtani. Csak a legfontosabb koncepciókat és néhány önkényesen kiválasztott eredményt ismertettünk. De már ezekből is világosan kitűnik, hogy milyen jelentős lépést tett előre a biológia. Talán itt is érvényes *Toynbee* megjegyzése, melyet a csillagászzal és a fizikával kapcsolatban tett: „Hálásak lehetünk a természettudománynak, hogy sikerült már néhányat fellebbentenie azok közül az antropomorf fátylak közül, melyek az ember Istenhez való közeledésében sokszor igen makacs akadálnak bizonyultak.”

Sok ezer kutató erőfeszítésére, hallatlan szívósságára és gazdag fantáziájára volt szükség ahhoz, hogy a Mendel által feltételezett „elemek” struktúrájának és működésének megismerésében idáig eljussunk. Az alapokat mindenesetre Mendel rakta le s biztosan érdemes néhány sort áldozni annak a kérdésnek, hogy ki volt ő, hogyan élt és hogyan halt meg. Életének legfontosabb mozzanatait annak az okmány- és dokumentumgyűjteménynek az alapján ismertetem, melyet műve megjelenésének centenáriuma a Német Demokratikus Köztársaságban adtak ki.

Mendel rövid életrajza

Heizendorfbán született (jelenleg Hyncice) 1822. július 22-én. Szülei német parasztok. Két testvére van, az idősebb Veronika és a fiatalabb Teréz. Az írás olvasás elemeit szülőfalujában anyai nagybátyjától tanulja meg, majd 1833-ban nagy anyagi áldozat árán a piaristák leipniki középiskolájába kerül. 1838-ban kénytelen tanulmányait megszakítani, mert édesapját az uradalmi robot teljesítése során (másfél napot lóval és másfél napot gyalog kellett ledolgoznia hetente), favágás közben súlyos bal eset éri. Egy év után a fiatal Mendel mégis folytathatja tanulmányait,

de keserves nélkülözések, ahogy maga írja, éhezés közepette. Szerencsére húga, Terézia, atyai örökségének egy részéről lemond bátyja tanulmányai javára. Így Olmützben beiratkozhat a filozófiára és újabb nélkülözések árán továbbtanulhat. 1843-ban édesanyja kívánságára és tanárai tanácsára jelentkezik a brünni ágostonrendi kolostorba noviciusnak; 14 jelentkező közül csak négyet vettek fel, a rendelkezésre álló okmányok szerint kitűnő próbaszentbeszédet tartott. 1847. augusztus 6-án szentelik pappá, augusztus 15-én tartja első szentmiséjét. Eleinte a helyi plébánia betegeinek gondozásával bízzák meg, de mint apátjának egy leveléből tudjuk, a betegek közelében rosszsullét fogja el, ezért felmentik e munkakörből és kiegészítő tanárként Znaimba küldik. Szeretné a rendes tanári állást megszerezni, és apátja biztatására beiratkozik a bécsi egyetemre. Elsősorban matematikát és fizikát hallgat, de a vizsgán megbukik, a pótvizsgán pedig idegösszeroppanást kap, átmenetileg elfelejt írni. Ezután (1856) kezdi híres kísérleteit. 1862-ben Londonban látogat, 1865-ben közli kísérletei eredményeit és évekig tartó levelezést kezd Nägeli-vel, aki akkor az evolúció ünnepezt szakértőjének számított. Közben több természettudományi és agráregyesületben működik. Nemesített gyümölcsseivel díjakat nyer, melyeket kertészének enged át. Munkáját a kedvezőtlen fogadtatás ellenére kiszélesíti, más növényekkel és méhekkel végez keresztezéseket. Ezidőtájt behatóan tanulmányozza Darwin valamennyi munkáját, melyeket a kolostor könyvtára rendre megvásárolt. 1868-ban 11 : 1 arányban apáttá választják. Részt vesz Szent Círil halálának millenniumi ünnepségein és ez alkalommal Olmützben főpapi szentmisét pontifikál. Röviddel ezután kísérleti telepét egy vihar elpusztítja, amiről meteorológiai közleményt ír. Mint apát, megszünteti a cseh és németajkú papjelöltek felvételében addig gyakorolt megkülönböztető eljárást, jöllehet ő maga német származású és anyanyelvű volt. Ezidőtájt súlyos harcba bonyolódik a császári kancelláriával (bár előzőleg megkapja a Ferenc József rendet), egy megítélése szerint igazságtalan adótörvény miatt. Ilyen körülmények között tudományos munkáját elhanyagolja, de számos feljegyzést készít, és tudományos kérdésekről gyakran elbeszélget unokaöccseivel, akiknek taníttatási terhét magára vállalja. A rendkívül elhúzódoó és kemény adóharc megroppantja egészségét. 1883-ban szív- és vesebajban megbetegszik. Állapota lassan súlyosodik, a lábaiból szivárgó vizet állandóan váltott kötések fogják fel. Néhány nappal halála előtt levelet ír egyik unokaöccsének, melyben meleg humorral hívja magához és szeliden tréfálkozik súlyos állapota fellelt. A betegek szentségének felvételekor rendtársaival együtt fennhangon imádkozik, de a Miatyánk mondataiba az Üdvözlégy szavait keveri. 1884. január 6-án fél kettőkor karosszékében ülve meghal.

Rendkívüli részvét mellett lezajlott temetésén jelen volt az evangélikus lelkész és a brünni főrabbi is, gyászmiséjén a később világhírűvé vált zeneszerző, *Leos Janacek* vezényelt. Sajnálatos, hogy utóda elégette Mendel valamennyi feljegyzését, mert a család nem tartott rájuk igényt.

Tudta-e Mendel, hogy munkáját az utókor el fogja ismerni? Igen, legalábbis sejtette. 1883. október 1-én mondotta a következőket egy beszédben, melyet már nagy betegen, a noviciusok beöltöztetése alkalmával tartott: „Bár át kellett élnem néhány keserű órát is, hálásan ismerem el, hogy a szép és jó órák túlnyomó többségben voltak. Tudományos munkám sok megnyugvást hozott számomra és meggyőződése, hogy nem fog soká tartani, mire az egész világ elismeri munkám eredményeit.”

Igaza volt.

FOHÁSZOK AZ ÚRHOZ

Írta L.-J. Lebreton

KÖNYÖRGÉS

Uram,
Add kérlek, hogy téged szeresselek és ne az örömet, amely jelenléted kíséri.

Uram,
Nyisd meg szívemet az irgalomnak.

Uram,
Tedd, hogy embertársam valaki legyen előttem. Taníts meg a te világosságodban szemlélni őt.

Uram,
Engedd, hogy szellemünk néhanapján áthatoljon a körülöttünk sűrűsödő sötétségen.

Uram,
Engedd, hogy megtaláljanak, akik tudtukon kívül, téged keresnek.

Uram,
Add, hogy a jóakarátú emberek egymásra találjanak és egyetértve háttérben maradjanak a munka mögött, amit te bízol rájuk.

Uram,
Add, hogy a népek irányítói a világ javán munkálkodjanak.

Uram,
Ne engedd, hogy az emberiség elpusztítsa önmagát.

IMÁDSÁG MINDENKIÉRT

Uram!

Minden emberért imádkoznom kell, de mit kérjek a paraziták számára, akik munka nélkül is jól élnek és viszontszolgálat nélkül, egyesegyedül mások kizsákmányolásából bőségeskednek. Úgy hiszem számukra nyomort, éhséget kell kérnem, hogy helyes kerékvágásba kerüljenek.

Imádkozom a lustákért, hogy serényebbek legyenek és elszégyeljék magukat, ha derekabb embertársuk munkával szerzett kenyerére szorulnak.

Imádkozom az elpuhultakért, hogy keménykezű vezetőre akadjanak, aki korába tudja szorítani szeszélyeiket, vagy kerüljenek csak bele az élet kérelhetetlen ritmusának láncolatába.

Imádkozom azokért, akik helyesen élnek a fenytétkkel, mikor arra szükség van, hogy ezzel a jó hajlamokat fölszítsák másokban.

Imádkozom a sok ráérő idővel rendelkező emberért, hogy üres óráikban siessenek embertársaik segítségére.

Imádkozom azokért, akik szívvel lélekkel vetik bele magukat munkájukba; ne merüljenek bele annyira, hogy vakon menjenek el minden mellett, ami nem tartozik munkakörükbe.

Imádkozom azokért, akik tisztán akarják látni, mi a feladatuk, tudni akarják, mire szolgál a tevékenységük, milyen helyet foglalnak el a közösség munkájában és mi is valójában ez a munka. Kérlek Uram irányítsd őket, hogy mindezt helyesen ismerjék föl és ne higgyék, hogy máris célnál vannak, mikor még ó de messze járnak tőle.

Imádkozom azokért, akik a világ fejlődésének struktúráját akarják másokkal megértetni: legyenek tisztánlátók és alázatosak, nehogy jóakaratukkal csak fokozzák a szerteáradó kuszaságot.

Imádkozom azokért, akik látják a világ igazságtalanságát, szomorkodnak is miatta, de nem esnek kétségbe, haragra is gyúlnak, de nem gyűlölködnének és mindig tiszta eszközöket használnak az ellene való harcban.

Imádkozom azokért, akik minden erejükkel törekednek átalakítani a világot; akik fáradoznak az igazság megteremtésén, a nyomor eltüntetésén, akik új csapást vágnak az emberi haladás számára, s szilárd állhatatosságukat a legnagyobb szeretettel párosítják.

CONFITEOR

Nem Uram, igazán nem dicsekedhetünk semmivel.

Bűnösök gyűltek össze előtted.

Megvalljuk Uram: mindnyájan bűnösök vagyunk.

Te megajándékoztál világosságoddal, hogy kövessük a jót, kerüljük a rosszat.

Lelkiismeretet adtál nekünk.

Mi kerültük a jót, követtük a rosszat, nem hallgattunk lelkiismeretünkre.

Te Parancsaidban határozottan közölted velünk akaratodat.

Mi nem tartottuk meg parancsaidat.

A Hegyi beszédben megtanítottál a boldogságokra.

Nekünk nem kellettek a boldogságok.

A szegénységet nem kerestük, de el sem fogadtuk.

Az erőszak közelebb áll hozzánk, mint a szelidség.

Nem éhezünk és nem szomjazzuk az igazságot.

Messze elkerültük a szenvedést.

Embertársaink nyomorát nem engedjük a szívünkig hatolni; ne égessen, ne mardosson.

Nem volt tiszta a szívünk.

Nem buzgólkodtunk a béke érdekében.

A gúnyolódás, üldöztetés elől menekültünk.

Az életszentség ó de távol áll tőlünk.

Részt vállaltunk az igazságtalanságokban.

Megalkudtunk a világgal.

Nem tápláltuk az éhezőket. Az emberiség nagy részének insége hidegen hagyott bennünket.

Nem ruháztuk föl a nincsteleneket, nem adtunk szállást a nyomorgóknak.

Törekedtünk kiváltságainkat megszilárdítani.

Anyagi javakkal bástyáztuk körül magunkat, jótalan hasznot élveztünk.

Engedtük a kicsapongást fényes nappal tobzódni.

Nem őszintén szerettük testvéreinket.

Alarcot öltöttünk magunkra.

Nem bocsátottunk meg felebarátainknak.

Nem Uram, igazán nem dicsekedhetünk semmivel.

Bűnösök gyűltek össze előtted.

Ne ítélj keményen bűneinket.

Uram, engedd, hogy belépjünk szentélyedbe.

G. Várhelyi Gizella fordítása

PUSKALÖVÉS AZ ERKÉLYRŐL

Írta Sinkó Ferenc

A két rendőrtiszt berohant a lakásba. A százados a fotel előtt heverő férfi fölé hajolt. Igyekezett bepillantani arcába, de vér, karmazsinszínű alarc borította. Félig a parketten félig a poros szőnyegen feküdt. A puskacsöve, amelyből magába eresztette a golyót, kilátszott a válla alól. Fél lábát felhúzta. Fekétében is lépni, menekülni akart.

A hadnagy körülpillantott a szobában. A nehéz levegő megülte a tüdejét. Visszafojtotta a lélegzetét, mint aki ismeretlen folyadékkal teli medencébe ereszkedik alá.

Az íróasztal mögött alacsony szekrényke guggolt, megrakva félig üres orvosságos üvegcsékkel, dobozokkal. Az egyik falhoz könyvespolc lapult, a hadnagy pillantása végigfutott néhány néven a könyvek sarkán: Zilahy, Herczeg Ferenc, Komáromi János... A sarokban heverő terpeszkedett, a por alatt csak sejteni lehetett, hogy valaha barna volt a huzata. Közepén mély horpadás húzódtott; hevenyészett lövésztekő. Fölötte kopott festmény, erdei mély utat ábrázolt.

A hallba vezető üvegajtó nyitott félszárnyát betöltötte a pocakos öreg házmester. A széles nadrág lógott rajta, mint a terhes asszonyon a szoknya. Görcsösen megragadta az ajtófélfát és kikerekedett szemmel bámulta a keskeny vércsikot, amely a parketten kanyargott a mozdulatlanul heverő ember feje alól a fotel felé.

A százados feltekintett hajoltából.

— Nyisd csak ki az erkélyajtót és húzd fel a redőnyt. Szólj le az autóhoz, hívják a mentőket... Várj csak... Ne mozdíts el semmit a helyéből...

— Leszaladok.

A hadnagy fiatalos lendülettel surrant végig a hallon. A folyósóról halk, izgatott beszélgetés zaja csapódott be a megnyíló bejárati ajtón.

A házmester bátorítalanul megjegyezte:

— Halott ez már, százados elvtárs...

Megfordult ő is és kitotyogott a folyósóra. Nadrágja két széles szára ide-oda lengett sietés közben.

A százados magára maradt a földön fekvő férfival. Hosszú bűnügyi nyomozói pályafutása alatt hozzáedződött már mindenfajta félelmetes látványhoz. A fojtott csend azonban, amely megülte a mozdulatlan, vérző férfi körül a szobát, szorongással töltötte el. A szomszéd lakásból egy nyitva felejtett rádió harsogott a falon át. Az erkélyajtóhoz lépett és ki nyitotta. Az ajtót és mellette a széles ablakot egyetlen redőny takarta el, amelyet csak félig, az ablakpárkány magasságáig lehetett leengedni. Amint az ajtó kinyílt, a redőny alatt bevágódott a délutáni nap fénye. Az erkélyt tömör, vékony beton mellvéd fogta körül, amely vaslábakon állt. Alján keskeny nyílás vonult végig, hogy az eső, hó lecsoroghasson. A nyíláson keresztül le lehetett látni az utcára. A keskeny csíkon át a túlsó járdaszegélyre esett a pillantása. Az úttesten a fiatalember motorbiciklijé hevert, akit a tanúk szerint innen, ebből a lakásból lőttek le. A gép mellett a rendőrtizedes cipője feketéllett. Pár perccel előbb a százados is a járda szélén állt. Az eset koronatanúját, a leeresztett hajú, széparcú és sudár természetű lányt kezdte kihallgatni, mikor a kövér házfelügyelő lihegve rohant hozzá.

— Meglőtte önmagát is... Hallottam a puskacsattanását...

A kihallgatást persze rögtön félbeszakították és szaladtak fel ide a lakásba...

A százados lehajolt és a redőny alatt kinézett. Fűtten.

— Valóságos fedezék.

Az erkélyen botok, lécek sorakoztak keresztbe téve a mellvéd és az ablakpárkány fölött. Rajtuk avitt fürdőköpeny. Visszahúzta a fejét és fürkésző pillantását végighordozta a szobán, amelyet a maszatos, gyenge villanykörte csak gyéren világított meg.

A bejárati ajtó megzörrent, berobogott a hadnagy.

— A rádiós már előbb odaszólt a mentőknek. A telefonügyeletük először azt hitte, félreértésről van szó, magyarázni kezdte, hogy innen, az X... utcából már bevitték a sebesültet a baleseti kórházba.

Az után felhangzott a mentőautó sikoltása. A hadnagy most vette észre, hogy az erkélyajtó nyitva van. Odalépett ő is és kinézett a redőny alatt. Az utcát betöltötte az összeverődött tömeg izgatott moraja.

A hallban meglebbent a házmester nadrágszára, sarkában a mentőorvos, mögötte a két sebesültszállító a hordággal. Letették a hordágyat és az emberhez lépek. Hanyattfordították. A hadnagy összeharapta az ajkát, a házfelügyelő elfordult. Kiszaladt a hallba és keményen rászólt a betóduló kíváncsiskodókra.

— Tessék kintmaradni.

Az orvos egy pillantást vetett az ember arcára, kereste, hol tátong rajta a seb. Az egyik ápoló óvatosan kereste a szárazabb helyet a piros, lucskos ingen, hogy széthúzhassa. Az orvos a szívre tette a hallgatóját. Hirtelen felállt.

— Még él...

A két betegszállító villámgyorsan ráemelte a sebesültet a hordágyra, letakarták és máris robogtak vele kifelé a hallon át. A házfelügyelő is megpördült és az ajtó felé indult, hogy utat vágjon a folyosón szorongó kíváncsiak között. A százados utána szólt.

— Házfelügyelő bácsi!...

Az öreg megtorpant.

— Szóljon a szomszédoknak is. Jöjjenek be a hallba.

— Én is maradjak?

— Természetesen.

A hadnagy halkán megjegyezte:

— Folytatni kellene a lány kihallgatását is. A koronatanút.

Mikor a százados helyeslően biccentett, kisietett.

*

A folyosó nyomban kiürült, mihelyt a kíváncsiak meghallották, hogy a rendőrség tanúkat keres. A közvetlen szomszédok kellenül léptek át a komor lakás küszöbét. Tanácstalanul álltak meg a hallban. A hadnagy csakhamar betelerelte a koronatanút is. A lány nagyot nyelt és iszonyodva nézte a szoba közepén heverő puskát és a körülötte terjedő vérfoltot.

Hatalmasat dördült a mennyezet a fejük felett. A lány összerázkódott. A nyomozó hadnagy felkapta a fejét.

— Ez meg mi?

A házfelügyelő jámbor képpel felsandított a lámpára:

— Pista... Ejtőernyőst játszik. Most a komódról ugrott le.

Az egyik tanú, egy köpcös, negyvenes férfi, felhorkant.

— Mit tegyek? Kössem az asztal lábához?...
A százados szemügyre vette a mérges férfiút és félbeszakította a szóváltást. A lányhoz fordult:

— Szabad megkérdezni még egyszer a nevét?

— K. Irén.

A hadnagy előhúzta jegyzeteit, kikattintotta golyóstollát és írni kezdett.

— Foglalkozása?

— Elárusítónő az X. áruházban.

— Szem és fültanúja volt az esetnek?... Mondja el, hogyan történt...

— A lakásunk ablakában könyököltem... Jött a vőlegényem. Motorkerékpáron.

— A vőlegénye neve?

— M. Géza.

— Szerelő... Szóval, jött motorkerékpáron. Néhányszor végigrobogott az utcán. A kedvemért. Megállt az ablakunk alatt, a járda szélén... Hirtelen nagy csattanás!... Géza csak annyit kiáltott: Jaj! Meglőtt! Lebukott a gépről. Hanyatt. A gép rázuhant a lábára. Nagyot sikoltottam. S rohantam ki, az utcára. Mire kiértem, Géza már nem mozdult. Csak a vér folyt belőle. Elájultam. Mire magamhoz tértem, ott volt százados elvtárs a rendőrautóval...

— Valóban azt kiáltotta a vőlegénye, hogy „meglőtt”? Eszerint tudta, ki a tettes?

— Nem lehetett más, csak ez az... ember.

— Miből gondolja?... Haragban volt a vőlegényével?

— Gyűlölte! Egyszer már megtámadta.

— Miért gyűlölte?

A lány tanácstalanul hordozta végig a tekintetét a társaságon. Válat vont.

— Nem tudom.

A két rendőrtiszt követte a pillantását. A tanúk lesütött szemmel kuporogtak a kényelmetlen, foszlott székeken. Az egyik tanú, egy ötven körüli festett hajú asszony ajka körül elfojtott mosoly vibrált. A százados úgy érezte: káröröm bújkál a mosoly mélyén. Kissé bosszúsán fordult a lányhoz.

— Ismerte ezt az embert?

— Én?... Igen. Ismertem. Felületesen. Itt lakunk szemben.

— Mit tud róla?

— Magányos ember. Özvegy. Így hallottam. Amúgy kedvesnek, udvariasnak mutatkozott. Asszonyoknak, lányoknak mindig előre köszönt, a legfiatalabbaknak is. Gézát azonban ki nem állhatta. Egyszer meg is kérdeztem tőle, mi baja vele? Mondtam: Géza alapjában véve jó gyerek. Igaz, sokat ad magára, bolondja a motornak, hangos, de ha valaki ért a nyelvén, odaadja az utolsó fillérjét is.

— Mit válaszolt rá?

— Mondott valamit, de én egy szót se értettem belőle. Nem is hallottam jól, mert csak magának suttogott.

— Ez nem sok.

A lány tanácstalanul rázta a fejét, hogy ő nem tehet róla. A ház-mester megköszönte a torkát s közbeszólt.

— Nagyon kedves ember volt, beszélgetés közben. A lakásába azonban nem engedett be senkit. Engem is az előszobában fogadott. Nem is-

mertük őt. A legrégibb lakó a házban. Magam csak jóval a háború után kerültem ide házfelügyelőnek. Annyit tudok róla: valamikor tanár volt. Aztán nyugdíjazták. Leszázálekolták. Rokkantság miatt. Azóta abból, él, amit így kap.

— Ki a közvetlen szomszéd?

A festett hajú asszony összerezzent.

— En...

— Mit tud róla?

— Udvarias volt velem is. Köszönt... De semmi több.

Most a többi lakó szája körül derengett halvány mosoly. Az asszony felpillantott.

— Egyszer nagyon megijesztett... Akkorát ütött a falra, hogy a vakolat is pergett róla.

A hadnagy abbahagyta az írást:

— Bocsásson meg, asszonyom... Bizalmas kérdés. Ön is magános?

Az asszony elpirult.

— Igen. Özvegy vagyok én is... Nem, nem akart nekem udvarolni.

A hadnagy most a lányhoz fordult.

— És önnek?

— Ugyan! Nem is tudom, hány éves lehetett.

A házmester rávágta:

— Ötvenöt.

A százados felállt.

— Köszönöm a türelmüket. A hadnagy elvtárs felírja a nevüket. Idézést küldünk vagy újra kiszállunk, ha lesz még kérdeznivalónk.

A lakók sietve távoztak. A két rendőrtiszt magára maradt az üres lakásban.

— Ismerjük az áldozatot — dörmögte inkább magának a százados — megvan a tettes is. Csak az okot kell kideríteni, miért emelte rá a fegyvert a szerencsétlen először a fiúra, aztán önmagára?

A hadnagy felemelte a puskát.

— Nyilvánvaló az ok is.

A százados felkapta a fejét.

— Nyilvánvaló? Nem szeretem ezt a szót. Nem olyan egyszerű az ügy. Nézd csak!

Az íróasztalhoz lépett. Az asztal kietlenül, üresen terpeszkedett a szoba sarkában. Egyetlen fénykép állt rajta, díszes, antik ezüst keretben. A fénykép fiatalasszonyt ábrázolt. Kedvesen mosolygott. Karján egy három éves forma kisfiút tartott. A képet keskeny fekete szalag szelte ketté. Régesrég elszáradt rózsaszál szomorkodott mögéje tűzve. A százados óvatosan megérintette. A száraz bimbó leperdült a száráról és porrá omolva hullt az ezüst keret elé.

*

Az orvos benézett a betegszobába, aztán visszahúzódott:

— Ébren van.

— Megkísérelhetjük a kihallgatást?

— Igen. A közvetlen életveszélyen túl van. A golyó sok mindent összezúzott az arcában. Eleinte sokat bajlódtunk vele, de annak három hete már. A sérüléséből fel fog gyógyulni. Egyébként azonban...

— Szeretném, ha doktor úr is jelen volna. Ketten hallgatjuk ki.

A hadnagy felemelte a fejét:

— Visszavonulhatok, ha doktor úr úgy gondolja, hogy...

— Maradj csak — vágott közbe a százados.

Az orvos legyintett.

— Azt hiszem, mindegy, egy valaki hallgatja ki, vagy kettő. De maradok, ha kívánják.

Kinyitotta az ajtót és betessékelte a két tisztet a délelőtti fényben ragyogó betegszobába. A sebesült egyedül volt. Inkább ült, mint feküdt az ágyán. Két keze mozdulatlanul, párhuzamosan hevert a takarón. Fejét vastag fehér pólyaturbán borította. Homlokát, szemét, arcát egészen eltakarta a kötés, csak a szája látszott ki alóla. Az orvos rámutatott az ágy elé tett két székre, maga pedig a sebesült mellé ült. Megérintette a kezét.

— Üdvözlöm, tanár úr!

— Adjon Isten, doktor úr!

— Hogy érzi magát?

— Köszönöm... Várom, hogy megvirradjon... Ki jött még be?

— Két úr a...

— A hadbírósaigtól?

A százados megmozdult a széken.

— Engedje meg, hogy bemutatkozzunk. J. százados vagyok, kollegámmal, G. hadnaggyal.

A sebesült udvariasan meghajtotta turbános fejét s ő is bemutatkozott.

— C. tartalékos tüzérszázados. Az üteg miatt jöttek? Amint írásban jelentettem, február másodikán Sztari Oszkol előtt ott veszett az egész felszerelés. A legénységből mindössze négyen maradtak életben. Engem is ők hoztak át a háromszoros orosz gyűrűn. Egyetlen szál kézfegyvert tudtak megmenteni. Személyi holmink is ott maradt.

— Azt mondta, tanár úr, hogy hozták...

— Százados. Az voltam, amíg ide nem jutottam. Igen, hoztak, mert súlyosan megsebesültem.

— Hová hozták? Tudja hol van?

A sebesült vállá megrezdült. Végighúzta kezét a lepedőn.

— Kórházban. Nem tábori kórház. Ott szalmazsákon feküdtem. Azt hiszem, ez már Kiev... A doktor úr ugyan váltig állítja, hogy Pesten vagyok.

— Százados úr nem hiszi.

A sebesült felsohajtott.

— Amióta Oszkol előtt rámszakadt ez az állapot, annyi lázkép vonult el a szemem előtt. Voltam én álmomban otthon is. Hosszú éveket töltöttem Pesten a lakásomban... Aztán újra csak itt bolyongtam a hómezőn. A februári éjszakában. A halottak, sebesültek, a vergődő lovak között. Most jól érzem magam. Jó ez a sötétség. S nem érzem a hideget.

Ujjai tétován vándoroltak a takarón.

— Mintha nem is volna lázkép.

A doktor keze után nyúlt. Görcsösen megmarkolta.

— Meleg.

A három férfi egymásra tekintett. A rendőrszázados megköszörülte a torkát.

— Mikor kezdődött? Ez a...

— Február másodikán este hat óra tájban. Tizedik napja nem volt meleg étel a számban. Huszonöt, harminc fokos hidegben vánszorogtuk végig a tíz éjszakát a derékig érő hóba vájt utakon. A hómezőről szüntelen kerepelt felénk a sok orosz géppisztoly. Hol jobbról, hol balról.

Vonszoltam magam és vártam, mikor talál el valamelyik golyó. Nem mertem, nem tudtam elaludni a szabad ég alatt a hidegben. Ez volt az oka mindennek... Annak is, hogy ilyen állapotba kerültem. Igaz, doktor úr?

— Meg a többi. Éhség, szomjúság, álmatlanság, izgalom és sok gyötrelmes látvány.

— Az éhséget bírtam. A víz inkább hiányzott. A hó nem oltja a szomjat. De ezt is kibírtam volna. Amikor megpillantottam az első halottat, nagyon megrázott. Később belefásultam. Inkább irigyeltem őket. Egyszer megcsúsztam a havon és feketére estem. Egy halott volt, a tanok belelapították a hóba és belefagyott. Annyira se bántott, mintha egy eldobott köpenyre estem volna. A lovak szenvedése jobban fájt, mint az embereké. Végignéztam, amint az egyik horhosban huszáraink ötven lovat lőttek agyon. Az egyik ló rámnézett, mikor a gazdája a homlokára emelte a karabélyát. Soha nem felejttem el a pillantását. Búcsúzott.

Turbános feje előre hanyatlott. A doktor hozzáhajolt.

— Ne hagyjuk abba?

A sebesült felemelte a kezét és intett.

— Nem. Jó, ha beszélhetek róla. Könnyebb lesz.

Néhány pillanatig hátratámasztott fejével hallgatott. Aztán erőre kapott és újra kezdte.

— Este hat óra lehetett, február másodikán. Hány napja kúszott a hosszú fekete kígyó a fehér havon? Nem is tudom. Elmosódott körülöttem minden. Németek, magyarok, gyalogság, tűzéség mind egybekavarodva igyekezett előre. Hová? Ki tudja? Mentünk, amerre az előttünk topogók vánszorogtak. Kifelé a harapófogóból. A szürke éjszakában tüzek égtek a látóhatáron. Azt mondta valaki: az ott Sztari Oszkol. Alkonyat tájban egy Rata végiggéppuskázta az oszlopot. Itt is ott is, kitántorodott a sorból egy-egy ember és elnyúlt a havon.

A hadnagy abbahagyta az írást. A sebesült homlokához emelte a kezét.

— Egyszerre csak zsibbadtság vett erőt rajtam. Először csodálkozva álltam. Aztán ijedten néztem, hogy a hómező lassan elindul körülöttem, nagy körhinta lesz, hullámszik, forog, egyre gyorsabban. Követtem a látóhatáron körben úszó tüzeket. Valaki megrázott. Odanéztam. Senkit sem láttam. Dörzsöltem a szemem. Megütöttek. Ijedség fogott el. Mi van velem? Megvakultam? Nem lehet. Hiszen a tüzeket látom. Átvillant rajtam a gondolat: megőrültem. Nem lehet. Belül, legbelül tiszta az agyam.

A két rendőrtiszt összenézett.

— A homályból egy árnyék lépett elé. Hórihorgas, két fejjel magasabb, mint én. Megragadta az övem és lecsatolta a derakamról. Aztán a fényképezőgépet akasztotta ki a nyakamból. A báránnyal bélelt téli sapkát is le akarta tépni a fejemről. Összeszedtem minden erőmet, ahogy csak bírtam, belerúgtam. Eltűnt a sötétben. Utána iramodtam, megkeresem és megfojtom. Tántorogva szaladtam. Bele a vonuló oszlopba, járművek, lovak, emberek közé. Hol számkőnak, hol lónak, hol embernek ütődtem. Egy rúd mellbevágott. Hanyattestem a hóra. Valaki ütlegetni kezdett, aztán kiabált. Nem értettem, mit mond. Csak dadogtam: Köszönöm... Így kezdődött százados úr. Azóta is tart... Pedig...

A százados előre hajolva kérdezte:

— Pedig?...

— Azt hittem: véget ért... Hogy felébredtem. Kievben vagyok a kórházban. Hazavittek Pestre. Viszontlátom a feleségem és a kisfiam.

Leszerelek. Tanítok. Aztán... A leggyötrelmesebb: halott mindkettő... Feleségem is, kisfiam is...

A doktor félbeszakította:

— Most már valóban hagyjuk abba.

A két nyomozótiszt felállt.

A sebesült újra felemelte a kezét.

— Doktor Úr! Az is csak lázalom volt! Talán már valóban otthon vagyok. A feleségem mellett áll. Nem láthatom. Nem láttam azt se, aki a derékszíjam lecsatolta. Az imént könyörögtem: édes! Kiabálj, hát-ha áthatol ezen a sötétségen. Szólj az orvosoknak. Adjanak orvosságot.

Kezét rászorította turbános fejére.

— Ez a szüntelen zaj. Fölöttem dübörgés, melletttem ordítózó rádió, dübörgés, ének... Az utcán a motorkerékpáros...

A százados gyorsan leült.

— Azzal mi történt?

A sebesült sokáig hallgatott, aztán, inkább magának, megszólalt.

— Ő az... Felismertem. Hiába vesz álarcot magára. Tudja, mivel kinozhat. Gyermeckorom óta utálok a zajt... Ez a szörny, amióta csak megjelent és nekem támadt Oszkol előtt a havon, szüntelen üldöz. Futok előle, menekülök. Szánkók, lovak, ágyúk közé vetem magam... Könyörögtem már neki, letérdeltem előtte, irgalmazzon, hagyja abba. Csak zúgatja gépét! Nincs szíve... De most!...

A százados egészen közel hajolt hozzá.

Elhatároztam, véget vetek a motorzúgásnak... A lázálmomnak is...

A doktor a két rendőrtisztre pillantott és sajnálkozva tárta ki kezét. Azok némán bólintottak és lábujjhegyen kifelé indultak. A sebesült az orvos felé nyúlt.

— Doktor úr!

— Tessék.

— Üzent már a feleségemnek?

*

K. Irén sápadt arccal állt fel vőlegénye betegágya mellől, amikor a két rendőrtiszt belépett a baleseti kórház betegszobájába.

— Jó, hogy itt találjuk — fordult hozzá a százados.

— Újabb kihallgatás?

— Szeretnénk az ügyet a magunk részéről lezárni és az ügyészségnek átadni. Egy kérdésben azonban még mindig nem tudunk megegyezni a hadnagy elvtárssal. Említették Önnek, hogy az utcából és a szomszédok közül az elmúlt napokban többeket újból beidéztünk tanúkihallgatásra?

— Hallottam.

— Sebesültünk hogy van?

— A láza már elmúlt. De elhagyja magát.

M. Géza megmozdult az ágyon.

— Soha sem lesz belőlem ép ember.

A százados föléje hajolt.

— Miből gondolja?

A lány válaszolt:

— Az orvos ma mondta meg neki, hogy többé nem ülhet motorke-rékpárra.

A szerelő szemében megcsillant a könny. A százados megcsóválta a fejét.

— Ezen bánkodik? Örüljön, hogy ennyivel megúsza.

— A motor fontosabb neki, mint a menyasszonya — mondta élesen a lány.

A fiú fölkapta fejét.

— Voltunk a rabkórházban — szólt a százados, hogy útját állja a kitörőfélben lévő viharnek. — Kihallgattuk a tanárt.

A lány érdeklődve húzta fel szemöldökét.

— Mit vallott?

A százados nem válaszolt közvetlenül a kérdésre.

— A sebesüléséből, úgy látszik, felgyógyul. Az ideggyógyász azonban skizofréniát állapított meg nála.

Az meg micsoda — csodálkozott a lány.

— Zárt intézetbe utalják. Az orvosok legalább is ezt indítványozzák.

A szerelő sziszegve felnevetett.

— Szóval ráfogják, hogy bolond.

A százados a hadnagyra pillantott s elhúzta a száját.

— Mit gondol, M. Géza, mi váltotta ki a rohamot C. tanárban? Miért emelte a világháborúból hazalopott és azóta dugdosott puskáját először önre, aztán önmagára?

A két fiatal csodálkozva meredt a hadnagyra. Ez kemény hangon folytatta:

— Kérte-e magát C. nyugalmazott tanár, hogy ne nyargaljon órákon át a visszhangos pesti utcában nyitott kipufogóval?

A szerelő először úgy elámult, hogy a száját is nyitva felejtette, aztán felfortyant.

A hadnagy a fejéhez kapott. A százados vette át a szót nyájas, megnyugtató hangon kezdett beszélni.

— Nem vádoljuk magát, kedves M. Géza, nem is varrjuk a dolgot a nyakába. Nem vétett többet, mint C. tanár többi szomszédja, csak éppen maga bűnhődött meg értük is. Mi a magunk részéről lezárjuk az ügyet, maga meg igyekezzék mihamarabb meggyógyulni. Ami megtörtént, azon már nem lehet változtatni. De ha rajtam állna, tanfolyamokat tartanék a zajártalmakról...

A menyasszony elgondolkozva hallgatta. Aztán megcsillant a szeme és megkérdezte:

— Tessék mondani, százados elvtárs, ha a tanárt zárt intézetbe utalják, mi történik a lakásával?

A hadnagy a századosra nézett, felemelte a karját, aztán tehetetlenül leejtette.

A szeretet remél, mindig remél, nem tud nem remélni. Isten iránti szeretetünk, Istenbe vetett hitünk oka elsősorban: benne horgonyozó reményünk. Isten nem halandó, aki benne remél, örök életet nyer. Alapvető reményünk, minden reménység gyökere és törzse az örökélet reménysége. Ha a remény lényege a hit, akkor a reménység oldaláról nézve ez a hit formája. A hit mielőtt reményt ad, formátlan, bizonytalan, kaotikus, esetleges hit, nem más, mint a hit lehetősége, vágy a hitre. De valamiben kell hinni, és abban hiszünk, amit remélünk.

Miguel de Unamuno

BITTEI LAJOS VERSEI

A RÉGI HÁZBAN

A gerenda hideg selyem
őrzi a fűtetlen falak
a fényképezett holtakat
fakultan és sejtelmesen

almaillatú levegő
téli bőrtöne a szoba
az ágy dédanyám bútora
merev bádog a lepedő

dunna alól idézlek én
hantok alá bújt kis Kató
alélt a szívem zsibbadó
kékült holdujjal nyúlász felém

s kezéd a párnán szétfolyik
hogyan lettünk ily idegenek
közénk mint nőttek jéghegyek
hogyan nem juthatsz el arcomig

mért nem vagy több mint árva dúc
a palánk mellett s a havon
mit keresel mond angyalom
aludni talán te se tudsz

KATARZIS

Dísztelen színpad semmi díszlet
puha árnyba késélű fény vág
s az élet lemetszett karéját
körülkinálja most az ihlet

magunkhoz vesszük és megillet
egy emlék egy bűn egy alélt vágy
a szem a csillagok mögé lát
titokba mélyed a tekintet

egyetlen szó a végtelenbe
lendíti lelkünk és a mondat
mit végre helyettünk kimondtak

pólyát kötöz egy régi sebre
a szívbe tiszta béke árad
és tapsra verődnek a szárnyak

VIHAR A TAVON

— kubista modorban —

Az apokaliptikus ellipsziszről
menekülnek fehér háromszögek
a zöld ezüstje tombol sistereg
a komor kúpok lila orma füstöl

egy sárga átló a teret megosztja
és vak döbbenetté zúzódik a
képsíkon az axonometria
belezsugorodik egyetlen pontba

minden egy virtuális szűk világba
örvénylik önmagával karikázva
szögek és ívek összevisszasága

villognak egymást metsző vonalak
míg félkör nem hajlít a gondolat
és a formák élménnyé bomlanak

TIKKADT NYÁR

Az utca végén csordogál a csap
— valami vásott kölyök tönkretette —
szeszélyesen szivárogoz szét a nedve,
rög szürcsöli, szomjan issza a nap;

eréből csak egy tócsányi marad,
sárga darazsak cikáznak felette
s a véletlentől megtermékenyedve
gyér füvet növeszt a puhult agyag.

A tikkadt porban oázis e sárfolt,
a szivárgás élesen elhatárolt
és túl a hant nem ismer életet;

ám a szomszédban, hová csak a pára
jut el, a földnek iszonyú a vágya,
mert tudja már, hogy teremni lehet...

NÉMETH GÉZA VERSEI

FELELET

Ma egyszerre láttam
a torony csillagát
s a hangyát a homokon

a kezem összekulcsoltam
s mégis elől-hátul
kilenc kézbe kapaszkodtam

belémcsapott fényes villám
s szívemen transzformáltam
át a tiedre

egylélegzetvételben
kimondtam a kimondhatatlant
ugyanazon

pillanatban ágaskodtam
a Kőhegyen s végigheveredtem
tengerek hátán

a kétismeretlenű egyenlet
titka ott piroslik
a keresztbe szegecselt

fagerendán.

MÁSOK

Ma este megleptek a nevek
s mind megannyi furcsa bogár
zümmögött A-tól Z-ig —
tetves tanyák, dudáló ifjúság
hullámhosszán rámcsengetett a világ:
ciripeltek a ciprusi halottak
jött X s Y-ként ezer
ismeretlen sors- egyenlet
— nincsenek elektronikus
csodagépek a lélek képletére! —
nem-et mondott N, az ateista
T figyelt, feszült antennaként
Ő örökre elment, K elbukott és
szent lett- száz szentjános
bogár foszforeszkált s én
felejtve székel szőttest,
absztrakt kerámiát köztük
keringtem s ők mind egyre jöttek
egyre többen világokat
öntöttek asztalomra, jaj,
kiszorítottak önmagamból:
a kor mindenese lettem
pedig való igaz, tudod,
természetem hiú, szívtelen.

TEMETÉS

Akkor a telefondrótok
meztelen inait
kiverte a veríték —
te legény,
te,
a villamoskerék huszonegy
szelid éved úgy tekerte
fel, mint
sikongató
századokat

a pörgő földgolyó:
megforgatott a kínok késein
s mint etikai katasztrófák
után

szégyenét a lélek:
idelökött
a középre — — —

Miért kell most szólnom, jaj,?
— nem mondott Ő soha
halotti beszédet!

SZÜRKE ÉLET (Kisregény 8. rész)

Írta Rónay György

Elmondtam rendre mindazt, amit az étteremben gondoltam, míg a fényképet néztem, s utána azt is, amit egymás közt beszélünk, míg ő Lindowskival telefonált; elmondtam a zsákutcát, a négyzetre emelt kép-telenséget, meg hogy talán maga sem tudja, mit vett a vállára.

Itt végre szelíden megcsóválta a fejét.

— Pedig tudom — mondta halkán, mintegy magának.

— Nem, Anna — válaszoltam. — Nem hiszem, hogy minden követ-kezményét végig gondolta. Az ilyen döntéseket, vagy ha tetszik, áldozato-
kat többnyire pillanatnyi sugallatra hozzuk, megfontolás nélkül, mert ha előre megfontolnánk, akkor már jobbára meg se hoznánk őket. Maga úgy van, mint a Danaidák: feneketlen hordóba tölti a vizet. És még soha nem számolt le vele, hogy a hordó valóban feneketlen. Tudom, a szeretet egy kicsit mindig Danaida-munka, és mindig megvoltak a maga Danaidái. Hordják a vizet a végtelenségig; de mindvégig ott lappang bennük legalább egy szikrányi remény, hogy a hordónak hátha mégis van, vagy egyszer, valami csoda folytán mégis lesz alja. Ha eleve tudnák, hogy nincs és soha nem is lehet, bizonyára föl se vennék a korsójukat. Reménytelen Danaidák csak a mitológiában vannak, s ott is csak az alvilágban.

— Egy embernél sose lehet eleve letenni a reményről — mondta.

— Ezért remélnek a szeretet Danaidái még reménytelenül is. Mert a jövő mindig fönntartja számukra a cáfolat lehetőségét. Ez a lehetőség azonban csak a legkritkább esetben válik valóra.

— Mégis vannak esetek, amikor valóra válik — mondta mosolyogva. — Senki sem tudhatja, vajon az ő esete nem ezek közé a ritka kivételek közé tartozik-e.

— Lehet, Anna. Az élet mindig nyitva hagy egy ajtót a valószínűt-
lennek. De számolni azért mégis a valószínűséggel kell. A jelen esetben azzal, hogy az öccse... Mondhatom?

Bólintott.

— Mondhatja. Nem fog fájni.

— Ne értsen félre: se nem bírálok, se nem ítélek. Csak a ténye-
ket mondom, úgy, ahogy én látom őket, persze hiányosan, és lehet, hogy tévesen. Hogy is kezdjem...

— A közepén — mondta és megint mosolygott, de most egy kicsit merevebben.

— Minden önzés félelmes, de nincs félelmesebb, mint a művészek önzése, mert náluk a tehetség hübrisze, vagy mondjuk ki magyarul, a tehetség gőgje egyszerűen elsöpri azokat a gátlásokat, amelyeket a kö-zönséges önzőkben, hacsak nem klinikai esetek, mégiscsak föltámaszt oly-
kor valamilyen elemi emberi szégyenérzet. A közönséges önzőben néha mégiscsak fölébred a lelkifurdalás, ha önzése áldozatait látja. A művész azonban mindenre igazolást talál, vagy kohol magának a tehetsége ön-tudatában.

— Ezt Antalra mondja?

— Antalra mondom. Illetve magára, Anna, hiszen az öccse önzése elsősorban magát használja ki. Ne mondja, hogy nem önzés; és ne mon-
dja, hogy önként teszi, amit érte tesz, mert az effajta önzőknek éppen ez a fortélyuk: rendkívül leleményes módszereik vannak rá, hogy önkéntes áldozat formájában fogadják el azt, amit a másiktól kizsaroltak. Ne ha-

ragudjék a goromba szóért; őszinte akarok lenni, még kíméletlenség árán is. Akármilyen nemesek a szándékok, vagy az érvek, a tény az, hogy maga egyszerűen kifosztja magát az öccsért. Nem kérdezem, mit kap érte viszonzásul, mert ez végtére méltalanul üzleties szempont lenne, kivált magával kapcsolatban. De az már egzisztenciális kérdés, Anna, hogy mi lesz magával; és csak azért nem mondtam, hogy létkérdés, a jövőre vonatkozólag, mert úgy túl ijesztő lett volna. Mi lesz magával, ha kiszaroltan és kiuzsorázottan magára marad, mert magára hagyják? Ha az öccse egy szép napon elmegy, otthagyja, megnősül, végleg máshoz köti az életét? Vagy egyszerűen csak átlép maga fölött, mint egy lépcsőn, amelyről a következő fokon már úgy elfeledkezünk, mintha sose érintettük volna. Mi lesz akkor, Anna?

Nem felelt, csak rám nézett, mintha azt kérdezné, befejeztem-e. Egy hosszú percig mind a ketten hallgattunk. Aztán egyszerűen azt mondta:

— Köszönöm, hogy őszinte volt. Én is őszinte leszek.

És maga elé meredve megint hosszan hallgatott.

Beszélni is így kezdett, maga elé meredve, és olyan folyékonyan, olyan lecke-fölmondó egyhangúsággal, hogy úgy éreztem, ezeket a dolgokat már régen tisztázta magában, és tulajdonképpen nem is nekem válaszol, hanem csak egy régen kidolgozott szöveget ismételi.

— Remélem, nem gondolja rólam, hogy naív kis liba vagyok, akit megejtett a művész-romantika, és abban tetszeleg, hogy a nagy művész életrajzában majd ő is kap egyszer egy elismerő féloldalt, s hozzá esetleg közlik az arcképét is. Hiszen még azt se tudom, lesz-e belőle igazi művész. Kétségkívül tehetséges, de hogy elég szilárd minőségű-e a tehetsége, az majd csak ezután válik el. A művész-oklevelet persze meg fogja szerezni, de mit jelent egy művész-diploma? Közönséges bizonyítvány; az még soha senkit nem tett művésszé. Lehet, hogy legföljebb tanárságig viszi majd valamelyik szerényebb konzervatóriumban; lehet, hogy a Filmharmonia abba a második vagy harmadik garnitúrába sorolja majd, ahonnet az igényesebb falusi kultúresteket látják el zongoristákkal és kultúrcsere-egyezmények keretében a szomszédos államok vidéki városkáiba küldenek előadókat.

Rám mosolygott, kicsit fanyarul, fölhúzott szemöldökkel.

— Ugye nincsenek vakmerő illúzióim? Nem mintha nem bíznám a képességeiben. A jellemében nem bízom — mondta csöndesen. — Ismerem, hiszen a testvérem; és megnyugtathatom, se maga nem mondott nekem semmi újat róla, se Slawa, aki a megismerkedésük másnapján kereken kijelentette, hogy örült vagyok, mert egy félig szelídített szörnyeteget fogadtam a lakásomba. Emlékszik, mit feleltem, amikor Krakóban Mőd Márton azt kérdezte, nem vettem-e magamra túl nagy terhet, amiért kihoztam Varsóba?

— Emlékszem. Azt mondta, nem hagyhatta, hogy elkallódjék.

— Igen. De nem a művészi elkallódásra gondoltam; csakhogy ezt ott akkor túl bonyolult lett volna megmagyarázni. Elsősorban az emberi elkallódástól féltettem. Mert nemcsak nehéz természete van, hanem szerencsétlen is: kihívja a kudarcot, hogy legyen miben összeroppannia. Már gyerekkorában, már a játékaiban ilyen volt. Szinte keresi a helyzeteket, amelyekben föladhatja magát; mintha félne, hogy elgáncsolják, inkább maga vet gáncsot magának, s aztán föl se kel többé a sárból. Hát ezért harcoltam ki, hogy kijöhessen. Talpra akartam támogatni, át akartam segíteni élete mindedig legsúlyosabb holtpontján. Azt hiszem, sikerült.

— A maga élete viszont könnyen rámehet — mondtam.

Alig észrevehetően megvonta vállát.

— Mindig az az élet a fontosabb, amelyikben több a lehetőség. Az enyémben... — Legyintett, de aztán rögtön elmosolyodott, mintha jóvá akarná tenni. — Azt hiszem, említettem már, hogy nincs bennem semmi irracionális hajlandóság. Ezt csak azért hangsúlyozom, nehogy valami-féle misztikus önfeláldozásra gondoljon. Egyszerűen le kell mérni, kinek a sorsában van nagyobb fantázia. Az enyém zátonyra futott; az övé még sikerülhet. Igazán nem hasznosíthatom jobban a magamét, mint ha arra fordítom, hogy legalább az övének a sikerét segítsem vele.

— Még a magáén is lehet segíteni.

— Az enyémen már aligha lehet segíteni — mondta nagyon halkan és nagyon határozottan. — Sejttem, mire gondol: hogy váljunk el, aztán keresse ki-ki a maga boldogságát, vagy boldogulását, ahogy tudja — igaz? De én nem válok el Jerzytól, mert amit vállaltam, azt hunyt szemmel ugyan, de egyszer s mindenkorra vállaltam. Jerzy meg, mert hiszen kettőn áll a vásár, Jerzy sose fog válásra gondolni, amíg megkapja nálam azt a minimális kényelmet, amire igényt tart, ez pedig, megnyugtatom, semmivel sem több, mint amennyit Gorkij éjjeli menedékhelye nyújt. Hát így vagyunk — mondta. — Véglegesen.

Hallatszott, ahogy odalent fél kettőt üt az óra.

Anna fölállt, lesimította a szoknyáját, olyan mozdulattal, mintha láthatatlan hínárt vagy pókhálót sópörne le magáról. A tükörhöz ment, megigazította a varkocsát; majd visszajött, megállt előttem és azt mondta.

— Nemcsak őt nem hagyhattam elkallódni, hanem magamat se. Nekem is kellett végre valaki, akit szerethessek. Mert azt még ki lehet bírni, ha minket nem szeret senki. De hogy mi ne szeressünk senkit...

Nem fejezte be, csak a fejét ingatta, mintha szavak helyett ezzel jelezné, hogy az már kibírhatatlan. Én meg azon tűnődtem, hol olvastam, vagy hallottam már ezt, vagy valami ehhez hasonlót. S egyszerre eszembe jutott Márton: ahogy a krakkói vonaton a hálókocsiban, mielőtt elaludnánk, még leszól hozzám a sötétben; szinte vontatott, cigarettától fátyolos hangját is hallani véltem, ezt a zakatolásba, vonat-ringatásba mosódó dűnnyögést: „Elég baj az embernek, ha nem szeretik eléggé; de még annál is sokkal nagyobb baj, ha nincs akit szeressünk.”

— Most sajnál? — kérdezte váratlanul Anna.

— Nem — feleltem habozás nélkül, mert éreztem, hogy ezt a választ várja. De lefelé menet még hozzátettem, két emelet közt a fordulóban: — Lehet, hogy akit szeret, méltatlan a szeretetére. De legalább van, akit szerethet.

Márton természetesen egyetlen sort sem írt a kávéházban; viszont ebéd alatt, lehet, hogy a saját kárpótlására, de valószínűleg inkább azért, mert feltűnt neki Anna komolysága meg az én szótlanúságom, csinált ügyefogyottsága csodálatos tapintatával pompás előadást tartott mind-azokról a magyar kávéházakról, a gyöngyösi Koronától a pesti Centrál-on át a budai Stambulig, amelyek a sopotírók eszébe jutottak, részint mert épp úgy nem tudott dolgozni bennük, mint itt, részint mert azokban valóban lehetett dolgozni, nem úgy, mint itt. Következett az okok felsorolása: hogy miért lehet dolgozni az egyik, és miért nem a másik kávéházban, s miért jobban egy újpesti presszóban kuporogva, mint a Hungária kényelmes márványasztalainál; amit Lalika, sajnos, képtelen megérteni, mivel Lalika úgy képzei, az írás egyenes arányban áll a körülmények kényelmével, holott a kettőnek semmi lényeges köze sincs

egymáshoz. Mert akármilyen kényelmes páholyai voltak például a Valériának, ott legfőljebb csak sakkozni lehetett, de soha senki egyetlen értelmes sort sem volt képes papírra vetni, a Centrálba ellenben csak be kellett lépni, és máris rajzoltak az ember fejében a jobbnál jobb gondolatok, bárhogy döfködtek is egy-egy gyanútlan mozdulatára az ülés vedlett zöld plüssszuza alól a kibicsaklott rugók. Az sem érdektelen, hogy voltak kávéházak, ahol fölírásra lehetett rendelni, a legközelebbi honoráriumig, míg másokban rendelés nélkül, egy pohár víz mellett is el lehetett tölteni a délelőttöt, általában szintén a legközelebbi honoráriumig. Volt egy, amelyikben Osvát Ernő fogadott, szigorúan és közismert papos ruhájában, és volt nem messze egy másik, amelyikben, jellegzetes orosz ingében, Kassák táborozott a rohamcsapatával. Nagy Lajos meg rendszerint az Abazziában üldögélt, olyan elmerülten, mintha éppen a Kiskunhalom egyik részletét, vagy valamelyik unottan gúnyos novelláját fogalmazná magában, holott valójában azt fontolgatta, jelenlévő ismerősei közül kit vámoljon meg aznap egy tejeskávé erejéig.

Így mesélte egész ebéd alatt emlékeit és anekdotáit, kifogyhatatlan bőséggel, és elégedett pislogással, ha sikerült valamelyikkel megmosolyogatnia Annát. Csak akkor vettük észre, hogy eltelt az idő, mikor az egyik pincér jelentette, hogy megjött a kocsi, és a sofőr a hallban várakozik.

Hármasban mentünk ki Oliwába, mert Márton fáradt volt és inkább lefeküdt ebéd után.

— Aludni ugyan úgyse tudok — mondta lemondóan. — De ha fekszem, talán mégis eszembe jut valami. József Attila is így gondolta el a legszebb verseit, álmatlanul, hanyatt az ágyában.

Ütközben váratlanul kisütött a nap: két percig a deres fasor téli dicsőségében suhant a kocsi, ezúttal sokkal ráérősebben, mint tegnap Gdanskából visszajövet. Aztán kihamvadt az ágak csipkés ragyogása, az erdőszélen füstölni kezdett a fagy, és az áttetsző, gyöngyszürkés párában feltűnt az oliwai katedrális.

A gdanski dóm rideg balti gótikája után meglepően hatott ez a zsúfolt barokk, monumentálisnak és provincializmusnak ez a sajátos keveréke, az elképesztően hosszú főhajót övező kápolna-koszorú ájtatos zsisbására: a jámborul idomtalan, vagy képtelenül kifacsart szobrok az apró oltárok fölött és mellett, s közülük egyik-másik, ki tudja milyen népi kultusz jóvoltából, szinte roskadozva a ráaggatott kegytárgyak, olvasók, viaszfigurák, művirágok, gyertyák, fogadalmi táblácskák alatt. A mozdulatlanságában is mozgalmas bazári sokadalomban néhol egy-egy remekművön akadt meg a szem: volt egy felejthetetlen paraszti Krisztus-fej, arcán a százados fa repedéseinek tragikus árkaival, egy búbájosan esetlen póri Madonna, kicsit, már állapotosan csúcsosodó házával, egy meggörnyedt, szakállát tépő Júdás és főle emelkedve, homlokán a kitartó szeretet szelídségével egy gyermekifjú Szent János; egy nyitott szárnyasoltár baloldali tábláján egy naív pokol boschi fantáziájú iszonyata kavargott, lángokkal és létrákkal, hullákat forgató kerekkel, sörényes kigyókkal és a legkülönbözőbb tekervényekben vcnagló bűnösökkel, s vele szemközt, a jobboldali táblán pedig kék-fehér mennyország mosolygott, repeső szárnyú, fonnyadt vénasszony-arcú, angolkóros angyalai felhők közt lebegő koszorújával. S volt egy oltár fölött egy düllertszemű, bajuszos, körszakállas, komorfekete bizánci Krisztus, nyilván egy régvolt, névtelen vándorpiktor csodálatos remeklése, a népi ihletnek ugyanabból a forrásából, ahonnet a *Chrystus frasobliwy*-k is születnek

— egy merev császár-Krisztus, drágakövekkel kirakott, lehetetlenül lejtőre festett trónon, anatómia és perspektíva nélküli időtlenségben, elvontan és személytelenül, fején koronával, kezében joggal, de két megdöbbentően meztelen lábfejen, mely mintha törötten lógott volna az ügyetlenül alája pingált zsámolyon, a szög sebhelyeinek lilás rőt tűzfoltja izzott.

És mindehhez megszámlálhatatlan *Matka Boska Skepska*, oltárokon, falfülkében, oszlopmélyedésekben, kicsik és nagyok, fából és gipszből, földigérő bő palástban, az egyik rovátkosban, a másik cirádásban az egyik vastag fátyollal a fején, a másik dúsan leomló haja fölött áttört koronával, az egyik ferde metszésű szemmel és olyan kerek, hunyori arccal, mint egy eladóvá serdült tatár parasztlány, a másik olyan cserzetten és kortalanul, olyan viharvájta, már-már nem nélküli vonásokkal, amilyenek a szteppék öreg pásztor-asszonyai lehetnek.

Ez már a Kelet volt, a római rítus alatt Bizánc és a pravoszlávia; Gdansk, a gótika, a polgárság, a Város tövében utolsó hulláma a Pusztá bástyáig kicsapó tengerének — egy kővé változott hullám, tengere minden rejtélyes mélységével és hordalékával.

Míg mi Tóbiás Lacival a templomot nézegettük, meg a táblák és falak egy-egy föliratát próbáltuk kibetűzni, Anna bement a sekrestyébe, hogy mint mondta, megrendelje a hangversenyt.

Mert Oliwa nevezetessége mégis az orgonája; és rendelésre, szabott árért, játszik is rajta tíz percet a tūristáknak a kántor.

Nekünk azonban be kellett érniük a segédkántorral, mert a főkántor délelőtt Gdanskban elcsúszott a jeges járdán és eltörte a karját.

— Várni is kell egy kicsit — mondta Anna. — Háromkor előbb esküvő lesz.

Mit tehattünk egyebet, beültünk egy padba és vártunk.

A sekrestyéből nemsokára kibukkant egy ministránsfiú, a kórus felé intett és meghúzta a csöngőt. Megszólalt az orgona, itt is, végzet-szerűen, a Lohengrin nászindulója, bevonult a jegyespár, majd a pap, és megkezdődött a szertartás.

Egy Henriket meg egy Teréziát adtak össze. A pap szavaiból csak ezt a két nevet bírtuk kivenni; egyébként, amit mondott, mire a távoli szentélyből elért hozzánk a templom közepéig, egyhangú mormolással mosódott. Az ifjú pár is, háta mögött a megilletődötten feszengő két tanúval, szinte beleveszett a messzeségbe. Csak azt láttuk, hogy amíg a pap beszél, hol az egyikre, hol a másikra pillantva, a feketeruhás vőlegény, bizonyára zavarában, majd erre, majd arra a lábára nehezedik, a mirtuszkoszorús menyasszonynak meg, fehér tülljei közt, egyszercsak megvonnaglik a megindultságtól a válla.

Nyilván megható volt a rövid prédikáció, mert az első padokat megtöltő nézsnépből is többen a szemüket törülgették.

Elkövetkezett a legfontosabb perc: amikor a pap megkérdezi a jegyeseket, akarnak-e házasságot kötni egymással. A fiú hangosan, magabiztosan válaszolt, a lány elfúló rebegéssel.

Anna köztünk ült, ő is a szertartást nézte. S most, ahogy a szentélyben elhangzott Teréza halk igenje, az esketés pillanatnyi csöndjében furcsa hangot hallottunk, elharapott, görcsös kis csuklást, olyasfélét, mint egy riadtan visszanyelt zokogás, vagy mint mikor a megvert gyerek ál-mában szepegve fölsír. Egyszerre kaptuk oldalt a fejünket, Laci is, én is. Tekintetünk egy villanásra, de éppen csak egy villanásra találkozott Anna arcán. Nyomban el is rebbent a pillantásunk, olyan zavartan, mint-

ha leleselkedésen értek volna. De ez a lélegzetvételnél is kurtább idő éppen elég volt hozzá, hogy még lássuk összeszorított szája rándulását és a szemébe szökő könnyet.

Nem itatta föl; hagyta, hogy végiggördüljön az arcán. Talán azt remélte, így, áruló mozdulat nélkül, kevésbé föltűnő.

Helyette Laci kezdte néhány tüntető szipákolás után az orrát törölgetni meg a vállát vonogatni, ahogy türelmetlenségében szokta, mintha meg akarná nyugtatni vele Annát, hogy nem vettünk észre semmit, csak éppen a várakozást sokallja már.

Az orgona újra megszólalt, ismét a nászindulót variálva, míg az ifjú házaspár, nyomukban a násznéppel, kivonultak, aztán megint elhallgatott. Kintről motorzúgás hallatszott, majd az autók eltávolodtak; a csöndet most már nem bolygatta meg, csak néha az a kis surrogás, amivel a kántor a kóruson a kottáját lapozgatta.

Aztán egy erőlyes csattanással kialudt odafönt a villany.

— Nem értem — mondta Anna. Fölmegeyek, hátha valami félreértés támadt...

Izgatott, suttogó tárgyalás kezdődött a magasban. A villany újra föl-kattant; majd Anna fűrgő lépései kopogtak lefelé a csigalépcsőn.

— Azt akarta, hogy előre fizessek — mentegetődzött, és visszaült közénk. A kóruson az arcát is rendbehozhatta, mert már nem látszott rajta a könnyek csíkja.

Az orgonának valóban csodálatos hangja volt, a segédkantor azonban eleinte elég bizonytalanul próbált változatokat kerekíteni Haydn Nelson-miséjének első taktusaiból. Igaz, ilyen dermesztő hidegben nem is lehetett játszani; jó, hogy oda nem fagytak ujjai a billentyűkhöz.

A hangok ide-oda csapódtak az ívek és oszlopok közt, nyugtalan habveréssel; majd fokozatosan megnyugodtak, s egyetlen, hatalmas hullámmá olvadtak; széles hömpölygéssel betöltötték a roppant templomhajót, s egyenletes áradásuk azt az érzést keltette az emberben, mintha egy parttalan ár sodrása vinné egy nyomban megnyíló végtelenbe.

Lehunytam a szememet, úgy vitettem magam a *Kyrie* mind tömörebben ívelő hullámaival; mert ahogy a kántor elgémberedett ujjai fölengedtek, úgy vált a játéka egyre biztosabbá és erőteljesebbé. Követtem magamban a dallamot, a *Missa in angustii*s, a szorongatások idején szerzett mise hangörvényekből fölépülő töredékeit, és közben Annára gondoltam, az ő *in angustii*s hányódó életére, és délelőtti beszélgetésünkre, sorssal leszámolt, illúziótlan józanságára, amelynek kérge mögül az imént, egy leküzdhetetlenül kitört zokogásban, egy tehetetlenül kicsordult könnyecseppben, egy váratlan pillanat védtelenségében egyszerre fölsejlett a csalódottság, kifosztottság, fájdalom. A szürke életek hősiessége, gondoltam, milyen elevenen lüktető sebekre épül sokszor; míg fölöttem egy hosszan kitarított *eleison* dübörgött, szinte szétvetve a templom falait.

Majd a hirtelen beálló csönd szakadékában Anna suttogó hangját hallottam:

— Most hátra kell nézni... föl az orgonára...

Mert most következett a nagy mutatóvány; az utolsó percek elszabadult hangorkánjában, regiszterek és futamok tébolyult fortissimójával megindult az orgona elképesztő rokokó gépezete, a tomboló telhetetlenségnek ugyanaz a féktelensége, egy barbárul zsúfolt rokokónak ugyanaz a vaskos játékosága, amellyel már Krakkóban, a királyi szakács éttermében, a vitrin főhelyére tett levesestál díszítés orgiájában is talál-

koztam. Az ornamentika váratlanul megelevenedett, fantasztikus, medveszerű állatok cintányérokat emelgettek és csattogtattak, napok forogtak, holdak keringtek, mozgó szárnyú angyalok csörgőket csörgettek és csengőket ráztak, s közben, mintha meteorok hullanának, a káprázatos cirkusz planétái közt fények cikkáztak ide-oda, miközben lassú fenséggel egy aranycsóvás üstökös vonult el, mint egy égi fasorban, a mennydörgő sipok sorfala előtt.

Még egy percig dörgött az orgona és csengett-bongott a tündérien vásári zene-bona; aztán, egy végső, eszeveszetten örvénylő hangroham után zuhanásszerű csönd támadt, a kórus fényei kihunytak, a planéták, angyalok és állatok mozdulatlanra merevedtek, s utoljára, mintegy vonakodva, furcsa nyekkenéssel a cintányéros medve is abbahagyta a tengelye körül való forgást.

Márton a hallban várt, egy csésze tea mellett.

— Nos? — kérdeztem.

Epésen legyintett.

— Nem megy. De ha el akarod magadnak képzelni Lalikát — karon fogott és a presszó bejáratához vont — nézd meg jól azt a kislányt, ott a zongorától a harmadik asztalnál.

Kedves, jelentéktelen arcú lány volt, homlokába fésült csikófrizúrával, hosszú pillákkal, erősen rajzolt szemöldökkel, a divat szerint sápadtan, de szeme alatt kékesre festve; félig vadócnak hatott, félig bohókásan.

— Különben ne nézd — dünnyögte Márton, és erre is legyintett. — Minek is akarnád te elképzelni magadnak Lalikát!

S a hallban még hozzátette, mosolyogva, két-három pillogás kíséretében:

— Mindenkinek elég a maga baja; nem igaz?

Az éjszakai vonattal visszautaztunk Varsóba.

(Folytatjuk)

A VÉG

*Torkonragad, birkózik véled,
vívsz, tusakodsz, míg forró véred
alvad s ő száguld rajtad át,
keresve új áldozatát.*

*Talán olyan lesz mint egy angyal,
becéz csókkal csitítgat dallal
mint az anya kisgyermekét,
s adja egy új emlő tejét.*

*Vagy lehet, alszol, álmodsz éppen
s jön álmod folytatásaképpen
ha szíved hirtelen megáll.*

*Mindegy-, hogy altatott békésen,
vagy kínzott-, túl a létezésen
nem fájhat többé a halál.*

Mikes Margit

Marianské-Lazné, a német nevén bizonyára ismertebb Marienbad volt a színtere annak az immár harmadik nemzetközi találkozóznak, amelyet a *Paulus-Gesellschaft* rendezett keresztények és marxisták között. Első eset, hogy ilyen természetű szimpozionra szocialista országban kerülhetett sor, ami önmagában is jelentős mozzanat. Am még inkább az, ha fontolóra vesszük, hogy a *Csehszlovák Tudományos Akadémia szociológiai intézete* nemcsak a társrendezői tisztséget vállalta magára, hanem a meghívókat is ő bocsátotta ki, s rajta keresztül voltaképpen a csehszlovák kormányzat fedezte az értekezlet és a vendéglátás tetemes költségeit.

A szimpozion (eredeti jelentése szerint: „közös étkezésekkel egybekötött színvonalas beszélgetés”) április 27-én kezdődött és 30-án ért véget. Európának úgyszólván valamennyi országából kerekelt 200 marxista és keresztény gondolkodó ült össze, túlnyomó többségükben egyetemi tanárok és tudományos intézmények munkatársai. A legteljesebb küldöttség a csehszlovák mellett a magyar volt. „Alkotás és szabadság egy humánus társadalomban” — ekként hangzott a kitűzött téma, amellyel 18 előadás és 30 kísérő előadás foglalkozott. Megvitatásukban mintegy 70-en vettek részt. Ennél jóval többen is jelentkeztek hozzászólásra, ezek azonban az idő rövidsége miatt már csak írásban nyújthatták be észrevételeiket.

Nem árt talán, ha már bevezetőben megemlítem, hogy a téma kényes — mert közvetlenül politikai síkra átvihető — vonatkozásai miatt az előkészítő tárgyalások során merültek fel bizonyos aggodalmak is. Ezek az aggodalmak azonban szerencsére nem igazolódtak be olyan formában, amely holtpontra juttatta volna a párbeszédet. A veszélyesnek mutatkozó zökkenőket is sikerült elsimítani, amiben kétségkívül érdemleges szerepük volt a szocialista országokból érkezett keresztény kongresszusi tagoknak. Egyébként is azonban, nem tekintve egészen szórványos kivételeket, mindvégig egységesnek bizonyult az a fel fogás, hogy a keresztény-marxista dialógus már akkor is történeti szük-

ségszerűség napjainkban, ha egyedül a felelősség áterzése indokolná azoknak jövőjéért, akik életben akarnak maradni.

Ahogy a katolikus teológus, *Erich Kellner*, a *Paulus-Gesellschaft* ügyvezető elnöke is leszögezte a megnyitó ülésen: „Mint felelősségteljes emberek azért jöttünk össze erre a találkozóra, hogy megvitassuk egy igazi világbéke szellemi feltételeit. Felelősek vagyunk azért, hogy amennyiben belátásunktól függ és hatalmunkban áll, kiküszöböljük azokat az okokat, amelyek bármelyik nap új katasztrófát hozhatnak az emberiségre.” Ugyanakkor kifejezte Kellner azt a meggyőződését is, hogy amíg az emberi lét alapvető kérdéseiben nem érjük el a kellő összhangot, addig nem is reménykedhetünk az emberiség megnyugtató jövőjében. Nyilvánvaló, hogy a megoldásra váró nagy probléma a keresztények és a marxisták között, mint eddig, úgy most is a vallás problémája, éspedig mind elméletben, mind gyakorlatban.

Erre utalt *Roger Garaudy* professzor, a párizsi „marxista tanulmányok és kutatások központjának” igazgatója is, amikor az első sajtókonferencián akként nyilatkozott, hogy „egy jó tündér” két ajándékról gondoskodott az újabb találkozó számára. Az egyik VI. Pál pápa legutóbbi enciklikája, a *Populorum Progressio*, a másik az *európai kommunista pártok* Karlovv-Vary-i értekezlete. Ez, mint tudjuk, az erők egyesítése céljából felhívással fordult a keresztényekhez is, „katolikusokhoz és protestánsokhoz, a különböző vallású hívőkhöz, akik vallásos meggyőződésükkel motiválják a békére és a társadalmi igazságosságra való törekvésüket”. S elmondta Garaudy, hogy ezt megelőzően *Dolores Ibarruri*, a spanyol polgárháború neves „Passionaria”-ja három tételt szövegeztet meg, amely egyöntetű elfogadásra talált: 1. Senki sem zárkózik el azoknak az alapvető változásoknak tudomásulvétele elől, amelyek ma mennek végbe az egyházakban; 2. a kommunisták együtt kívánnak haladni azokkal a hívőkkel, akik vallási meggyőződésükből folyóan harcolni akarnak a demokráciáért és szabadságért; 3. a kommunisták el vannak határoz-

va arra, hogy a katolikusoknak mind filozófiai, mind politikai szempontból egyre nagyobb figyelmet szenteljenek.

*

S valóban — anélkül, hogy bármiféle közvetlen összefüggésre gondolhatnánk —, ezek a most olvasott tételek pregnánsan jutottak kifejezésre abban a beállítottságban is, amellyel a szimpozion marxista résztvevői a tárgyalt kérdésekhez nyúltak. Belejátszott ebbe az a körülmény is, hogy amit már az előző találkozókon megkezdtek, most tovább mélyítették a marxizmus szociológiai természetű valláskritikájának felülvizsgálását. Ugyanakkor pedig ehhez kapcsolódva és vele párhuzamosan keresztény oldalról sem maradt el a vallás társadalmi szerepének és az egyházak feladatainak újraértékelése és a nem-hívők számára is elfogadhatónak vélt tisztázása.

Robert Kalivoda professzor, a Csehszlovák Tudományos Akadémia filozófiai intézetének tudományos munkatársa, Marxnak azt a kijelentését taglalva, hogy „a vallás a nép ópiuma”, annak a nézetének adott kifejezést, hogy ez a minősítés „egy meghatározott keresztény értékskála meghatározott reális kihatását helyesen érzékeltette ugyan a társadalom életében”, tévedés lenne azonban meglepőednünk Marxnak ezzel a megállapításával és azt a kereszténység marxista értelmezését illetően „biblikus alapnak” tekinteni. Szerinte Marx egyetlen mondasára semmiképpen sem szabad egyszerűen ráépíteni egy marxista elméletet. „Az emberiség hosszú és fájdalmas útján a szabadság felé — adta elő Kalivoda — alapvető fontosságú az a tény, hogy az őskereszténység mint az emberi ellenállás megnyilvánulása lépett fel a világban uralkodó elnyomás ellen, és csak hosszú belső harc után változott azzá az egyházi ideológiává, amely szankcionálta az elnyomást. Nem leplezhető az a tény, hogy a keresztény radikális nem-alkalmazkodás, amely az emberiségnek az emancipáció eszményeit, a szocializmus és a kommunizmus eszményeit hozta, egyike azoknak az alapvonásoknak, amelyek a kereszténységet egész kétezeréves fejlődésében jellemezték. Ha tehát a jelen helyzetben reális lehetőségei mutatkoznak annak, hogy a modern kereszténység segítsé-

get nyújt a kor embereinek harcukban a modern elnyomás ellen, s ezzel hiteles hagyományaihoz kapcsolódva jár el, akkor ez a harmadik fordulat kétségkívül óriási gazdagodása a keresztény mozgalom dialektikájának.”

Luciano Gruppi, az olasz kommunista párt ideológiai osztályának igazgatója, annak a meggyőződésének adott hangot, hogy ma már „a szocialista társadalom építésére ösztönözhet a vallásos tudat is, ha számbaveszi a jelen világ drámai problémáit”. Milan Prucha professzor, a Csehszlovák Tudományos Akadémia filozófiai intézetének tudományos munkatársa tagadó értelemben vetette fel a kérdést: „Lehet-e a marxizmus és a kereszténység szembenállását minden további nélkül a proletár és a polgári ideológia ellentétével azonosítani?” Vitezlav Gardavsky, a brünni Antonina Zápotockého Akadémia tudományos munkatársa szerint „tényként fogadható el, hogy az egyháznak önmagát kell okolnia a munkásmozgalom ateizmusáért, de ugyanígy igazság az is, hogy ez az ateizmus az akkori történeti körülmények között csupán emberileg nem-hiteles alakban, mint antiklerikalizmus és mint világnézeti nihilista álláspont alakulhatott ki egyáltalán a vallás ellenében”.

Lukács József, a Magyar Tudományos Akadémia munkatársa, a *Világosság* felelős szerkesztője, aki a szimpozion egyik legfigyelemreméltóbb előadását tartotta, határozottan rögzítette, hogy a marxizmus ellene van annak a naív antiteizmusnak, amely a felvilágosodás racionalista-scientista szemléletmódját jellemezte. A marxizmus figyelme — úgymond — nemcsak arra irányul, hogy mely körülmények között szükségszerű igénye az embernek a természetfölöttiben való hit és hogy miként változik ez az állapot, hanem arra is, hogy mik a vallásosság tartalmi elemei s melyek azok a normák, amelyeket a vallás a transzcendensből vezet le. Neki is az a nézete, hogy végeredményben az aktív, a dinamikus elem bizonyul erősebbnek a kereszténységben, amely minden valószínűség szerint túl fogja haladni a konstantini korszakra jellemző statikus szemléletet és mind erőteljesebben ki fogja emelni az ember aktív szerepét és felelősségét a saját társadalmi jövőjének alakításában. Ma tehát, amikor a figyelem nem

a történet „abszolút” célja, hanem a konkrét történeti feladatok megoldása felé fordul, a különböző világnézetű kiindulások mellett is megtalálhatók és meg is kell találni azokat az érintkezési pontokat, amelyek reális alapot nyújtanak az együttes cselekvésre.

Gruppi szerint a *Pacem in Terris* enciklika, a II. vatikáni zsinat és a legutóbbi *Populorum Progressio* enciklika „nagyban hozzájárult egy olyan helyzet megteremtéséhez, amelyben megvan a lehetőség a keresztények és a marxisták új viszonyának kidolgozására”. S ennek a lehetőségnek megvalósítása okából — fűzte hozzá Gruppi — „nagyon tisztában vagyunk annak fontosságával, hogy a mi oldalunkon túlhaladjuk a szocializmus és a vallás viszonyára vonatkozó régi felfogásokat”. *Garaudy* is azt a meggyőződését nyilváníttotta, hogy „az az új magatartás, amelyet az egyház tanúsít az ember irányában és amely a zsinat óta folyvást nagyobb teret nyer, lehetővé teszi az elmélyült találkozást a marxistákkal a humanizmus síkján”. S hogy ezzel kapcsolatban ismét *Lukácsot* idézzem: „Az egész eddigi emberi fejlődés humánus hagyatékához tartoznak azok a kívánságok és pozitív törekvések is, amelyek a kereszténységben kifejezésre jutnak: a kívánság a személyiség sokoldalú kibontakozására, a társadalmi igazságosságra. Olyan világot kell teremteni, amelyben a felebaráti szeretet tényleges kiterjedését a társadalom szerkezete támasztja alá.” *Jiri Cvekl* dócens, a Csehszlovák Tudományos Akadémia filozófiai intézetének tudományos munkatársa még ezt is megjegyezte: „Történetileg tekintve semmi kétség sem foroghat fenn arról, hogy a kereszténység, az európai kereszténység nélkül nem lenne marxizmus.”

*

„Humánus társadalomról” lévén szó, amely tehát nem lehet megalkotás és szabadság nélkül, a szimpozion marxista résztvevői egyik fontos feladatuknak tekintették, hogy meghatározzák, miként értelmezik ők a szocializmust és annak ateizmusát.

Milan Machovec, a prágai egyetem filozófia-tanára kifejtette, hogy a marxista ateizmus szembenáll a teizmussal, amennyiben ez „misztifikáció”, de egyáltalán nem antiteizmus. (Ez volt

Lukács álláspontja is.) „Az igazi marxista ateizmus nem fejére fordított dogmatizmus. Isten nem-léte módszer-tani szükségesség, de nem dogma.” Ez a magyarázata annak — tette hozzá Machovec —, hogy a marxista kész olyantól is tanulni, aki vallási kategóriákban gondolkodik, anélkül, hogy ezzel feláldozná saját alapelveit. „A dialógus a mi részünkről nem taktikai vagy politikai megfontolásokon alapszik, hanem egzisztenciális szükségességnek tartjuk, ami nélkül az ember erkölcsileg fejletlen maradna.”

Ami a szocializmust illeti, ennek győzelme — jelentette ki *Garaudy* — nem következik be teljesen magától, a dolgok valami kényszerűsége nyomán. „Ha azt mondjuk, hogy a szocializmus szükségszerű a kapitalizmus jelenlegi szakaszában, ez nem jelenti azt, hogy bármit is cselekedjünk, a szocializmus létre fog jönni. Hogy ez megtörténjék, ahhoz elengedhetetlen a világ valószínűs átalakítása, s nem egyedül az eszme, amelyet föléle táplálunk. Nagyon leszegényítenék a marxizmust azok, akik a szabadságot arra a formulára csökkentenék, hogy a szabadság a tudatossá vált szükségesség. Bizonyos, hogy a szükségesség elismerése nélkülözhetetlen mozzanata a szabadságnak. Az emberi történet azonban nem a természetet dialektikájának csupán különleges esete. Ezt a történetet az ember csinálja és nem a történet az embert. A különlegesen emberi munkával, vagyis azzal a munkával, amelyet a cél tudata előzött meg, lép színre a történet, mint az ember alkotása. Az ember a maga munkájával átalakítja a természetet, s ezt átalakítva önmagát is alakítja, új szükségleteket, új távlatokat, új értelmet teremt magának.” Hasonlóképpen *Lukács* is: „Az embernek újból és újból küzdenie kell az előálló problémák helyes megoldásáért, a megnyíló lehetőségek optimális kiaknázásáért. A szocializmust nem szabad tehát valami holt, egyszer s mindenkorra adott állapotnak, az ember-volt végső megvalósulásának tekinteni.” S *Lukács*, aki aláhúzta azt a kimagasló szerepet is, amelyet az eszmék visznek a cselekvés motiválásában, nyomatékkal kiemelte, hogy az emberi gazdagság, amire a szocializmus törekszik, nem jelentheti az anyagi értékek uralmát az ember fölött, mert ez csak új formája lenne az elidegenedésnek.

Ilyen gondolatsor nyomán következett *Machovec* oda, hogy a jövőben a marxizmus központi kérdése az emberi egzisztencia értelme lesz. Nem merő spekuláció ez, hanem alapvető kérdés, mert ettől függ a szabadság eszményeinek és az ember teljes kibontakozásának munkálása. „Csupán egy vulgáris fogyasztó-életstílus ugyanis visszaesést jelentene a vallás történeti szintje alá.” Ha az ember nem talál semmi „szembenválót”, vagyis olyan értéket, amely túlhaladja őt magát, akkor magárahagyatottságát kell átélnie egy értelmetlen mindenségben. Kultúrája és tudása is akkor öncéllá és ezzel értelmetlenné válik.

Lukács szerint az emberi egzisztenciának az emberben meglévő képességek és lehetőségek feldolgozása és kifejesztése ad reális tartalmat. Pozitív meghatározását véve, a szabadság sem más — jelentette ki *Walter Hollitscher*, a leipzig-i egyetem filozófiai-tanára, az osztrák kommunista párt központi bizottságának tanácsosa —, mint „szabadság a teremtő erők kibontakoztatására, arra, hogy az ember mindenedalán magáévá tegye a valóságot.” Végeredményben tehát — szűrte le *Garaudy* — marxista részről is ki kell még dolgozni „az ember bölceletét”, amely nem vész el az elvontságokban, hanem a társadalmi-történeti dimenziókat is magában foglalja. *Garaudy* szerint közös feladatuk lehet ez a keresztényeknek és a marxistáknak.

Közben érdekes vitára is sor került maguk a marxisták között. *Prucha* azt állította előadásában, hogy a marxista bölceletnek is a „lét” bölceletéből kell kiindulnia. *Cesare Luporini*, a firenzei egyetem filozófia-tanára, az olasz kommunista párt központi bizottságának tagja, ellene szólt ennek, mert szerinte minden marxista bölcelet kiindulása csak „a jelenben adott társadalom” elemzése lehet. *Prucha* azt válaszolta, hogy ebben az esetben egész sereg olyan problémát ki kellene zárni, amilyeneket a hagyományos filozófia vetett fel. Ez pedig nem lehetséges, mert a filozófia „élő organizmus”, és ha dogmatikusan megkötnék, akkor lehetetlenné válnék minden dialógus. *Machovec* és *Garaudy* a prágai professzor felfogását támogatta.

*

„A marxizmus tehát — állapította meg *Gardavsky* — nem tekinti a kommunizmust abszolút célnak abban az értelemben, hogy hozzá viszonyítva minden egyéb dolog csupán eszköz lenne; abban az értelemben sem, hogy ez lesz az emberiség végső állapota; s végül abban az értelemben sem, hogy a kommunizmus jövője már ma akként lehetne a történet abszolút bizonyossága, hogy a mi cselekvő egzisztenciánk voltaképpen mellőzhetővé válnék. A marxisták előtt, úgys mint ateisták előtt, nincs semmiféle abszolút jövő, hanem csupán nyitott jövő. Nyitott marad a mindenféle emberi lehetőségek értelmében és a bizonytalanság értelmében is. A kérdés ezek után, amelynek megválaszolása keresztény partnereink részéről döntő horderejű, ekként hangzik: készek-e a keresztények magukra vállalni teljes mértékben és fenntartás nélkül az együttes felelősséget a jövőt illető kisértetért, és készek-e magukra vállalni ennek történeti kockázatait is?”

A felelet erre határozott „igen” volt. A kereszténység — okolta meg állásfoglalását *Yves Congar*, a strasbourg-i egyetem katolikus hittudományi karának professzora — minden idealisztikus és platonizáló formája ellenére is, amely a múltban annyi időn át elidegenítő hatással járt, olyan hit volt, amely a világ megváltoztatására ösztönzött, mert hiszen a teremtés a keresztény szemléletben nem Isten egyszeri aktusa, hanem állandó folyamat, amelynek cselekvő tényezője a történetben önmagát alakító emberiség. Azok a társadalmi struktúrák, amelyeket a történeti fejlődés hoz magával, nem ütközhetnek a kereszténység által vallott transzcendenciával. Konfliktus csak azok számára keletkezhetne, akik hamis idealisztikus beállítottságukban a transzcendencia kidomborítása végett tagadásba vennék az immanenciát. Amit ugyanis a keresztényeknek igazságként kell elfogadniuk, az, hogy az isteni kinyilatkoztatás is a történetben és a történet útján megy végbe, és pedig egy teljesen emberi történetben és egy teljesen emberi történet útján. „Az embernek Isten nem vetélytársa, aki csak úgy állhat helyt, hogy eltünteteti játszótársát.”

A mai keresztény gondolkodó nagyonyis tudatában van az ember történetiségének — jelentette ki *Giulio*

Girardi professzor, a nem-hívőkkel foglalkozó vatikáni titkárság tanácsosa. Az ember nem tisztán természeti valóság, hanem történeti valóság is. Tudatának és lelkiismeretének fejlődése lényeges tényező, amikor az ember meghatározza kibontakozásának konkrét feltételeit. Ebből következik viszont az is, hogy az ember nem oldódhat fel teljesen a társadalomban, mert neki mint alanynak kell megvalósítania önmagát. Szükséges tehát, hogy cselekvésének, intézményeinek és történetének ő legyen a szerzője és mértéke. *Vincenzo Miano* professzor, az imént említett vatikáni titkárság vezető titkára, le is szögezte: „Ami a hívőket és a nem-hívőket összeköti, amiben közösek, az az, hogy embernek kell lenni és hogy minden embernek a saját és embertársai sorsa irányában a legteljesebb felelősséget kell tanúsítania.”

Különösképpen fennáll a keresztényeknek az a felelőssége abban a tekintetben is, hogy mielőbb megszűnjének azok az elidegenedések, amelyeknek gyökerei — mint *Girardi* erőteljesen kiemelte — a jelenkori társadalom szerkezetébe nyúlnak. „A keresztények — mondotta *Girardi* — éppúgy meg vannak győződve, mint a marxisták, arról, hogy ki kell küszöbölni az elidegenedések okait, és hogy az ember teljes szabadsága a gazdasági szabadságot is magában foglalja.” *Congar* egyáltalán nem tagadta, hogy a történet során sűrűn adódtak esetek az elidegenedésre a vallás nevében, jóllehet maga az evangéliumi hit ellenük szólt. A II. vatikáni zsinaton is nyíltan beszéltek erről, és pedig azzal a szándékkal, hogy a katolikus gondolkodók igyekezzenek újonnan és félreérthetetlenül meghatározni a keresztény vallás és a társadalmi tevékenységek kapcsolatát.

Itt a szimpozionon főleg *Girardi* és *Johann B. Metz*, a münsteri egyetem katolikus teológiai karának professzora, az ezúttal sajnálatosan távolmaradt *Karl Rahner* neves tanítványa, tárgyalta ezt a nagyfontosságú kérdést. *Metz* mindenekelőtt azokat a történeti adottságokat világította meg, amelyek miatt a klasszikus „metafizikai teológia” elvileg sem látott problémát a vallás és a társadalom, az elmélet és a gyakorlat viszonyában. Számára ezek egységet képeztek, s így a vallás metafizikai jellegű értelme-

zéseit a társadalomra is vonatkoztatta. Ezt az egységet végképpen szét-törte a felvilágosodás, a teológiai gondolkodás azonban egészen a legutóbbi időkig egyszerűen elsiklott az ekkor felmerült problémák mellett. A teológia uralkodó kategóriái így továbbra is főleg a személy belső körébe, a magánéletbe, a politikamentes területre tartozó kategóriák maradtak. A szeretetet s vele együtt az összes emberközi jelenségeket fellengzősen előtérbe állította, de ezek már eleve és szinte önként értetődőséggel csakis magánjellegű, bizonyos mértékben politikától mentesített alakban jutottak érvényre, mint én-te-viszony, mint személyek közti találkozási viszony, talán még mint szomszédsági viszony. *Metz* szerint ez a leszűkülés magyarázza, hogy a keresztény vallásra kritikátlanul és ellenőrizetlenül rátapadhatott a felvilágosodást követő polgári és kapitalista rendszer szociológiai és politikai ideológiája. Okkal hivatkozhatott erre a marxizmus valláskritikája, ez a lényegében ideológiai kritika, amikor a vallást mint meghatározott társadalmi viszonyok „ideológiai felépítményét” mutatta be. Mi sem szükségesebb és sürgetőbb tehát, mint annak tudatosítása a megújódott katolikus teológiában, hogy mik benne a társadalmi és a politikai „ráhatások” (implikációk), mert csakis így kerülhető el, hogy a keresztény vallással visszaéljenek és konkrét társadalmi viszonyok felépítményeként hasznosítsák.

Amit a fejlődés ma elsősorban próbára tesz — mondotta *Girardi* —, az a kereszténység központi szeretet-parancsa. Az igazság ugyanis az, hogy a valóban hiteles keresztény magatartás magában foglalja a felkelést a világban levő tarthatatlan, igazságtalan állapotok ellen, és megköveteli a gyökeres változásokat. „A szeretet főparancsa a keresztények számára ma parancs az ember felszabadítására, harci felhívás minden elidegenedés ellen.” Ugyanígy *Metz* is: „A szeretetnek nem szabad többé az én-te szigorúan személyközi körére korlátozódnia; nem szabad rajta csupán karitatív „felebaráti segítséget” érteni; ellenben társadalmi dimenziójában kell felfogni és érvényesíteni: a szeretet feltétlen eltökéltség az igazságosság, a szabadság és a béke megteremtésére a többiekért. Megkívánhatja az azt is,

hogy a keresztény szeretet társadalmilag mozgósítsa magát, mint feltétlen akarat az igazságosságra és a szabadságra mások irányában.” Emellett pedig azt se feledjük — csengett ki Metz szavaiból —, hogy az a kritika, amely minket az ekként helyesen értelmezett szeretet-parancs teljesítése körül érhet, a mai társadalomban mindjárt valláskritikává is változik.

Amennyire megítélhettem, a feltett kérdésre keresztény részről adott válaszokat kedvezően fogadták a marxisták. Ugyanakkor — mint *Heinrich Fries*, a müncheni egyetem katolikus teológiai karának professzora szavak-

ba is foglalta — a keresztények körében is meglepedést keltett, hogy a marxizmusnak immár sok reprezentatív képviselője másként értékeli ma a vallást és különösen a keresztény hit jelenségét, mint akár egy évtizeddel ezelőtt.

Vajon lehetséges-e ennek a mindkét oldalon pozitívnek minősíthető új szemléletnek nyomán új magatartás is kettőjük között? Levonhatók-e gyakorlati következtetések is, megfelelően annak a tételnek: nem arról van szó, hogy a világot és a valóságot értelmesszük, hanem, hogy megváltoztassuk? Erről legközelebb.

A KIS ÚT

„Miféle végzet kerített a tehetetlenség hálójába, hogy valósággal ölbetett kezekkel kell néznünk: mindennap elvész, széthull valami a fészekből, melyet annyi törődés és gond árán építettünk. Egy kicsikét talán a kárpótlás szenvedélyével is, mert sorsunk háborúk, újrakezdések, ismétlődő megtorpanások, melyekből magunkat is újból és újból fel kellett építenünk. Igaz, a kor: nagy tettek ideje. De külön-külön — a legtöbbünk élete apró napszámos munkákban telt el. El kellett azt is végezni, hogy akik utánunk jönnek, már nagyobb, merészebbet álmodhassanak. Eleinte lázadoztunk, de hovatovább beértük az egyetlennel: egy biztonságos tető védelme alatt együtt lesz majd szép családunk. Vejeink, menyeink és unokáink vesznek körül — talán egy terebélyes fa alatt, melyet magunk ültettünk — s már csak valami szép és fenséges szimfónia ünnepi zsongása ölel majd körül, mielőtt kilépniük a fák alól... S most be kell érniük — szimfónia helyett — egy sláger szétfoszló dallamával. Szővege is csak töredékesen zsong valahol bennünk. Jóformán már csak az első sor: Árva a ház, nincs kacagás...”

Ez nem azoknak a végzetesen magukra hagyott szülőknek a panasza, akikkel nem törődnek gyermekeik és akiknek sokszor már szavuk sincsen, csak a vigasztalan és reménytelen sóhajok elcsukló hangfoszlányai.

A fent idézett levélben egy lassan már általánossá váló „normális panasz” szólal meg, ha egy kissé eltűnőzve is, mert egy szerkesztőségnek írott levélben illik megemlíteni a szavak hétköznapiságát. Voltaképpen nem is panasz ez abban az értelemben, hogy vádaskodik benne valaki. Csupán észrevesz, egy kis szomorúsággal megállapít és a sorok között még be is ismer valamit. Ha jobban megnézzük, nemcsak a sorok között, de a leírt sorokban is, mert mi más lenne az, hogy „ölbetett kézzel kell néznünk” — ha nem valami beismerés-féle. Bizony, bizony: legkönnyebb a sorsra, a végzet „bekerítő hálójára”,

az idők járására róni, hogy ölbetett kézzel nézünk valamit, ami pedig a tevékenyen segítő kéz közbenyúlását igényelné.

Tanulságos azon is eltűnődni, hogy miért van: éppen a mai 50–60 évesek nemzedéke veszi ennyire szívére az életnek azt a nagy realitását, hogy felnövekedve a fiókák, kirepülnek a fészekből? S azt is, hogy ez a fészek nem úgy fészek már — még a kirepülés előtt sem —, ahogyan hajdan volt. Nem az a meghitt, biztonságot nyújtó, háborítatlan nyugalom és jól berendezett öle az életnek, ahol egy megbonthatatlan ősi rend patriarkális fegyelme dajkálta az utódok nemzedékeit. Mindez felborult, felbomlott, a varázslatos körön réseket nyitott ez a mi nyugtalanságokkal, robbanásokkal, a változások bonyolultságaival bővelkedő korunk. S mintha ez az egész csak akkor kezdődött volna, amikor

politikai, társadalmi és gazdasági rendszerek régi oszlopait döntötte ki a történelem, hogy újakat állítson helyükre. Mintha csak ott lehetne észlelni a családi fészek megtartó erejének gyengülését, ahol ilyen fordulatokat hozott a történelem, nem pedig ott is, ahol még állnak a régi rend oszlopai. Azonkívül: harminc-negyven évvel ezelőtt is megindító cikkeket lehetett olvasni és riadóztató szónoklatokat lehetett hallani a család válságáról. Amit tehát észlelünk, az nem mostanában kezdődött. Sőt nem is az általunk belátható történetben, hanem jóval előbb. A kétezer évvel ezelőtt elhangzott krisztusi szavak is már megelőző évezredek tapasztalatát foglalták össze: „Az ember azért elhagyja atyját és anyját, feleségéhez csatlakozik s a kettő testben egy lesz. Úgyhogy már nem ketten vannak, hanem csak egy test...” (Márk. 10, 7-10)

Persze, az ebbe való beletörődés még a mélyen hívő keresztény számára sem könnyű, ahogyan maga Szent Pál is felismerte ezt: „Amíg tehát ebben a sátorban (földi életünkben) lakunk, elnehezülten sőhajtozunk, mert nem azt akarjuk, hogy levetköztessenek, hanem hogy felöltöztessenek.” (2. Kor. 5.) Pedig azt is tudjuk, hogy a család még sohasem volt és nem is lesz olyan válságban, mely végleges felbomlással fenyegetné, hiszen az életnek, a társadalomnak, az emberi együttélés organizmusának sejtje, mely különböző korokban különböző alakzatokat vesz fel, de osztódás útján szaporodva mindig továbbél. Éppen csak ez az osztódás történik minden korban másként s néha — mint ma is — egy kicsit fájdalmasan.

Volt már a család zsákmányszerző harci közösség, később termelő és fogyasztó közösség, azután érdekszövetség, olyan alakzat, mely egy-egy kulturális értéket őrzött, ápolt és adott tovább. De mindenkor és minden alakzatban — a pogánykorban éppen úgy, mint a keresztény korban — őszszetartó erejének végső következtéseiben: metafizikai közösség. S ha a mai keresztény ember szembetalálja magát azokkal a problémákkal, melyek a családban jelentkeznek és a családi fészekből kiröppenő fiókáknak a fészekhez fűződő viszonyában: első sorban arra kel figyelnie, hogy ez az ereendően lelki-szellemi közösség is

nem veszítette-e el már menetközben érzékenységét a fizikai és vérségi létrend feletti világ iránt. A mi esetünkben nemcsak az a kérdés, hogy nem szűnt-e meg családunk imádságos és külsődleges megnyilatkozásokban való közösség lenni, hanem arról is, hogy ez a vallásos családi atmoszféra megtalálja-e ma azokat a kifejezési formákat, melyek Isten jelenlétének állandó és érezhető tudatát teremtik meg a családban.

Elvont elmefuttatás ez. Szavak, szavak, de hol kezdjük?

Először is itt van az állandó panasz: már a gyermekeim sem értenek meg, nem érzik otthon magukat a családban, idő előtt elhagynak, már csak alig várják; ha vissza-vissza térnek is és jó képet vágnak az „együttessel”, érezni lehet, hogy a szívük távol van.

A hasonló panaszok mögött egy alapvető sértődöttség rejlik. Nem úgy történt, ahogyan megálmodtuk. Az élet egészen mást alakított ki körülöttünk. A legapróbb részletekig sértődöttek vagyunk: a fiú egy szökét választott, pedig előttem egy barna képe lebegett. Sértődöttség még a szavakban is: ha akkor nem kérted a tanácsomat, most ne gyere kalácsért. És így folytathatnánk. Sértődöttségünk duzzogásában eszünkbe sem jut, hogy amikor beleszólunk az ő dolgaikba, előbb megvizsgálánk: Isten ebben a pillanatban rajtam, az édesapán és édesanyán keresztül hogyan is szólna bele az ő kettőjük dolgába? Bizonyosan nem így, ilyen visszavonuló, hanem feléjük tárulkozó segítőkészséggel. Ezek a mai gyerekek hogyan indulnak neki az életnek? Sokszor elképesztően felszeretlenül a mindennapi élet legszükségesebb dolgait illetően is. Nem is igénylik tőlünk, hogy mindennel felszereljük őket. De ha könnyebb lett a kiházasítás anyagi terhe, nem lett-e ugyanakkor nehezebb és több felelősséggel járó annak a hozománynak a biztosítása, melyre erkölcsiekben szükségük lesz mindjárt az első időkben? És itt nem gondolok csupán azoknak az erényeknek a szülői örökségére, amire hitem és vallásom elsőrendűen kötelez. De gondolok az annyira nélkülözhetetlen megértésre, ami nélkül nincs szeretet.

Sokkal könnyebb elszakadni mulunktól, mint megérteni a jelent és megszeretni azt a jövőt, melyet nem egyedül alakítok. Megérteni nemcsak

a magam jelenét, helyzetemet, de az övéket is, akiktől nem akarok elszakadni. A véremből fakadt vérnek és annak kijáró szeretettel, aki elhagyva anyját és apját, most már egy lett vele: ilyen megértéssel elfogadnom az enyémtől elváló útjukat, új fészék felé rebbenésüket, az enyémtől eltérő életformájukat. Azért, hogy kísérni tudjam őket, míg be nem látják: sorsukban, jövődjükben az én emberi helytállásom ad erőt, ha majd az ő fészük is elkezd szertehullani.

Az ölbetett kéz rossz tanácsadó. A sértődött ember visszatetsző, mozdulata ez. Nem Isten tanította rá az embert. Még a tékozló fiúra sem így várt atyja. Hanem várakozóan és megértő szeretettel kitárt karokkal. Ölelésre

készen. A szertehulló fészék áldozatát nem azért kell elfogadnunk, mert ez örök törvényszerűség még akkor is, ha volt idő, amikor egy hatalmas tető védelme alól nemzedékek keltek útra, egymás után s a kapuban mindig ott állott egy pátriárka, a szentély őrizője. El kell fogadni a vele járó emberi szomorúsággal együtt s azzal a lehangoló megtorpanással, hogy az ember egy ideig még igyekszik összekapirgálni a törmelékeket. Áldozatot bemutatni azonban csak úgy lehet, hogy affelé fordulok, akinek bemutatom, és azok felé, akikért bemutatom. Isten felé fordított arccal és gyermekeink felé fordított, nyílt és megértő tekintettel, karokat kitaró szeretettel.

Magyar Ferenc

NAPLÓ

A LITURGIKUS MEGÚJULÁS ÚJABB FÁZISA. Még javában tartott a II. vatikáni zsinat, amikor első nagy okmányja, a *liturgikus konstitúció* már végrehajtásra került. Az első nemzetközi püspöki szerv is ennél a témakörnél alakult meg: a *Consilium Liturgicum*, azaz a liturgikus tanács, 47 püspökével és 250 szakértőjével. Ezeknek egy része Rómában dolgozik, más része szerte a világon, de minden évben kétszer találkoznak közös megbeszélésekre. A nagy munkát *Annibale Bugnini*, egy egyszerű szerzetes irányítja, aki igen széles látókörrrel rendelkező szakember. Ő jelentette ki, hogy ennek a zsinat-utáni liturgikus munkának a most, május 4-én kibocsátott *második Instrukció* megjelentésével lezárult immár az első fázisa.

Két és fél év telt el azóta, hogy az első Instrukció, vagyis végrehajtási utasítás 1964. szeptember 26-án napvilágot látott, de már ezalatt is nagy előhaladás történt. A legtöbb helyen a papság példás buzgalommal tett eleget az új liturgikus előírásoknak, s a hívek is készségesen, sőt örömmel fogadták azokat. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy — mint most Bugnini is figyelmeztet rá — a liturgikus reform lassú folyamat. Egyes rendelkezések is csupán átmeneti jellegűek, a végleges formák még nem mindenben alakultak ki. Ez a magyarázata annak, hogy most egy második Instrukcióra is sor került.

Talán fölösleges is mondanunk, hogy a meg-megújuló változásokkal az egyház arra törekszik, hogy mind jobban érthetővé tegye Isten népe előtt a szentmisét és a különböző szertartásokat, a szent szövegeket, a szent jeleket és a szertartásokat végző pap egyes gesztusait. „Nem a múzeumok részére dolgozunk — hangoztatta Bugnini —, hanem azt akarjuk, hogy a mi korunk eleven embereinek eleven liturgiájuk legyen.” S éppen ez a szándék érvényesül az újabb Instrukcióban is, miután a már világszerte elterjedt szembeoltárnál való misézésnél bebizonyosodott, hogy a liturgia nem lényeges elemei közül nem egy már korszerűtlenné vált. Ezek közé tartozik például bizonyos gesztusok fölösleges vagy zavaró ismétlése is, mint a sokszoros oltárcsók vagy a szentmise kánonjában a 25 keresztség és a szent ajándékok, a kenyér és a bor fölött.

Az új Instrukció rendelkezései* az idei év június 29-én, Szent Péter és Pál ünnepén lépnek hatályba. Nézzük most elsősorban azokat a változásokat, amelyeket a legközvetlenebbül észlelnek majd a szentmise résztvevői.

*Nálunk — értesülésünk szerint — ezt az időpontot a püspöki kar fogja meghatározni.
(A szerk.)

A kánon már említett sok keresztvetéséből csak egyetlen egy marad meg: csupán az elején, s akkor is az eddigi három helyett egyetlen keresztjellel történik. A középkor derekán a gót stílus és lelkeség egyik jellemzője volt a sokszorozás hajlama, akkor kerültek a mise liturgiájába a megszorított hármas, sőt ötös kereszttel való jelölések. Ehhez hasonlóan nagyjából ugyanekkor keletkezett a gyakori térdhajtás: ahányszor a pap a Szentséghez nyúlt, előtte és utána térdet kellett hajtania, s ugyanígy nem egyszer a szent szövegek bizonyos részeinél. Ezentúl ez jóval ritkábban történik, nevezetesen az oltárhoz érkezéskor és távozáskor, azután a szent ostya és a kehely felemelése után, majd a kánont záró nagy dicsőítés (doxológia) után, valamint áldozás előtt és után. Még nagyobb a csökkentés az oltárcsóknál: az oltárhoz érkezéskor és az onnan való távozáskor fordul majd elő. Egyszerűbb lesz az áldozás is. A pap térdet hajt, s a kettétört nagy Ostyát mutatja fel a népnek, mondván: „Íme az Isten báránya...”, majd a hívőkkel együtt: „Uram nem vagyok méltó...” Utána először a pap áldozik két szín alatt, majd a híveket áldoztatja meg. Áldozás és áldoztatás után szabad várni kissé az áldozás utáni könyörgéssel, hogy közösen hálát adhassanak vagy csendben, vagy énekekkel, vagy közösen imádkozott szövegekkel. Módosul a mise befejező része is. Az áldozást követő könyörgés után a pap más imát már nem mond, hanem „Az Úr legyen veletek” szavakkal köszönti a híveket, majd áldását adja s utána mondja el ő vagy a diakonus az elbocsátás szavait. Az áldás tehát meg fogja előzni az elbocsátást, ami nyilvánvalóan logikusabb. Így lesz ezentúl a halottakért mondott gyászmisékben is, amelyeket ezentúl nemcsak fekete, hanem violaszínű öltözékben is lehet végezni.

Ezek a szemmel látható változásokon kívül az egyszerűségekre való törekvést szolgálja az új Instrukciónak az a rendelkezése is, hogy a misében ezentúl általában csak egy könyörgést mondanak. Vonatkozik ez a felajánlási és az áldozás utáni könyörgésre is. Pontosan előírja az Instrukció, hogy milyen esetekben van két könyörgés, ám a két könyörgést akkor is csak egy befejező záródék alatt kell mondani. A püspök sem rendelhet el ezentúl rendkívüli könyörgéseket (ún. *oratio imperata*), helyette az Instrukció azt ajánlja, hogy a „Hívők könyörgésébe” szójék bele a püspök által szándékolta célra szolgáló imát. Az egyszerűsítés kisebb mozzanatát, hogy ezentúl szabad, de nem kell használni a manipulust. Továbbá, hogy a koncelebrációban résztvevő papok miseruha (*kazula*) nélkül is misézhetnek együtt albában és stólával, bizonyos esetekben pedig köpeny (*pluviale*) helyett a miseruhát lehet használni, így a gyászmise utáni abszolúciónál, hamuszentelésnél, vasárnapi mise előtti szenteltvíz-hintésnél.

A híveket érintő rendelkezés, hogy nagycsütörtökön kétszer is áldozhatnak: egyszer a délelőtti püspöki misén, amelyiken a szent olajokat szentelik, másodszor az esti misén. Így most már a tetszőleges kétszeri áldozás három esetben is lehetségessé válik. Már eddig is megengedett volt ugyanis karácsonykor (az éjféli misében, majd másodszor az ünnepnap folyamán), továbbá húsvétkor, ha a vigília miséjét éjféli után mutatták be.

A papokat érintő új rendelkezés, hogy szabadságukban áll harmadosztályú napokon a misét vagy arról a szentről mondani, akinek ünnepe van, vagy arról a szentről, akiről megemlékezés (*commemoratio*) szól. Így például Kapisztrán Szent János ünnepén mondható a mise Claret Antal hitvalló püspökről is, akit akkor megemlékezésben tisztelünk. Még szélesebbkörű és jelentősebb választási lehetőség, hogy olyan hétköznapiokon, amikor újból a vasárnapi misét mondják, a pap a könyörgéseket máshonnan is veheti, és pedig vagy a votiv-misékből, vagy a vegyes könyörgésekből. Ezáltal használatra szabadul fel a nagyon tartalmas és mélyenjáró könyörgéseknek egész kincse, amelyet eddig csak rendkívül ritkán lehetett kiaknázni. Az új hétköznapi liturgikus olvasókönyvet (*lectionarium*) is tetszése szerint használhatja fel ilyenkor a miséző, csupán figyelmesztnie kell a híveket arra, hogy mit olvas föl és milyen miséből veszi a könyörgéseket. A papok könnyebbségére szolgál az az engedély, hogy ezentúl, ha három nokturnus szerepel a breviáriumban, elég közülük egyet is elvégezni.

A második Instrukció fénypontját emeljük ki végül, amikor ideiktatjuk, hogy minden ország püspöki konferenciája felterjesztheti a Szentszékhez a *mise kánonjának népnyelvi fordítását*. Ezzel a népnyelv használata teljessé válik a szentmisében, mert amennyiben a püspöki kar akarja, az egész mise valamennyi szövegét a nép nyelvén lehet mondani. Ehhez kapcsolódik az az engedély is, hogy amennyiben a püspöki kar jónak találja, a pap a kánon tango- san is mondhatja, sőt bizonyos részeit énekelheti. Ezzel eljutottunk újra a kereszténység első nyolc századának gyakorlatához. (Radó Polikárp)

AMILYENNEK RAHNER LÁTJA A JÖVŐ KERESZTÉNYÉT. Csupán „gondolatkísérletnek” nevezi Karl Rahner, a nemzetközi tekintélynek örvendő katolikus teológus és bölcsele, azt az írását, amelyet a *Catholic Herald* kért tőle és tett közzé. Arra a kérdésre kellett válaszolnia, hogy miként látja a kereszténység sorsának további alakulását, figyelemmel a II. vatikáni zsinatnak az egyházzól szóló konstitúciójára.

Feltehetjük — mondja Rahner —, hogy a jövő században a keresztény közösségek már az egész világon elterjedtek. Sűrűségük azonban nyilván nem lesz egyenletes. Inkább amolyan kis „nyájakat” alkotnak, hiszen az emberek száma mai tudásunk szerint is gyorsabban növekszik, mint a keresztényeké. Amellett ebben az időben nem lesznek már „keresztény nemzetek”, amelyeknek körében az emberekre személyes döntésük nélkül is ráragasztják a keresztény címkét. A keresztények szava tehát beleolvad az ideológiai pluralizmus sokfélekeppen zengő kórusába, az azonban bizonyosra vehető, hogy az Úr üzenetét a mainál halkabb, de szívtől szívig érő hangon hirdetik majd.

A jövő keresztény hívei — folytatja Rahner — testvérként ismerik majd egymást, hiszen nagyon kevesen lesznek köztük olyanok, akik nem a saját tudatos elhatározásuk alapján csatlakoztak Krisztus követőikhez. Leválnak addig a „függelék”-emberek, akiket evilági előnyök reménye állított az egyház oldalára. A megmaradt keresztények viszont annál átéltebben fognak munkálkodni az evangéliumi eszmények megvalósításán. Az egyháztól is teljesen távol áll majd az evilági pompa és az az ünnepélyesség, amely a nem-hívók szemében értelmetlen, olykor nevetséges. Az egyház, miközben serényen munkálkodik majd tagjainak üdvén, engedelmesen és hálással fogadja el saját korát, úgy ahogy van.

Ha az eljövendő kor kereszténye elolvassa majd a II. vatikáni zsinatnak az egyházzól szóló konstitúcióját, leginkább azon a tételen fog elgondolkodni, hogy „az egyház a világ üdvözítésének szentsége”. A konstitúció szövege szerint az egyház nem azoknak a társasága, akik egyedül üdvözülnek, hanem az üdvözítés jele azok számára is, akik szervezetileg nem tartoznak hozzá. A jövő kereszténye így félelem nélkül tekint majd a világra és a világba. Nem vizsgálhatja majd aggódva a statisztikákat, hogy valóban az ő egyháza-e a világ legnagyobb vallási intézménye, vagy sem, s hogy viszonylag gyorsabban vagy lassabban növekszik-e mint a föld népessége. Ehelyett az evangéliumi küldetés tudatával megy ki a világba és tesz tanúságot Krisztus mellett. Tisz- tában lesz azzal is, hogy minél békésebb és türelmesebb a buzgósága, annál több kegyelmet közvetít környezetében. Amikor ugyanis vallásának tanítása szerint él és cselekszik, nem abból az elképzelésből indul ki, hogy meg fogja változtatni embertársait, hanem, hogy legbensőbb igazi mivoltukat segíti kibontakozni. Átérti és átérzi, amit a konstitúció mond: „Isten megváltó műve azokat is magában foglalja, akik anélkül, hogy megismerték volna az evangé- liumot, elismerik a Teremtőt... Isten azoktól sincs messze, akik az ismeretlen Istent árnyképekben és különböző formákban keresik, mert ő ad mindenkinek életet, lélegzetet és mindenféle egyéb dolgokat (Ap. Csel. 17, 25—28). A Meg- váltó azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön (I. Tim. 2, 4). Mindazok el- juthatnak az örök üdvösségre, akik nem a saját hibájuk miatt nem ismerik fel Krisztus egyházát és evangéliumát, de Istent becsületes lélekkel keresik és így valójában a kegyelem munkálkodik bennük, hogy megtegyék akara- tát, amely lelkiismeretük szavában nyilatkozik meg.”

A konstitúció kinyilvánításainak harmadik csoportja sem marad hatás nélkül a jövő keresztényére. A „kollegialitás az egyházban” című témáról van

szó. A jövő keresztényének olyan püspökei lesznek, akiknek püspöki hivatala nem jelent közéleti hatalmat vagy gazdagságot. Senkinek sem támadhat majd olyan benyomása, hogy személyiségét csökkenti, vagy éppen elnyomja a püspöke. Természetesnek fogja tartani, hogy az önként hívók kis nyájában rendnek kell lennie, amelynek alapja a Szentlélek működésében van. A püspök pedig ismét az lesz, ami a régi egyházban volt: felelős vezető, aki éppen ezért a hívek önkéntes engedelmességét, és döntéseinek megértését szorgalmazza, szeretetben és alázatban. A püspöknek újból szolgálatként kell végeznie hivatalát, hiszen nem is hagyatkozhat immár társadalmi hatalomra és a minden körülmények között engedelmeskedők nagy tömegére. Általában jóval többet kell rábízni, mint eddig, az egyének lelkiismeretére. Ha pedig bizonyos esetekben és helyzetekben hivatalos döntéseket kell hoznia, ezt megelőzően meghallgatja papjait és híveit is nagyon testvéri tanácskozások során.

Előrelátható az is, hogy az egyház tanításában és gyakorlatában a hangsúly nem az egyre finomabb okoskodásokra és bizonyításokra esik majd a morálisban és a dogmatikában, hanem arra, hogy az alapvető igazságokat új nyelven, új mélységekkel és lelki tartalommal mutassa be; annak megértésére, hogy az a misztérium, amelyet Istennek hívunk, közel van hozzánk, óv minket, szeret és megbocsát nekünk, hogy az emberi egzisztenciának minden apokaliptikus mélysége végeredményben a szeretetből fakad, hogy a halál ellenére örök az élet, és a názareti Jézus az, akiben Isten abszolút módon és érinthető történelmi formában jelen van közöttünk.

Amit ekként meg akart világítani — fejezi be Rahner —, lényegében az, hogy a II. vatikáni zsinatról szulva nem annyira az okmányok szövege a legfontosabb, mint sokkal inkább azoknak a szelleme. Ennek a szellemnek kiteljesedését egy ideig talán még gátolhatja az az óvatossági hullám, amely minden bátor és új kezdeményezésnek velejárója a történelemben. Bizonyos azonban, hogy az egyház beültette a világ földjébe az új szemlélet magvait, egy olyan szemléletét, amely valóban keresztény lélekkel fogadja el a jövődőt.

(Siki Géza)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. A színész még sosem játszott öregembert; most ilyen szerepet kap. Tanulmányozni kezdi a lehetséges modelleket, elsősorban az apját, akivel együtt él. Fokozott figyelmével egyszerre észreveszi, hogy az apa megváltozott: már nem a régi. „Haragszik valamiért, s ugyanakkor furcsán sunyi is, mint aki tud valamit, de nem szól róla, titkolja.” Később, éjszaka, mikor a tükrör előtt az elcsúszott gesztusokat, mozdulatokat próbálja, a színész hirtelen sírvafakad. „Hangosan, minden szégyen nélkül, gyermek módjára sírt, és tudta, hogy Apa meg fog halni.”

Erről szól Szabó Magda kötetének első elbeszélése, *A szerep**. Csupa apró mozzanat, csupa parányi megfigyelés, csupa hangfogó. Ugyanakkor csupa fojtottság, szorongás, feszültség. Egyetlen nagy szó sem hangzik el; egyetlen éles fénybe állított jelenet sem látunk. Mégis mindvégig azt érezzük, hogy nagyon lényeges dolgokról, az élet leglényegesebb dolgairól van szó. Az elmúlásról, halálról — a legtöbb elbeszélésben erről van szó: az emberekben lakó, növekvő, a beljük költöző, életüket apró fűrészfogakkal őrlő halálról — és az emberek egymáshoz való viszonyáról, valami orvosolhatatlan, végzetes, szemérmes vagy dühös, finom vagy kegyetlen megnemértésről, különbözőségről; és a szeretetről, többnyire negatívan: a szeretet hiányáról, a menthetetlen önzésről, arról, hogy nem érünk rá, nem tudjuk szeretni, észrevenni, megérteni egymást, kinyílni valahogyan egymás felé; még az áldozat is úgy ég el, hogy észrevétel nélkül melegszenek a lángjánál, és három kis mécsese már csak a síron túlról világít — mint a felejthetetlenül szép és egyszerű *Nenő* című novellában. Vagy a címadó — és ugyancsak kiváló — *Alvók futása*-ban.

Szavakkal, fogalmi meghatározásokban és „kimondottan” erről nem esik szó, természetesen. Szabó Magda sehol sem mondja, hogy a szeretet nem mindig egyértelmű, és hogy alig-alig is vannak egyértelmű érzelmek, hogy a kegyetlenség sokszor furcsán megfér a szeretettel, mint például a *Részvétlátoga-*

* Szabó Magda: *Alvók futása*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.

tók Irénjében, aki anyai gondoskodással gyámolítja előzvegyült nővérét, hogy altatóul kijelentse neki: a megboldogult férj azt a Sós Margitot szerette, aki piros ciniacsokrot vitt a koporsójára. Szeretettel is lehet pusztítani, és a szeretet mezében is lehet ölni. Szabó Magda tudja ezt, de nem *beszél* róla — minden távolabb van tőle, mint a teliszájú tanulásgyapolás — csak ábrázol, hibátlan mesterségtudással, tartózkodóan és fegyelmezetten; de éppen ebben a tartózkodásban és fegyelmezettségben érezni a részvétet és *részvételt*: azt, hogy egyáltalán nem közönyös és szenvtelen, hanem éppen ellenkezőleg, „objektív” ábrázolását az emberi sorsközösség szenvedélyes élménye hitelesíti.

Alighanem ezért van olyan erős egysége ennek a kötetnek; a tizennyolc elbeszélés, tizennyolc különféle történet: öregek, gyerekek, fiatalok, sorsa, együttélések lehetetlenülése, érzések kegyetlen kihülése, életek óhatatlan elmúlása mögött, túl az egyes sorsok esetlegességein, mindvégig ott érezni a dolgok és sorsok lényegét kereső és fölmutató írói és emberi magatartás fedezetét és felelősségét.

Tizennyolc kitűnő novella; de közülük is kiemelkedik a *Szent Róza ünnepe* remeklése, a már említett *Nenő*, *A zsidó kutya*, a *Lengyelek*, *A nagyszék*, és a már szintén említett első, *A szerep*.

Birkás Endre világának klímáját már a címei is sejtetik. *Elfelejtett emberek*, *Kő és homok*, *Vakvágány*; s most még szókimondóbban, még félreérthetlenebbül: *Kopár ég*.**

A kötet első darabja *A kalap* című kisregény. A kalap egy íróé, Fülöpé, aki mellékesen azzal szórakozik, hogy ahonnét tud, könyveket csen el. Így Pólyától, a lektortól is egy ritkaság számba menő magyar Kafka-kötetet. Pólya — bezápuolt író, aki már egyebet sem „alkot”, mint úgynevezett „fülszövegeket” és kiadói ismertetéseket, most megírja ezt a könyvlopási történetet, és fölolvassa magának Fülöpnek is. Az röviddel ezután „lebukik” egy antikváriumban: Madách kötetét, a *Lantvirágok*-at akarta zsebre vágni, azt a példányt, amely valamikor az övé volt, és felesége pár deka parizerért adta el, míg ő Recskén volt rab. Ez a kínos eset tesz pontot már rég kiüresedett életére. „Tulajdonképpen két dolog van a férfi életében, ami titokban majdnem valamennyit foglalkoztatja. Az egyik, hogy a nők tartsák el; a másik, kiugrani a megfelelő pillanatban egy ötödik emeleti lakás ablakából. Lezární, ami mögötte volt...” Fülöpnek szinte „ősélménye” ez: a magasból letekintés szédülő iszonyatát gyerekkorából hozza magával. „Ment vissza folyton az ablakhoz. Iszonyodni a látványtól... Így járt vissza örökké abba a Tanács körüti antikváriumba is. Iszonyodni. Most már saját magától. Hogy hátha egyszer... megsemmisül.”

Fülöpnek végül is része lesz a megsemmisülésben; nem jár sokkal jobban első „leleplezője”, Pólya sem, a kisregény címét adó, izetlen kalap-tréfa egyik szerzője; „bedilizett a szegény tigris, bedilizett” — mondja róla remegve a fia a regény utolsó mondatában.

Fülöp öngyilkossága a „fülszöveg” szerint — hogy stílszerűen Pólya „műfaját” idézzük — „logikus és kikerülhetetlen befejeződése az emberi közösségből kiszakadt életének”. De *miért* és *mikor* szakadt ki Fülöp az emberi közösségből? S a többiek, ezek a „kopár ég” alatt ödöngő írók, költők, irodalmi „bedolgozók” és „szakmunkások”, lektorok, fordítók, könyvkereskedők, antikváriusok, akik tagadhatatlanul szintén az emberi közösségből kiszakadva élnek — és ami súlyosabb: az emberi „közösségben” élnek mindenféle emberi közösség, kötődés nélkül, vak halakként haltársaik közt valami nyúlósan híg elegenden — ezek is mind a boldogtalan Fülöp sorsára fognak jutni? Vagy csak azért nem jutnak, mert ők — egyelőre — nem lopnak könyvet? Mert őket egy ilyen leleplezés véletlene nem döbbsenti rá idejében életük ürességére? Hol van itt ezekben az írókban és irodalmárokbán csak szikrája is annak, amit kissé fennkölt szóval „hivatásúdatnak” szokás nevezni? Nincs bennük, vagy csak Birkás Endre nem látja meg bennük? Korkép ez, vagy csak torzkép, ka-

** Birkás Endre: *Kopár ég*. Magvető, 1966.

rikatúra? Valami sajátos és szigorúan egyéni rossz közérzet kivetítése; vagy általánosabb mégis a pusztán egyedinel és egyéninel?

Sajnos, ahogyan a Tanács körüli antikvárium valóság, ugyanúgy fölfedezhetők a regény tengő-lengő „hősei” mögött valóságos minták; ugyanúgy derengenek át történetükön valóban megtörtént események, tragikusak is tragikomikusak is. Így hát az olvasó úgy is tekintheti *A kalap*-ot, mint jelzést, vagy enyhébben fogalmazva „előrejelzést” valamiről, ami van, vagy készül, de már nyilván észlelhetőleg: jelzést irodalom, művészet bizonyos „üzemmiessedéséről” — bizonyos „deszakralizálódásáról”. Mert ami az írók, költők, művészek tudatában, részben a közönségében is, valahogyan „szent” volt, „nemes”, „magasztos”, az — elsősorban művelőinél — hovatovább üzemmé kopik, fakul, gépiesedik, esetleg züllik. Üzemmé, nagyüzemmé, sorra-ívre mért ipari termelésé, amit sorra-ívre fizetnek, szabvány szerint, mint bármilyen más ipari terméket az előírt normák alapján. Ki-ki saját megfigyeléseiből is hozhat adalékokat, kezdve attól, hogy szerkesztőségi titkárságokban egyszerűen „anyag”-ról beszélnek, kézirat, vers, novella, esszé helyett, addig a nem is egyedülvaló esetig, amikor valaki a honorárium szerint nyújtja az irományát, azzal, hogy „még két-három ív, az testvérek közt még három és félezer forint”.

Világjelenség? Bizonyára világjelenség; irodalom-szociológusok dolga megvizsgálni, mi és mennyi szerepe van létrejöttében a rádió, televízió igényeinek. Viszont az író dolga hírt adni róla: arról, hogy itt alighanem az irodalom valami szervi megbetegedésének a veszélye is fönnáll.

Fülöp magában hordja a „semmit”, Pólya is magában hordja a semmit; egy kicsit talán mindnyájan magunkban hordjuk. A föladat: ennek a semminek a betöltése, föltülmúlása, negatívból pozitívrá, a pusztulás vonzásából a növekedés igényévé változtatása, írónál-művésznél elsősorban az alkotásban. S író és művész elsősorban az alkotással és a művel teremti meg a maga igazi közösségi kapcsolatát és teremti táplálékot a közösségnek, még akkor is, ha éppen az alkotás érdekében ő maga „a közösségen kívül” él. De lehet úgy élni a közösségen „kívül”, hogy ebben a „kivülségben” erőteljesebben van benne a közösség, mint némelyekben, akik reggeltől estig „közösségi munkában” sürgőnek-forognak a saját szekerüket tolvá; — és lehet úgy élni a közösségen belül, hogy valójában semmi kapcsolatunk nincs vele: olyan ernyedten egykedvű magányosságban, ami reménytelenebb és pusztítóbb minden sziget-magánynál. Ilyenben élnek *A kalap* „hősei”. Sorvasztó elidegenültségben, amelyért ők is lehetnek felelősek, de nemcsak ők a felelősek. És nem is egyedül a háború, ez a nagy bomlasztó, ami először szabadította föl Fülöpben a Semmit, és a romok közt először kapatta rá a tolvajlás bűnös gyönyörére.

A kötet második, nagyobbik felében végre együtt láthatjuk Birkás Endre novelláit, húsz év termését, 1945-től, *Viorica* háborús történetétől a *Kötelpálya* fanyar-kelletlen nyugati látogatásáig. Mi e húsz év belső, írói „története”? Alighanem az, hogy Birkás Endre kívülről, az események, a történet rögzítésétől egyre inkább a jellem és a jellemből következő állapot és közérzet rögzítése, érzékeltetése felé haladt. A *Viorica*-ban, részben még az *Ifjúság*-ban is inkább a történeten, az elbeszélésen volt a hangsúly, az *Ederics* vagy *A kutya* viszont már inkább sorsok, jellemek és kapcsolatok belső ellehetetlenedését ragadja meg. Egyre inkább érvényesül a „hősök” sajátos „hőstelensége”, mert valódi anti-hősök ezeknek az elbeszéléseknek az alakjai, már a *Viorica* Bálintja, már az *Ifjúság* Orbánja is, és még tipikusabban a kötet egyik kiemelkedő darabjának, az *Uzsonna a Vizivárosban* címűnek a főalakja, Elemér. Mind mesterei annak, hogyan lehet a dolgokat elrontani, hogyan lehet a dolgok szintje alatt maradni, igazában semmihez nem kötődve vegetálni az életben, egykedvűen, és az egykedvűség csömörével, s hogyan lehet kihívni a kudarcot, ami itt nem hősi bukás, hanem csak lagymatag ingovány. Ezek az alakok végül is a maguk módján mind *A kalap* Fülöpjének, Pólyájának rokonai, elődei, változatai; ami aztán — ha az imént a „kopár ég” klímájának és pszichózisának „objektív föltételeire” céloztunk — most rámutat mindennek a szubjektív, az írói szemléletmódban és természetben rejlő okaira és föltételeire is.

„Ha a szemidegek célszerű szoktatásával sikerül másképpen látni magad és az embereket, szabadulsz a való élet formáinak törvényei alól — tanítja fiát a panoptikum-tulajdonos jó öreg. — Szabad, független és vidám ember leszel, mondjuk így: humorista. Tudsz majd mosolyogni a világon, s a világ nem torolhatja meg örömedet, mert ha jelentkeznék a megtorlás, öltözzék akár-milyen fenyegető mezbe, csábítson bármivel is, hogy romlásodat készítse elő: látásod tükrében karikatúrává változik a világ minden szörnyűsége. S ekkor már nem lehet veszélyes...”

Így szól a tanítás; ez az a lehetőség — vagy talán vágy is — ami Kézai Bélát*** csábíthatta volna: az ironia, a karikatúra, az élesebb humor —, ha mindezt nem mérsékli, szelídíti benne megértő és együttérző szomorúsággá a szánakozó és szenvedő szeretet. A humorista — a hasonló című parabolaszzerű elbeszélés hőse — végül is nem fogadja meg a tanítást, az Atyáét (akit akár Anatole France alakjába is képzelhetünk): a panoptikum humorú és domború tükréi végül is eltűnnek, talán szétporlottak az egyszerű emberi világ érintésétől; a hős hiába keresi a világ városaiban, pusztaságain, hegységeiben. „Lefelé jövet — mondja — búsan körülnéztem, és amint a köd lassan felszakadt, magam előtt láttam az egész világot. Olyannak láttam, amilyennek a hárommilliárdnyi földi ember többsége látja. Annyira megdöbbenem ettől a szokatlan látványtól, hogy megfagyott bennem a humor.”

Megfagyott? Inkább megfélemedett, gyöngéd, lábhegyen lépkedő, gyermeki félelemmel; a döbbenet is inkább szomorkás csodálkozás, félenk-szelid ámulat lett. Ez *A világ vendége* ciklus — részben szimbolikus — elbeszéléseinek hangulata. Meghitt, halkra temperált, vattázott világban járunk; óhatatlanul Szini Gyula egyik írásának címe jut az ember eszébe: „Porcelánmuzsika”. Ilyen „porcelánmuzsikás” hangulata van ennek a ciklusnak, emlékszerű kis figuráival, mesés-jelképes gyerekkori emlékeivel, szomorkás-bölcs szimbólumaival.

A homorú és domború tükrök helyett, melyek a fonákjára fordított világ humorát nyújthatták volna vigasztalásul, vagy megtorlasként az írónak, nem maradt a „panoptikum” kincseiből, csak egyetlen tükre: az, amelyik a „hamvadtt idő”, a múlt, a történelem képeit tudja újra fölidézni. S mint mikor valaki túl közel hajol a tükörhöz és leheletével befátyolozza lapját: úgy fátyolozza be néha ezeket a történeti elbeszéléseket valami valóban lehetetnyi ironia (*A hét kalóz, Aesopus mesél, Fráter Juniperz jámbor galibái*).

Történeti elbeszélések? Inkább történelmi álmok, „legendák könyve”, bibliai történetek átköltése, vagy egyszerűen „illusztrációja”, tapintatos fantáziával, s néha azoknak a régi miniatúrafestőknek az áhitatával, akik az evangéliumi képek köre jámbor élvezettel odarajzolták meghatott képzetük anygalaikat és szörnyetegeit is. (Rónay György)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA. „Bűnügyi vígjáték”-nak mondja a színlap a Katona József Színház újdonságát, Ben Hecht és Charles McArthur: „Rendkívüli kiadás” című komédiáját. Valójában azonban nem „krimi” látunk, de még csak nem is a kriminek valamiféle satíráját. A két amerikai szerző céltáblája a bűnügyi újságírás, a rendőri riportázs, amelyről egy idő óta nálunk is vita folyik (olyan értelemben, hogy nem kellene-e ismét teret engedni neki, ha korlátozott mértékben is). A darab persze nem elvileg teszi fel a kérdést, hanem emberi oldaláról, a rendőri-törvénytörő tudósítók felől közelíti meg.

Olyan világ elevenedik meg a színpadon, amelyet a mai magyar nézők fiatalabb nemzedékei csak hírből ismernek, ha ugyan egyáltalán ismernek. Iztart esik nehezükre, hogy személyes kapcsolatot teremtsenek ennek a világnak hőseivel. Egyébként nagyon valószínű, hogy ez a fajta újságírás, amelyet Hecht és McArthur a maga első világháború körüli, kezdeti, romantikus formájában mutat be, a mai, sokkal fejlettebb technika korában, másutt is elsüllyedt már. Továbbra is fennáll viszont az az erkölcsi circulus viciosus, ami ezt a bűnügyekben és erkölcsi botrányokban vájkáló újságírást jellemzi, s amelyet a darab maga is jól érzékeltet. Általános tapasztalat, hogy ha bármilyen körben vagy társaságban fölvetődik a kérdés: vajon helyes-e az élet el-

*** Kézai Béla: Jel és sors. Ecclesia Könyvkiadó, 1966.

kerülhetetlen szennyesét újságoldalnyi terjedelemben, gazdagon kiszínezve a nyilvánosság elé teregetni, a válasz mindig tagadó. Ugyanakkor másik tapasztalati tény, hogy a legnagyobb, milliós példányszámú lapok nagy elterjedtségüket rendszerint éppen ezeknek a botránykrónikáknak és a legapróbb részletekre is kiterjedő bűnügyi beszámolóknak köszönhetik.

A hangoztatott elvek és a magatartás közötti nyilvánvaló ellentét jellemző példája ez az olvasók esetében. A darab azonban csak utal erre, mert az írókat nem az effajta újságírás megengedhetőségének vagy meg nem engedhetőségének erkölcsi problémája érdekli, hanem azoknak az újságíróknak sorsa, akik mesterséggént vállalták, hogy a közönségnek ezt a nem éppen makulátlan kíváncsiságát kielégítsék. Az újságíró-társadalmon belül is külön réteget képviselnek ezek a „rendőri riporterek”, akik általában a bűnözés és a bűnüldözés között elterülő senki földjén tevékenykednek és bármelyik félnek sikere vagy kudarca egyaránt jó csemege, szenzáció számukra. Hecht és McArthur jól megmutatják, mennyire kiszolgáltatott helyzetben vannak ezek a riporterek a „nagy főnök”-kel szemben, aki legtöbbször fillérekkel fizet a szenzációkért, amelyeknek révén ő maga ezeket vág zsebre. Ugyanakkor a szerzők nem dramatizálják ezt a kiszolgáltatottságot, hiszen ezek az emberek az anyagi rászorultság mellett legalább ugyanolyan mértékben szenvedélyből is csinálják azt, amit csinálnak.

Maga a darab cselekménye is abból adódik, hogy egy tehetséges fiatal riportert, aki előtt megnyílik a lehetőség, hogy egy jó házasság és a vele együtt járó polgári megélhetés révén kiszabaduljon ebből a bizonytalan életformából, egy szenzációnak ígérkező tudósítás kedvéért vállalja a kockázatot, hogy minden szép terve füstbe menjen. És bár nem kerül sor szakításra, az nyilvánvalóvá válik, hogy Tony Barnett hiába reméli, nem szabadulhat sem a Herald nagyhatalmú főnökének, Burnsnek, sem a saját szenvedélyének karmaiból.

A vígjáték, amelynek színhelye a rendőrségi-törvényszéki tudósítók szobája, bővelkedik a mulatságos, kacagtató jelenetekben. A jellegzetes rendőri riportert figurák mellett kitűnően karikírozva jelenik meg az ostoba rendőrfőnök, a korrupt polgármester, a kegyetlenül rámenős lapvezér. Külön telitalálat a véletlenül gyilkosságba keveredett, jámbor, és eszelős világboldogító eszméket hirdető, a lapok hasábjain azonban vérengző szörnnyetegként megjelenő szabómester, akinek ugyancsak véletlen szökése dagad akkora botrányná, hogy az egész korrupt városi vezetőség belebukik.

A Katona József Színház jól pergő előadásában vitte színre Ben Hecht és Charles McArthur vígjátékát s ez döntő mértékben Tatár Eszter eleven tempójú rendezésének érdeme. A színház kitűnő erőket állított a darab szolgálatába. Tony Barnett szerepében Sztankay Istvánnak nyílik lehetősége sokoldalú képességeinek bemutatására. Kállay Ferenc lapvezére, Balázs Samu polgármestere és Ungváry László rendőrfőnöke nagyszerű hármas. Külön fénypontja az előadásnak Makay Margit remek és ellenállhatatlan humorú anyós alakítása. A népes szereplőgárdából ezúttal is kiemelést kíván Öze Lajos, aki egy egészségügyi mániában szenvedő, és ugyanakkor költői hajlamú rendőrtudósítót alakít. A darabot Hubay Miklós fordította, kezdetben kissé túlságosan a szöveghez tapadva, ami kissé döcögössé tette a párbeszédet, később azonban már jól megtalálta a darab hangját. A díszletek Bakó József, a jelmezek Schaffer Judit ötletességét dicsérik.

Két estén át vendégszerepelt a Madách Színházban az oslói Norske Teatret, a norvég főváros vezető színháza. Ibsen híres darabját a „Nóra”-t adták elő. Függetlenül az egyébként kitűnő előadástól, megint csak azzal az érzéssel kellett elhagyni a színházat, hogy a híres darab fölött, amely száz évvel ezelőtt nagy botrányt keltett, és Európaszerte izgalomba hozta a színházi világot, bizony eljárt az idő. Bizonyos, a korhoz kötött társadalmi helyzetben játszhatta azt a látszólag forradalmi szerepet, amit játszott, a mai néző azonban az egész történettel alig tud valamit kezdeni.

Nyilván ezt érezte a társulat igazgató-rendezője Tormod Skagestad is, aki nek rendezésében egy, a megszokottól teljesen eltérő Nórával találkozunk. Skagestad nem vállalta azt a hagyományt, hogy egy egyértelműen ellenszenves

Helmer-rel, egy egyértelműen rokonszenves, mártír Nórát állítson szembe. Nem csinált a bankigazgatóvá lett ügyvédből gáncsnélküli lovagot, hanem olyannak mutatta meg, amilyen, óvatos törtetőnek, aki azonban nem maga a megtestesült gonoszság és jellemhibái sem emelkednek ki az átlagból. Ugyanakkor vele szemben Nóra sem az eszményi tisztaság és ártatlanul elnyomott nőiesség képviselője, hanem meglehetősen bizonytalan és egzaltált nő, aki végül is úgy hagyja el a színt, hogy a nézőben az az érzés marad, hamarosan úgyszólván szatér. Ez a számunkra újszerű értelmezés a Norske Teatret előadásában nagyon meggyőzően hatott. A mi délebbre fekvő tájainkon a rendezők mindig hajlottak arra, hogy az északiakról elterjedt általános képnek megfelelően egy inkább passzív érzélemlágú Nórát állítsanak színpadra. Monna Tandberg, a norvég előadás Nórája ezzel szemben a legbővérűbb délvidékieket meghaladó temperamentummal száguldozik le-fel a színpadon. Kétűnő, sokoldalú színésznő, az ujjá hegyéig minden porcikája játszik. Méltó partnere volt Per Theodor Haugen, Helmer ügyvéd szerepében. Pal Skjønberg, Rank doktor, Elisabeth Bang, Lindéné, míg Einar Wenes, Krogstad szerepében járultak hozzá a sikerhez.

Első alkalom volt ez a magyar színház történetében, hogy norvég szó hangzott fel magyar színpadon. A rokonszenves és nagyon tehetséges együttes megérdemelte volna a nagyobb hírverést s akkor nem maradtak volna feszélyezően üres sorok. A színházba járó közönség olyan jól ismeri ezt a darabot, hogy csupán a nyelvi nehézség miatt nem maradtak volna el a színházi csemegék kedvelői, ha idejében értesülnek róla. (Dorombó Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Magyar festők Itáliában. A Nemzeti Galéria „Magyar festőművészek Itáliában” című kiállítása — amelyet Genthon István és Bodnár Éva rendezett — azokból a művekből ad válogatást, amelyeket a XIX. és XX. század magyar festői olaszországi tartózkodásuk idején (vagy itáliai impulzusok hatása alatt) alkottak. A tárlat a múlt századi klasszicista, biedermeier és romantikus művészek munkáival kezdődik. A kiállítás e része fárasztóan terjedelmes: Reissmann Károly Miksa, Libay Károly Lajos, Kozina Sándor, Kovács Mihály és a többi derék kismester nagy szorgalommal létrehozott csecsebecséiből jóval kevesebbrel is beértük volna.

Felvillanyozódunk viszont, amikor elérkezünk a századforduló két magányos meteorjához: a Vaszary János által „a legnagyobb magyar festőnek” nevezett Csontváry Koszta Tivadarhoz és Gulácsy Lajoshoz; mindkettőjüknek életművén mély nyomokat hagytak az itáliai élmények. Kár, hogy Gulácsy kevés művel szerepel, — igaz viszont, hogy ezek („Dante találkozása Beatricével”, „Paolo Malatesta és Francesca da Rimini”, „Vasárnap Comóban”) a sejtelmes koloritú, álmodozó lelkületű mester chef-d'oeuvre-jei közül valók.

A későbbi nemzedékek művészei közül az izzó, szilaj színek virtuóza, az éppen száz év előtt — 1867-ben — született Vaszary János és Aba-Novák Vilmos időzött tartósabban Itáliában. Mindkettőjüket emlékezetes festmények képviselik; Vaszaryt — többek között — a „Rimini strand”, az „Assisi” és a „Piranói halászbárkák”, Aba-Novákot pedig a „Térzene” és az „Olasz tengerparti városka”.

Egy József mindössze egy ízben — már nem fiatalon, 1930-ban — járt Olaszországban, amelynek északi tájai (Borromei-szigetek), főleg azonban déli részei (Nápoly, Szicília) ragadták meg őt. „Isola Bella I.”, „Isola Bella II.” és „Samarat vezető taorminai” című olajpasztelljei ékkövei mind a kiállításnak, mind az újabb magyar piktúrának. E mesterművek mellett kapott helyet Egy kortársának és barátjának: Bernáth Aurélnak két magas kvalitású ifjúkori kompozíciója („Riviéra”, „Genovai kikötő”).

Az ún. „római iskola”-nak az egyházművészet területén is sokat foglalkoztatott neoklasszicista festői (Molnár C. Pál, Medveczky Jenő, Kontuly Béla, Kákay-Szabó György, Baslides Barna) is jelen vannak munkáikkal a tárlaton. E kor legtehetségesebbje — úgy tűnik — Patkó Károly volt; „Pescatori halászok” című műve időtálló darab. A „római iskola”-ból indult el a stílusát utóbb sűrűn váltogató Domanovszky Endre is, akitől egy korai figurális festményt („Ülő fiatal nő, hegedűvel”) láthattunk.

Az élő és a közelmúltban működött festők zömének kiállított képeiről nincsen sok mondanivalónk. *Révész István, Halápy János, Hidáki Erzsébet, Nagy Gyula, Demjén Attila, Sárkány Lóránd* és mások a Bonnard-i, Utrillo-i poszt-impressionizmus, a konstruktivizmus, a Vivin-féle naiv festészet és egyéb iskolák formavilágát aknázzák ki, önállólanul, erőtlenül. Nemes, tiszta hangú műveket láttunk viszont *Borsos Miklóstól*, a későbbi kiváló szobrásztól, aki pályáját festőként kezdte. Őt is — akárcsak annakidején Gulácsyt — Verona, Padova és a többi ódon északitáliai kisváros szűk utcáskáinak, árnyas loggiainak atmoszférája ejtette rabul („Piazza Carmine”, „Velencei börtönudvar”; mindkettő a 30-as évekből).

Picasso grafikái. „Többféle hangszeren is tudok játszani”, — idézi Pablo Picasso szavait a mester régi barátja: *Daniel Henry Kahnweiler* művészeti író és műgyűjtő, — abban a tartalmas esszében, amely a budapesti Picasso-kiállítás katalógusában olvasható. E nagyszerű tárlaton — amely az első Picasso-kiállítás volt Magyarországon — természetesen nem szólalhatott meg a nyolcvanhat esztendő spanyol-francia génusz valamennyi „hangsere” (festészet, szobrászat, egyedi grafika, kerámia, szépirodalom stb.), viszont szinte teljes áttekintést kaptunk a művész sokszorosított grafikai munkásságáról, amely — mind a mennyiséget, mind a minőséget tekintve — oly számottevő részét alkotja a picassói életműnek.

A mintegy százötven műből álló kollekció összeállítása nagy gonddal történt: réz- és hidegtűkarcok, aquatinták, litográfiák, linóleummetszetek, — színes és fekete-fehér lapok váltakoznak a falakon; a legkorábbiak dátuma 1930/31, a legkésőbbieké 1965. A bikaviadal-jelenetek, a syrinxet fúvó faunok és egyéb mitológiai lények, a gyönyörű, reneszánsz ízü női aktok, a Dávid—Bethsabé-ciklus darabjai, az élettársról: Jacqueline-ről készült ábrázolások, a Lucas Cranach—és Édouard Manet—parafrázisok, a Balzac-fejek, a játész gyermekek, a táncoló figurák, a komoly tekintetű artisták sora arról győzi meg a szemlélőt: Picassótól semmi sem idegen, ami emberi... A vad, pusztító ösztönöknek, a gyengéd bájú, sugárzó ifjúságnak, a pogány, féktelen hedonizmusnak, a testi-lelki nyomorúság és elesettség fölötti megrendültségnek, a csúfondáros iróniának és még százféle más érzelemnek, hangulatnak, indulatnak kifejezésére egyaránt képes e varázserejű alkotó, akit — kifogyhatatlan invenciója, dús, merész és költői fantáziája, hatalmas mesterségbeli tudása érdemén — joggal tekint a köztudat a XX. század modern képzőművészete egyik legfőbb reprezentánsának.

A kiállított műtárgyak között szerepel egy — 1957-ből való — könyvnyomtatvány, amelynek modellje az ifjúkori harcostárs: Kahnweiler, akinek olyan sokat köszönhet a kubista mozgalom. E lap fogalmat ad Picasso portréművészetéről, amelyről *Guillaume Apollinaire*, a költő már hatvan évvel ezelőtt így vélekedett: „Picasso zseniális oeuvre-jében fontos helyet foglalnak el az arcképek; némelyiket közülük a remekművek közé fogják egykor sorolni”. De nem tévedett Apollinaire akkor sem, amikor — egy másik művészeti írásában — Picasso egész munkásságát „főnségesnek és misztériózusnak” nevezte.

Pablo Picasso metszetei — e meggyőződéssel távoztunk a Műcsarnok tárlatáról — korunk legszebb, legjelentősebb grafikai alkotásai közé tartoznak. S azt hisszük, nem elhamarkodott az a megállapítás sem, hogy Picassónak a sokszorosított grafika különböző ágazataiban kifejtett tevékenysége méltó folytatása a nagy elődök — Herkules Seghers, Jacques Callot, Hogarth, Goya vagy Toulouse—Lautrec — ilyen irányú működésének.

Miklós Gusztáv halála. Oyonnax-ban, a franciaországi Ain megye egyik városkájában ez év március 5-én — hetvennyolc esztendő korában — elhunyt *Gustave Miklos* (azaz *Miklós Gusztáv*) festő- és szobrászművész, nyugalmazott műszaki tanár. A Budapesten született Miklós Gusztáv a század elején telepedett meg Franciaországban. A „Progrès” című francia lap munkatársának, *G. Grandclement*-nak terjedelmes cikkéből megtudjuk, hogy honfitársunk 1910

körül Apollinaire, Georges Braque és Picasso baráti köréhez tartozott, egyike volt a kubista iskola megteremtőinek („un cocréateur du cubisme”) és további munkássága során is a modern törekvések híve maradt. Miklós Gusztáv — miután francia állampolgár lett — az antant katonájaként részt vett az első világháborúban; a két háború között sokat utazott Európában, — élete alkonyán Oyonnax-ban élt. Grandclement nagyrabecsüléssel emlékezik meg Miklós „nagyon tömör rajzai”-ról, „formáinak tökéletességé”-ről és arról a freskóról, amelyet Oyonnax városka megbízásából festett. A „Dauphiné” című lap is elbűcsűzik Miklóstól, elsősorban „a fénnel teli tájképek”-et és „a ritka finomságú szobrok”-at emelve ki a magyar származású művész alkotói hagyatékából. (D. I.)

ZENEI JEGYZETEK. (Liszt Ferenc és Ránki György műveinek bemutatója.) Három nagyszabású oratóriumot vezényelt Forrai Miklós a Magyar Állami Hangversenyzenekar és a Budapesti Kórus élén: Liszt Ferenc Szent Kristóf legendájának magyarországi ősbemutatóját, Ránki Györgynek Radnóti Miklós „A la recherche” című költeményére komponált 1944. című oratóriumát és Honegger Dávid királyát. Noha az utóbbi a huszadik század egyik legnagyobb mesterműve, a közönség érdeklődése most mégis inkább a Liszt-mű felé fordult, hiszen első pillanatban szinte hihetetlennek látszott, hogy a nagy mesternek van még olyan nagyobb méretű alkotása, melyet idehaza ne ismernének.

A legenda bemutatása után nyilvánvalóvá lett, miért tartotta vissza Lisztet környezete attól, hogy nyilvánosságra hozza alkotását, hogyan fordulhatott elő, hogy Szelényi István csak a keletkezése utáni hetvenedik évben bukkant rá weimari kutatásai során. A Szent Kristófról írt legenda ugyanis messze túlmutatott Liszt korának ízlésén, s filozófiai mondanivalójával, s zenei megoldásaival is már egy új korszak előhírnöke. Az a teljes egyszerűség, az oratóriumokban megszokott neobarokk ragyogás tudatos elhagyása, és a mondanivaló kiemelése, mind arra mutatnak, hogy Liszt többet, sokkal többet akart mondani, mint a közismert legenda története. Kristóf alakjában joggal kereshetjük és sejtethjük Lisztét, az öregedő zeneszerzőt, aki egy egész életművön pillant végig ebben az alkotásában és annak tanulságait igyekszik összefoglalni a legendás keretekben. Szent Kristóf megjárja az élet teljességét, szolgálja a császárt, majd a sántát, s végül a szeretet eszményének szolgálatába szegődik, amikor arra vállalkozik, hogy a folyón révészkedik. S az ég megjutalmazza elhatározását: egy gyermeket visz át, ám lépésről lépésre nehezebbnek érzi terhét. Már-már elsüllyed a habok között, amikor egyszerre angyali énekstózt vél hallani: „E gyermek Jézus”. Ettől ismét erőre kap és végzi vállalt nehéz hivatását továbbra is.

Liszt nyilván saját életére gondolt, s kivált öregkorának zenei szolgálatára, amely bizony sok és nehéz terhet jelentett számára. Jellemző azonban, hogy vállalja a terheket, mert érzi, hogy a szeretet szolgálata és megvalósítása mindennél előbbrevaló. Ahogy Szelényi István írja: „a Szeretet erősebb, mint a Hatalom, vagy az Erőszak, de ennek szolgálata a legterheesebb”. Ez a bibliai jellegű, rendkívül mély mondanivalót hordozó alkotás nyilván nem egyezett Liszt korának az oratóriumról vallott elképzeléseivel. (Gondoljunk akár a Szent Erzsébet legendája pompájára.) Ezért kellett ilyen sokat várniuk bemutatására, s talán ezért sem készítette el végleges zenekari kidolgozását a szerző. A meglévő anyag alapján Darvas Gábor hangszerelte az oratóriumot — kitűnően. S kitűnő volt maga az előadás is, amely zenetörténeti jelentőségének bizonyult.

Ránki György oratóriumának az kölcsönzött érdekességet, hogy a szerző más műfajban, a musicalban már életre keltette Radnóti Miklós alakját, s várni lehetett, hogy az Egy szerelem három éjszakája nagysikerű zenei betétei után Radnóti költeményeire is adekvát zenei mondanivalója lesz. Alkotása egyébként a Fővárosi Tanács pályázatára készült, a felszabadulás huszadik évfordulójára. A zeneköltő így vallott Radnóti költeményéhez való viszonyáról: „Oratóriumom alapjának azért választottam Radnóti versét, mert úgy éreztem, az évforduló alkalmával időszérű volna Radnótit idézve, megem-

lékezni az eltűnt drága barátokról, magáról Radnóti Miklós is, és a felszabadulást megelőző szörnyű időről, melyben oly sokunknak volt része.”

A szándék megvalósításához a zeneköltő Radnóti Miklós egyik utolsó, megrendítően nagy versét, az „A la recherche”-et választotta. A verssorokat baritonszólo recitálja és éneklí, a kórusnak pedig inkább illusztratív szerepe van. Ez a megoldás meglehetősen szokatlan és még most sem vagyunk meggyőződve arról, érdemes volt-e a hatalmas drámai lehetőségeket föladni ezzel a kompozíciós elvvel. Mert hiába akadnak félelmetes és drámai hanghatások az oratóriumban, a szöveg kikapcsolása nem teszi ezeket egyértelművé. S azért sem lehet ez a zenei megoldás adekvát a verssel, mert ilyesformán elsikkad Radnóti költeményeinek egyik alaphangja, az idill, amely még legtragikusabb, közvetlenül a halál előtt írt verseiben is felsejlik, és szinte kimondhatatlan ellentétnek lesz forrásává. (Gondoljunk csak a Razglednicák egyik darabjára, ahol a háború és béke mesteri ellentétét érzékelteti az égő házak és tó vizét fodrozó pásztorleány szerepeltetésével.) Az A la recherche szintén elzetes szerkesztésű vers: a múlt idillikus emlékéből bontja ki a jelen tragédiáját, ezért is fogja az egész költeményt keretbe az emlékezés képe:

Régi szelíd esték, ti is emlékké nemesedtek!
Költőkkel s fiatal feleségekkel koszorúzott
tündöklő asztal, hova csúszol a múltak iszapján?
hol van az éj, amikor még vígan szürkebarátot
ittak a fürge barátok a szépszemű karcsú pohárból?

Éppen a szemlélődéssel, a jelen képeinek hiteles ábrázolásával éri el, hogy a vers végén visszatérő képnek már egészen más, sokkal súlyosabb, mélyebb értelmű mondanivalója van:

Hol van az éj? az az éj már vissza se jő soha többé
mert ami volt, annak más távlatot ad a halál már. —

Éppen ezt a „távlatot”, az ellentétek mélységének feltárását hiányoltuk a különben megrendítően szép részleteket tartalmazó oratóriumból, s ezért nem tudunk szabadulni attól az érzéstől, hogy Ránki ezúttal nem érte el a választott mű nagyságát.

(Kósa György hetven éves.) Kósa György aki most egyszerre ünnepezte zeneszerzői pályafutásának félévszázados fordulóját és hetvenedik születésnapját, kétségkívül a mai magyar zenei élet egyik legérdekesebb, legvonzóbb jelensége. Az a valaki, aki nemcsak népszerű zeneszerző — bár gyakran fenyegeti a bőség veszedelme, a felszínesség —, s nemcsak nagyszerű előadó — fiatalabb korában nagyszerűen tolmácsolta a romantikusokat is, ma már inkább Bach zongoraművei foglalkoztatják —, hanem emberi példájával, erkölcsi nemességével és a humanizmus szolgálatával is sokakat megnyert a művészetek ügyének. Alighanem rengetegen vannak olyanok, akiket ő vezért el az igazi zenéhez, akár felejthetetlen Bach-délutánjaival, akár otthoni zenedélutánjaival, akár problémátlan fakturájú műveivel. Eszményképei a klasszikusok voltak és maradnak, s ezért van magatartásában is egyfajta nemmes klasszicizmus, amely hiánytalanul teljesíti ki humánus eszményét. Bizonyára zeneszerzői tekintélye is emelkednék, ha gyakrabban hallhatnánk alkotásait, s kórusainknak is figyelmébe ajánljuk miséit, kivált az úgynevezett biblikus misét. Reméljük, még sokan köszönhetik majd neki a felhőtlen, tiszta zene élményét... (Rónay László)

A FILMEK VILÁGÁBÓL. Julia és a szellemek. A film címének ez a fordítása kissé félrevezető; Fellini ugyanis nem helyezte ugyanarra a síkra Juliát és a szellemeket. Filmje a nőről szól, aki a „kispolgári” házasság-szemléletben nem több hivatásos feleségnél és a férje nélkül nem teljes ember. Ám nem közvetlenül a társadalom, inkább önmaga kényszeríti magát ebbe a helyzetbe. Ahhoz, hogy így vagy úgy — erkölcsi felfogásunk szerint megengedhető vagy elítélendő módon — felszabaduljon, meg kell küzdenie emlékekkel, tiltásokkal és beidegződésekkel, amelyek mint „szellemek” fogvatartják. Ennek a belső

világnak forrongását ábrázolja a film, amelynek eredeti olasz címe is erre utal: „A szellemek Juliája” (Giulietta degli Spiriti).

Federico Fellini munkásságát olyan filmek jelzik, mint *Az országúton*, *Cabiria éjszakái*, *Édes élet*, *Nyolc és fél*. A Julia és a szellemek sorrendben tehát a kilenc és „feledik” műve. („Fél” filmnek a szerző az *Antonio doktor megkísértését* tartja.) Mindezeknek a filmeknek inkább társadalmi vonatkozásaira figyelt föl a közönség s a „dolce vita” az orgiázó jómód világszerte meghonosodott nyelvi kifejezésévé vált. Pedig valójában nem műveinek tárgya, hanem rendezői látásmódja jelenti az újat, annak érzékeltetése, hogy milyen korlátlan lehetőségei vannak még a filmnek a művészi hatáskeltés területén. Fellini pazarlóan, szinte barokkosan bánik a filmtechnikával, az egymásból kinövő képsorok tömegét zúdítja a nézőre, műveit logikus pontossággal szerkesztett jelképrendszerekkel szövi keresztül, a reális képek közé gátlástalan könnyedséggel vetíti oda a képzeletvilág látomásait, s bennük egyaránt ott érezzük a freudi pszichoanalízist, a szürrealista látásmódot és magának a rendezőnek tépelődő katolicizmusát.

A film története jóformán semmi: egy asszony megtudja, hogy férje más nővel jár. Nincs is igazi történet, inkább belső cselekmény: mindaz, ami látható, a nő érzelmi és gondolati világát ábrázolja. Eppen ez az ábrázolásmód a fontos; maga a történet talán giccses is lehetne. Sok minden emlékeztet is a giccsre: csak úgy áradnak a tömegigényt kielégítő képbeállítások, sok mindent láthat a néző, ami egy erotikusan túlfűtött képzeletvilág sablonjait idézi. A beállítások azonban szándékosan olyan émeleltető bőségben, olyan csomórt okozó töménységben láthatók, hogy így együttesen nem is váltanak ki tényleges érzelmi képzetársításokat. Ez már nem erotika, hanem csak a róla alkotott képzetek absztrakciója, valójában elmékedésre készített filozófiai és etikai fogalmak, amelyek állandó, visszatérő problémái Fellininek. Ilyen a jóléti társadalom, az igazmondás és a tisztázás kötelessége, a férfi és a nő önállósága, ilyen a szexuális erkölcsiséget és magatartást befolyásoló emlékvilág.

Ki kell itt mindenestre emelnünk, hogy a Fellini filmjeiben látható jólétet nem szabad szó szerint venni. A látszat ellenére sem arról a jólétről van szó, amely csupán a kevesek kiváltsága. A „komilfó” modor, a technikai kultúra műanyag környezete, az elegáns öltözködés már nem egyedi eseteket képviselnek. Ezeket a ruhákat ma már mindenki hordja, tömegtermékek, akár az autók, s előzőnk az egész társadalmat, amely többé-kevésbé egységes középértéggé olvad. A jólét, az „édes élet” azt a konformizált bőséget jelképezi, amelyben egyre több — eddigi állandó gondra kényszerített — társadalmi réteg kerül a „szabadidő” légüres terébe. A „magánélet” társadalmi méretűvé válik, válogatás nélkül sodródik egymás mellé, értékes és értéktelen. Ahhoz, hogy valaki magánéletében megtalálja helyét, nem segíti a társadalom; önmagára van utalva, csak a saját személyes értékeire támaszkodhat. Vagy vállalja a tisztázás erőfeszítését — hirdeti Fellini —, vagy egyéniség nélküli fogyasztó marad.

Fellini valójában ennek az alaptételnek vet alá mindent. A *Julia és a szellemek* két kibontakozást mutat be. Az egyik az, hogy a nő gondolkodás nélkül teszi túl magát a belső akadályokon (a társadalom már nem gátolja a nőt szabad cselekvésében), s önállóság híján az érzéki-fogyasztó életstílus világába kerül, ahol a szépséget modellek, a jólétet reklámtermékek, és a szabadságot az ötletvadászat jelenti. A másik megoldás talán nem is megoldás a filmben, csupán utalás: Juliát csak a teljes erkölcsi önállóság, a teljes erkölcsi felelősség vállalása mentheti meg attól, hogy férje hűtlensége összetörje és romlásba vigye.

Első látásra talán ellentmondásosnak tűnik, de Fellini filmjei nem kifejezetten a gazdagokról szólnak. A nagy jólét, a villákkal és orgiákkal valójában lapos kispolgárságot takar. A filmekben szereplő emberek pedig a kispolgárság prototípusai. A szabványos kliséket hazudják otthon a feleségüknek, mikor megcsalják, és egymásközt legfeljebb a kétértelmű tréfákozás vagy a hóbortos ötletek színesítik a képet. Ha valaki megvizsgálná ezeknek a filmeknek párbeszédeit, túlnyomó többségben csak közhelyekkel találkozónók. Nem véletlenül, hisz a rendező a ragyogó díszletek mögött is csak azt a kispolgári

világot ábrázolja, amely az általános jólét ellenére sem beszélhet másként, mint régi nyelven.

A film ezúttal is két szinten játszódik. Az egyik a Juliát övező reális világ, a másik Julia belső világa. A két szint jelenetei egymásnak felelgetnek. Mindezt a film szigorúan megszerkesztett jelképrendszere fejezi ki. Minden jelkép erősen hangsúlyozott, akárcsak a gyermekkor képzelete. Egyik legfontosabb jelképes kifejezőeszköze a cirkusz. Ez a gyermekkori mítosz magát a játékot, a művészetet jelenti, következetlenül, ríktóan néha, akárcsak az igazi „komédia”. A cirkusz az a művészet, melyet minden gyerek komolyan vesz, csak azok nem, akik pusztá tilalmakkal akarják védeni az embert. Fellini ezért szerepelteti minduntalan valamiféle groteszk fintorként ezt a cirkuszi világot. Jellegzetesen pszichoanalitikus eszköz, hogy fontosabbnak tartott jelképes személyeit vagy tárgyait az emlékképekben baldachin alá helyezi, ezzel hangsúlyozva uralkodó szerepüket.

Valószínű, hogy hosszabb távlatból nézve ez a film nem tűnik majd olyan jelentősnek, mint ma. Az már most is nyilvánvaló, hogy alatta marad a Nyolc és félnek, hiszen nem foglalkozik annyira egyetemes kérdésekkel. Kifejező eszközeinek magas művészi minősége mégis a kiemelkedő filmalkotások közé sorolja. (Ungváry Rudolf)

A LEGÚJABB UTASÍTÁS A TEMPLOMI ZENÉRŐL. A szentzene reformja már jó félszázaddal a zsinat előtt elkezdődött. 1903-ban adta ki *Szent X. Pius* pápa azt a korszakot alkotó *Motu proprio*-t, amely visszahelyezte méltóságába a gregorián éneket a Palestrina-többszólamúságot, és megpróbálta kiszorítani a templomokból nemcsak az ízléstelen vagy az öncélú muzsikálást, hanem még az oratórium-előadásokhoz hasonló hangverseny-miséket is. Bár e pápai rendelkezést nem fogadta osztatlan és feltétlen engedelmesség, a szentzene reformja mégiscsak egyetemes egyházi üggyé lett a lelkes művészcsoporthoz és az egyes szerzetescsaládok magántörekvéséből. Egyre több papi és művész-nemzedék nevelkedett attól fogva a reform szellemében, és a templomi gyakorlat is egyre szélesebb arcvonalban közelítette meg a *Motu proprio*-képviselte eszményt, hogy a liturgia zenei része valóban szent, művészi és egyetemes legyen.

A *Motu proprio*t követte *XI. Pius* „apostoli rendelkezése” az egyházi kóruskultúráról 1928-ban, és *XII. Pius* körlevele a szentzene fegyelméből és a vallásos népénekkincsről 1955-ben. Mi magyarok az utóbbi tekintetben épp egy negyedszázaddal előztük meg a pápa rendelkezését, hiszen a máig országosan használatos „Szent vagy, Uram!” népénektár 1931-ben jelent meg. A pápai megnyilatkozások mellett az egyház szertartástügyi főhivatala, a Rítuskongregáció is számtalan döntésben érintette az ének és a zene területét. A szentzenei szabályok érdekében egyre nehezebb lett eligazodni. A szükséges összefoglaló törvénykönyvet *XII. Pius* megbízásából 1958. szeptember 3-án bocsátotta ki a Rítuskongregáció Utasítás (*Instructio*) címmel. A jeles pápa egy hónap múlva meghalt, és a helyébe lépő *XXIII. János* pápaságának fordulatos eseményei, főleg az egyetemes zsinat, sokak előtt homályba borították ezt a máig nélkülözhetetlen kiadványt.

A zsinatnak fáradságos munkából született első alkotása a liturgia-rendelkezés volt. Benne külön fejezet szól a szentzenéről. Ámde a zsinati liturgiareform oly nagyarányúan szakított a szokványos egyházi gyakorlattal, hogy egy csapásra nem is lehetett megvalósítani. Eddig egy *Motu proprio* (1964) és három Utasítás jelent meg e tárgyban, az első szintén 1964-ben, a másik kettő az idén; de még további jelentős újításokat várhatunk. A három Utasítás közül a második szól „a zenéről a liturgiában”. 1967. március 5-éről keltezve jelent meg *Musicam sacram* kezdőszavakkal. A szabályok megtartásán őrködő Rítuskongregáció elnöke, *Larraona* bíboros, és az újítások megvalósítását szorgalmazó pápai bizottság elnöke, *Lercaro* bíboros egyaránt aláírta. Az okmány a kellő megismeréséhez elegendő törvényszünetelés (*vacatio legis*) elteltével 1967. május 14-én lépett hatályba.

Az új Utasítás nem lép fel az összefoglaló törvénykönyv igényével. Ez nagyon fontos körülmény. Azt jelenti, hogy *XII. Pius* 1958-as Utasítása to-

vábbra is érvényben marad mindama vonatkozásokban, amelyeket az új szabályzat másként nem rendez. Az intézkedések egyike-másika nem is végleges jellegű, hanem átmenetnek van szánva a készülő teljesebb változashoz. Megtartása tehát már csak ezért is nagyon fontos, nehogy a későbbi zökkenő még nagyobb legyen. E helyen nem ismertetjük mindenestül az új Utasítást, amely bevezetésből és kilenc fejezetből áll. Csupán azokra a pontokra mutatunk rá, amelyek a régebbi rendelkezésekkel ellenkeznek, és így meg-
szabják a megújulódás irányát.

Az új szabályok jelentős része a kórus munkáját érinti. A zsinat szándékának félreértése folytán sajnálatos világjelenség lett a templomi énekarok elbocsátása vagy feloszlása. Az új Utasításból egészen világos, hogy az énekkarokra fontosabb feladat vár, mint eddig, de — természetesen — nem folytathatják azt, amit eddig csináltak. A kórus elsősorban arra való, hogy előadja a liturgia szövegének reá tartozó részét, egyébként pedig segítse a hívek tevékeny részvételét a közös éneklésben. Elitélést érdemlő gyakorlat, ha az énekkar maga éneklí a mise egész *Propriumát* (a változó részeket) és az egész *Ordináriumot* (az állandó részeket), vagyis ha „kizárja teljesen a népet az éneklő részvételből”. Az Ordinárium csak úgy énekelhető kórusfeldolgozásban, hogy némi szerepe maradjon benne a népnek is, például, hogy a *Glóriát* a kórus, a *Hiszkegyet* a nép énekelje. Szó lehet azonban olyan megoldásról is hogy a *Glória* és a *Hiszkegy* szövegét mondatonként vagy hosszabb-rövidebb szakaszonként váltakozva éneklí a nép (egyszerűbb dallamra) és az énekkar (esetleg igényesebb feldolgozásban). A Sanctust általában az egész gyülekezet együtt énekelje a misézó pappal. Az Agnus-t nemcsak háromszor, hanem akárhányszor énekelni lehet, például a koncelebrált misékben, amíg csak a kenyértörés hosszadalmas szertartása tart; a nép pedig legalább a végső választ („irgalmaz nekünk”) énekelje belőle. A *Proprium* énekléséhez a nép könnyű szakaszok, „refrének” beéneklésével társulhat a legegyszerűbben. Az antifónás miserészek esetén („ad Introitum”, „ad Offertorium”, „ad Communionem”) nézetünk szerint a legjárhatóbb — és kísérleteinkben már bevált — út, hogy a nép a „Gloria Patri”-val kapcsolódik hozzájuk. E három tételt különben az éppen folyó miserészhez és az egyházi év megfelelő szakaszához illeszkedő népénekekkel is helyettesíthetik a püspöki karok. E viszonylatban a Szentszék még a szövegek jóváhagyását is kiadja a kezéből. Az olvasmányközi énekeknél, vagyis a *Graduáció*csoportnál ilyen helyettesítésre nincs lehetőség; a kórus egyes versei közé azonban énekelhet a nép akár Allelujákat (többet is egységében), akár egyéb, a liturgia szövegében nem szereplő refréneket.

A motettakészlet és a latinszövegű teljes misekompozíciók tudása, vagyis a templomi énekkarok eddigi „műsora” sem válik feleslegessé. Nincs akadálya a kevert-nyelvű miséknek. A lelkipásztor engedelmeivel elhangozhat például népnyelvű miséken is egy-egy latin misetétel vagy motetta. Nem szabad azonban a szentmiséken olyan teljes kórusmiséket előadni, amelyek a nép éneklő bekapcsolódását egészen lehetetlenné teszik. Az ilyen művek csak külön rendezett „ige-liturgiákon” vagy a szokásos, liturgián-kívüli ájtatosságokon kerüljenek sorra. Néhány példa jól megvilágíthatja, amit az Utasítás kíván. Rendezzünk például ige-liturgiát halottak napján: a gondosan összeválogatott szebbnél szebb ó- és újszövetségi olvasmányok mindegyike valamint az evangéliumi szakasz és a szentbeszéd után sorjában elhangozhatnak *Mozart* Requiemjének össze tételei. Hasonló módon adhatunk elő más teljes miséket vagy motettasorozatokat a keresztyáni ájtatosság egyes állomásai után, a szentolvasó-ájtatosság tizedei között, vagy akár a szentóra elmélkedési pontjai közé iktatva. Vegyük észre, hogy az egyház a liturgiareformával egyidejűleg emelni kívánja a népjáratosságok zenei színvonalát is! Nem a kórusok feleslegessé-tételéről van tehát szó, hanem hódításuk terének kiterjesztéséről a szentmise keretein túlra.

Az Utasítás részletesen foglalkozik a misézés típusaival. Kismise és nagymise elvi különbségét megtartja ugyan, de elmosza köztük a határokat, hogy az ének mind a kettőnek ünnepélyességét fokozhassa. A kismisen tehát nem kell makacsul ragaszkodni a beszédhanghoz. Énekelni is lehet egyet-mást akár

az *Ordinárium*-ból, akár a *Proprium*-ból, sőt más ének is elhangozhat bevonulásra és kimenőre, valamint felajánlás és áldoztatás közben, feltéve, hogy a szövege jól odaillik mind a szertartáshoz, mind az egyházi év akkori időszakához. Szándékosan írunk kismisést és nem „csendes misét”. Hívek részvételével ugyanis csendesen misézni nem szabad. A híveknek énekelniük, mondaniuk vagy — legalább a pap ajkáról — ihallaniuk kell az egész *Ordináriumot* és az egész *Propriumot*; latin miséken természetesen latinul, egyébként népi nyelven. Ezt orgonaszóval elnyomni még a közösségi kismiséken is tilos.

Vasárnap és ünnepnapokon templomonkint minél több énekes misét mondjunk, ne csak egyet. Ha énekkarra nem futja, egy vagy két jólképzett kántort alkalmazunk. Nagymiséen feltétlenül énekelni kell a pap üdvözlőleit és az elbocsátást a nép feleleteivel együtt, a három papi könyörgést (tehát „az adományok feletti” könyörgést is), az evangéliumot bevezető „párbeszédet” olyankor is, ha utána csak beszédhangon olvassák az evangéliumi szakaszt; énekelni kell a prefációt és a Sanctust, a kánon-záró doxológiát („Per ipsum...”), továbbá a Miatyánkot, bevezető részével és toldalékával együtt. Magát az Úr imádságát rendes körülmények közt együtt éneklí a pap és a nép. Ez a minimális énekanyag természetesen bővíthető akár az *Ordinárium*-nak, akár a „hívek imájának”, akár a *Proprium*-nak vagy akár a mise olvasmányainak éneklésével is.

Jelentőset egyszerűsít az Utasítás a hangszerjáték eddigi szabályain. Orgonaszó mindig kísérheti a hívek vagy a kar énekét, mégpedig az egyházi év bármely időszakában. Természetesen nem fedheti el az éneket, sőt a szöveg érthetőségének sem árthat. Advent, nagybőjt, valamint a gyászmisék és a halottas szertartások kivételével az orgona magában is szólhat, de csak négy ízben a szentmise folyamán: a kezdet kezdetén, míg a pap az oltárhoz nem ér, majd felajánlás közben, áldoztatáskor és kimenőre. Amikor az orgona szólhat vagy kísérhet, ugyanazon alkalmakkor ezentúl mindig szólhatnak vagy kísérhetnek a püspöki karok engedélyezte egyéb hangszerek is (uo.). Persze a csak világi célra való hangszereket ki kell zárni még a liturgián kívüli közös ájtatosságokból is.

Már a zsinat szakított XII. Pius pápa tilalmával, hogy tudniillik népi nyelvre fordítva nem szabad mise közben sem énekelni, sem fennhangon imádkozni a liturgia szövegeit. Az Utasítás most előírja, hogy a szövegfordító bizottságokban a liturgia-szakértők mellett kezdettől fogva ott kell ülniük az egyházzenészeknek, a latinistáknak, sőt a hazai nyelv szakembereinek is. Az egyházzenészekre tartozik annak megítélése, hogy a latin szövegek régi dallama irányt szabjon-e a népi nyelvű fordításoknak. A pap és a segédkezők új dallamait a püspöki karok hagyják jóvá. Az új szerzeményeknél az Utasítás — szintén a zsinat nyomán — feladja a X. Pius-hangoztatta egyetemesség követelményét. Saját zenei hagyományú országokban, főleg a missziós területeken, a sajátos népi hangvételt kell szakszerűen összekapcsolni a szakrális-sal. Az új templomi zene kiérleléséhez és tökéletesítéséhez kísérleti tapasztalatokra van szükség. De a templomi kísérlet sohase legyen meghölkentő! Ne sértse se a hely szentségét, se a szent cselekmény méltóságát, se a hívek kegyelmes érzését. (*Medvigy Mihály*)

A GYERMEKEK GYÓNÁSÁNAK MAI PROBLÉMÁI. Vitatni sem lehet, hogy sok hívő ember számára a szentgyónás elvesztette örömteli jellegét. Nem jelent felszabadulást, inkább olyan kellemetlen kötelességet, amelyen „túl kell esni”. Okait keresve *Klemens Tillmann* már húsz évvel ezelőtt rámutatott arra, hogy gyónásra nevelésünk jelenlegi gyakorlatában eltolódott a cél, s az eredmény így bizonyos mechanizmus betanítása lett, ami a lelkiismeret „legalista” beszűkítését vonja magával. Holott a cél oly régi és örök, mint maga az evangéliumi erkölcs. Miként *Bernhard Häring* professzor 1963-ban a grazi katechetikai konferencián kifejtette, a lelkiismeret nevelésében nem indulhatunk ki csak a tízparancsolatból, hanem a kereszténység dinamikus jellegét kell kidomborítanunk. Nem elégedhetünk meg statikus normák, az „alsó határ” törvényeinek tanításával, mert ezek csak azt mondják meg nekünk, hogy

mit nem szabad tennünk. Ellenben készségessé kell válnunk Isten pozitív indításainak észlelésére és követésére. A lelkiismeret nevelésében kezdettől fogva hangsúlyoznunk kell tehát Isten szerető meghívását és azt a lelki magatartást, mely nem elégedhet meg a minimum teljesítésével.

Talán a legtöbbet tárgyalt kérdés ma az, hogy hány éves korban vezessük a gyermekeket első szentgyónáshoz? Mind általánosabb vélemény szerint szét kell választani az első szentgyónás és az első áldozás időpontját. P. Moors, a hollandiai Roermond püspöke, aki úttörő volt e tekintetben, 1964-ben úgy rendelkezett, hogy a második általános iskolai osztály gyermekeit vezessék első áldozáshoz, a tulajdonképpeni gyónási előkészítést azonban csak a harmadik osztályban kezdjék meg. Először csak bűnbánati ájtatosságokkal történjék ez, az első „fűlbecgynásra” pedig általában csak az ötödik osztályban, tehát 10 éves korban kerüljön sor.

Milyen megfontolások húzódnak meg e rendelkezés mögött? Elsősorban a lélektan és pedagógia mai általános tapasztalata, amely szerint a testi fejlődéssel ellentétben a szellemi-lelki érés igen lassú ütemű. A mai gyermek 10–12 éves kora előtt általában nincs abban a helyzetben, hogy tudatosan elfordulhasson Isten akarától, vagyis halálos bűnt kövessen el. Márpedig az Egyházi Törvénykönyv 906. kánonja szerint a gyónási kötelezettség csak a súlyos bűnökben lévőkre vonatkozik. Az áldozási kötelezettség teljesen különbözik a gyónási kötelezettségtől. A gyermek esze használatától köteles áldozni. Gyónni ezzel szemben csak az köteles, aki szerencsétlenül valami súlyos bűnbe esett — olvassuk *Diminicus Jorio* kommentárjában, melyet a *Quam Singulari* pápai dekrétumhoz fűzött.

A roermondi kísérlet hívei arra is rámutatnak, hogy a gyónás és az áldozás szoros összekapcsolása janzenista eredetű, és nagyban hozzájárul a szentgyónás gépiessé válásához. Sok lelkipásztor tapasztalja, hogy a buzgó gyermekek, akik megfogadják hitoktatójuk tanácsát és hetenként járulnak szentáldozáshoz, hetenként gyónnak is, tekintet nélkül arra, van-e súlyos bűnük, vagy nincs. Előfordul ilyenkor, hogy egyáltalán nem tudnak bűnt megjelölni, ami azután hamis elképzeléseket alakít ki, mondván, hogy bűnnek pedig lennie kell. Keresni kezdik tehát a bűnt, szinte gyűjtik a vasárnapi gyónáshoz, hogy áldozhassanak. Holott az egészséges keresztény életfelfogás szerint a kegyelmi állapot a rendes, és a bűn a kivételes, a rendellenes állapot.

A roermondi irányzatnak azonban vannak ellenzői is. Első megfontolandó érvük az, hogy bár a gyermek fejlődése során fokozatosan jut el a személyes bűnbánati aktusra, vajon nem elegendő-e a bűnbánat szentségének felvételéhez már a kezdődő, a félig-meddig személyes aktus is? *Maria Gentges* beszéli el könyvében, egy tanítónő észrevette, hogy nem-katolikus kis tanítványai egymás között kétértelmű, féligmegértett malacságokat sugdostak. Nyugtalan-ság, bűntudat kavarta fel az osztályközösséget. Segíteni akart rajtuk, ezért papírosra íratva velük mindazt, ami megzavarja őket, és a cédulákat előttük ünnepélyesen elégette. Az osztály magatartása egyszerre megváltozott. Néhány nap múlva egyik osztálytársuk mulasztását így mentegették társai: „Hiányzott, amikor a cédulákat elégettük.” Ha tehát a pusztá bűnvallomás ilyen jelentőségű lehet számukra, miért tagadjuk annak lehetőségét, hogy az Isten előtt való bűnvallomás a gyónásban felszabadító, örömteli esemény lehet a gyermek életében még akkor is, ha cselekedeteinek motívumaival nincs teljesen tisztában?

Felhozzák a roermondi kísérlet kritikussai azt is, hogy a gyermekek tíz éves koruk előtt is követhetnek el bocsánatos bűnt, mielőtt a jó és rossz között különbséget tudnak tenni (átlag 7 éves kortól). A gyermek bűnbánata természetesen nem lehet mélyebbrehatóbb, mint maga a bűne. Személyes bűnbánata azonban egyre mélyül míg azután eljuthat a nagykorú bűnbánati erény gyakorlására.

Azt egyébként a roermondi irányvonal hívei is hangoztatják, hogy a szentgyónásra való nevelésnek fokozatosan kell történnie. Ami ezt a fokozatos lelkiismereti nevelést illeti, ennek jó eszköze lehet az ún. bűnbánati ájtatosság. (A német „*Bussfeier*” kifejezésnek valán ez a legalkalmasabb magyar megfelelője.) Ez minden oldalról helyeslésre talál és már gyakorlattá vált nemcsak Hollandiában, de határain kívül is. Hollandiában elsősorban felnőttek számára

rendeznek ilyen ájtatosságokat. A hívek közössége előbb szentírásolvasást hallgat, amelyet a plébános rövid homíliája követ. Majd bűnbánati imákat, énekeket mondanak, illetve énekelnek. Ezután az alkalomhoz illő Ige-liturgia után a hívek elvégzik szentgyónásukat. Az ájtatosságot közösségi feloldozás és áldás zárja le. Így akarják kidomborítani azt a tényt, hogy minden bűn nemcsak Istent, hanem az egyház szeretetközösségét is megsérti, következésképpen az egyház közösségével való kiengesztelődés is a szentgyónás lényegéhez tartozik.

Célszerűnek tartják ezeken a helyeken, ha már a harmadik osztályos gyermekek is részt vesznek „alapfokú” bűnbánati ájtatosságon. A negyedikese számára az ájtatosságot vezető pap már előimádkozhat egy általános jellegű bűnvallomást is. Ebben a korban egyénenkénti közösen végzett lelkiismeretvizsgálat is történhet, elégtétel-feladással, de még feloldozás nélkül. Az ötödik osztályosok először még csak közösségi ájtatosság keretében kapnak részletes eligazítást a keresztyén életforma bűnbánati elemeiről. Ekkor már a halálos bűnről és az attól való megszabadulás jelentőségéről is részletes oktatást kell adni. Az ötödik osztály vége felé pedig sor kerülhet az első személyes fülbegyónásra és a szentségi feloldozásra.

Úgy gondolom, hogy e korszerű szempontoknak és gyakorlati módszereknek ismerete még a fennálló régi keretek között is megtermékenyítheti lelkipásztori munkánk egyik sarkalatos feladatát, a gyermekek gyónásra való helyes nevelését. (Rosdy Pál)

KÉZIRATOS KRÓNIKA A VÍZIVÁROS EGYKORI HITÉLETERŐL. A fővárosi Szabo Ervin Könyvtár megvásárolta a vízivárosi plébániától *Luprecht* Ferencnek, a Víziváros egykori plébánosának, nagy művelődéstörténeti értéket képviselő, latin nyelvű kéziratos krónikáját. A kéziratot a bombázások idején egy — sajnos — nedves pincében helyezték biztonságba, ahol erősen megrongálódott. A penészfertőzött, szétmállott könyv azonban most már gondosan restaurálva, bőrbe kötve, levelenként műanyag fóliába borítva áll az olvasók rendelkezésére. Szerzője 1793-tól 10 évig káplán, majd 1814-ben bekövetkezett haláláig plébános volt a vízivárosban, alaposan ismerte tehát a városrészt és népét, amelyről krónikáját írta. Bár a kézirat végén találunk néhány világi fejezetet (például Franciaországról, a francia forradalomról), túlnyomó része a templomról és a hívekről szól. *Fata tristia Ecclesiae* címmel megörökíti a híveket ért csapásokat az 1738. évi pestistől az 1806.-i földrendezésig. Beszámol a templomról, felszereléséről, lelkészeinek életrajzáról. Legérdekesebbek a hitéletre vonatkozó részek. Kimerítően ismerteti az istentiszteletet, két nagy korszakot különböztetve meg, II. József előtt és után. Az első korszakban hétköznapokon reggel 6 órakor volt az első mise, 9-kor az utolsó. A század közepén szokásba jött, hogy hétfőn, kedden, szerdán, pénteken a 9 órait az Oltáriszentség kitételével tették ünnepélyesebbé. Nem ritkán egy-egy szent tiszteletére is volt énekes mise, ezekre a hívek tettek alapítványokat, ritkán csak egy alkalomra.

Vasárnap nyáron 5, télen 6 órakor volt az első mise, 1/2 9-kor szentséges csendes, 10-kor énekes mise. Délután 2 órakor katekézis, télen az iskolában 4, nyáron 5 órakor litánia. Prédikációk csak német nyelven voltak, ezért kellett mindhárom káplánnak (magyar, német, szlovák) németül tudnia. Kezdetben nem volt litánia, csak elimádkozták a rózsafüzért az Oltáriszentség előtt, majd szentbeszéd volt; aki litániát akart hallgatni, a ferencesekhez ment.

II. József rendelkezései sok ájtatosságot eltöröltek, illetve semmi rendkívüli istentiszteletet nem engedélyeztek, megszűnt például a rorate, a szentsírállítás, a feltámadási körmenet; halála után természetesen újra megtartották. Minden parancsolt és tanácsolt ünnep megülése különös fénnel történt. Virágvasárnap németül énekelték a passiót. Nagypénteken a polgárok égő fáklyákkal kísérik az Oltáriszentséget a szent sírhoz, majd őr állnak, este 8 órakor visszakísérik a sekrestyébe. Nagyszombaton már reggel 1/2 5 órakor kiteszik imáadásra; az esti körmeneten a baldachin mellett a szent sírnál őr állt polgárok mennek ugyancsak égő fáklyákkal. A másnapi nagymisén a szegényház javára offerálnak. Az úrnapi körmeneten a baldachint a bíró által kiválasztott polgárok viszik, a céhek zászlókkal vonulnak ki.

Különös fénnnyel ünnepelték meg a szentségimádást is, melyet január 17-én tartottak. Minden órában más 4 esküdt polgár jelent meg, köpönyegbe öltözve, beosztásuk a bíró feladata volt. Ránkmaradt az adorálók sorrendje is: 6 órától a szolgák, szolgálók, 7-től a családanyák, 12—1-ig a koldúsok a szegényházból. 1—3-ig az iskolák adoráltak, a többi órákban pedig utcák szerint beosztva az egész kerület hódolt a kitett Oltáriszentség előtt.

A búcsú megülése hasonló ünnepélyességgel történt. Szent Anna napja előtt felékesítették a templomot gallyakkal, a Szent Anna oltárt baldachinnal, tapéta oldalfalakkal, 16 gyertyával, amelyek közül a legnagyobb 1 fontos volt.

A szentségeket ismertető részben is sok érdekességgel találkozunk, amelyek részben eltérnek a mai gyakorlattól. Ostyát a sekrestyés süített, de csak ha már jártasságot szerzett benne, vízből és búzalisztből készült. Régen a sekrestyében őrizték azt az ólomkelyhet is, mellyel az ügyleteket áldomással megpecsételték, esetleg az áldomásbort is itt tartották, „sed haec consuetudo ab annis 1780 evanuit” (de ez a szokás az 1780. évtől megszűnt) — teszi hozzá. II. József óta a viaticumot a pap nem vitte nyilvánosan a betegekhez, régebben igen. A templomnak 4 gyóntatószéke volt, de a papság, ha kevés a gyónó, a sekrestyében, vagy szobájában is gyóntatott, főleg időseket, minden liturgikus ruha nélkül. Penitenciaképpen imák mellett böjtölést, alamizsnálkodást, megtartóztatást szoktak feladni. Gyónócédula adása szokásos, gyűjtését II. József megtiltotta. Tudnunk kell, hogy ez a stólapénzhez hasonlóan a plébános jövedelmét pótolta. Esketni csak a templomban szoktak, mindig a hetes káplán, csak délelőtti időpontban, „ante prandium”, kivételes volt a délutáni esküvő. Menyasszonyavatás nem volt szokásban. A halottas háznál régen gyakorolt „benedictio cadaverum”-ot II. József megszüntette, azóta, ha a hozzátartozók ragaszkodnak hozzá, a kántor végezte el csendben. Búcsúztató énekzése szinte mindig szokásos volt.

A sekrestyések mindig szabók voltak, hogy a felszerelésben a javításokat elvégezhessek. Feladatuk volt a szokásosak mellett, a már említett ostyasütésen kívül, vihar idején a haranggal jelt adni, hogy a hívek imádkozzanak, tűzvészkor jelt adni, azokat, akiket a plébános hívat, idézni, ministránsokról gondoskodni, 1806 óta perselyezni is.

A nép erkölceiről szólva leírja Luprecht, hogy szórakozásba, táncba a szülők is elkísérik gyermekeiket. A szombati böjtöt (mely hazánkban még a XIX. században is általános volt) kevesen tartják meg, vannak, akik pénteken is húst esznek, nagyböjtben is sokan esznek húst, a kántorböjtöket sem tartja mindenki. Vasár- és ünnepnap dolgoznak, lisztet, búzát szállítanak a malomba, élelmiszereket is árulnak, a szőlőből bort visznek haza, nem ritkán szüretelnek is.

A bemutatott krónika sok olyan mozzanatot örökít meg számunkra, amelyet más forrásokban ilyen részletesen (beleértve a visitatio canonicakat is) nem kapunk meg. Fenti részletein kívül, a krónika a magyar reneszánsz művelődéstörténet szempontjából is jelentős adatokat tartalmaz, amelyek közzététele még feldolgozójára vár. (*Schram Ferenc*)

MAGYAR RENESZÁNSZ KÖNYVKÖTŐ MŰHELYEK. Az Iparművészeti Múzeum figyelme az utóbbi években egyre gyakrabban irányul a régi korok könyveire. Néhány évvel ezelőtt mutatták be az esztergomi főszékesegyházi könyvtár minialt kódexeit, míg most a magyar reneszánsz könyvkötő műhelyt más forrásokban ilyen részletesen (beleértve a visitatio canonicakat is) nyitva.

A kódexek, az ős- és réginyomtatványok kötései hazai földön készültek a XV. század végén és a XVI. század elején, s most az országos nagy könyvtárak (Széchenyi, Egyetemi, Akadémiai) mellett a jelentős egyházi gyűjtemények (Esztergom, Győr, Gyöngyös, Pannonhalma, Szombathely, Veszprém) is rendelkezésre bocsátották az Iparművészeti Múzeum kiállítását rendező Sz. Koroknay Évának és Nagy Katalinnak félve őrzött kincseiket.

A könyveket nem a hagyományos módon, hanem dokumentálva, modern eszközökkel mutatták be: a kiállított anyagot laminált rajzlevonatok, akvarell

másolatok, motívumtáblázatok, mintakészletek egészítik ki, s ezek illusztrálják a speciális magyar reneszánsz kialakulásában az itáliai és egyiptomi hatásokat.

Szinte valamennyi kiállított kötet a kiállítás főrendezőjének, Sz. Koroknay Évának új kutatási eredményeit tükrözi: az egyiptomi hatások vizsgálata, az aranyozott korvinák helye egy speciálisan hazai fejlődésen belül, a különböző magyar reneszánsz műhelyek feltárása stb. A kiállított kötetek letisztítását, konzerválását, s — ha szükséges volt — restaurálását igen gondosan Nagy Katalin végezte el.

A látogatókat elsősorban a legkiemelkedőbb magyar humanista könyvtár, a *Bibliotheca Corvina* vonzza, hiszen a tartalmi érdekességen és a belső díszítésein túl Mátyás könyvtárának kötése is figyelemreméltóak. Oláh Miklós 1536-ban Magyarország leírásában Mátyás király belső könyvtáraként említi a budai palotában két egymásbanyíló termet, amelyek egyikében a latin, másikában pedig a görög és a keleti kéziratok foglaltak helyet. Ebben az ún. belső könyvtárban voltak az aranyozott, Mátyás címerével ellátott bőrkötések, s selyem és bársony, valamint az olasz reneszánsz kötések. A két külső, szerényebb könyvtár állományához tartozhattak az ún. vaknyomások korvina kötések.

A kiállítás másik része 73 kötetten keresztül bemutatja az általános magyar fejlődést a gótikától a késő reneszánszig. A kolostori könyvkötő műhelyek, mint például a lövöldi karthauziak, a budai domonkosok, a ferencesek mellett már az első polgári együttes is jelentkezik a pesti ún. mészáros céh kötéseiben, s kötesekultúránk termékenyítőleg hat a szomszédos lengyel és cseh könyvkötő műhelyek munkájára is.

A kiállított kötetek jórészt a hittudománnyal állnak kapcsolatban: szentírás, misekönyv, különféle teológiai, filozófiai, történeti, jogi munkák, szentbeszéd stb. Nyelvemlékeinket a kiállításon a Lányi, a Margit, a Virginia, a Nagyszombati- és a Guary-kódex képviselik.

Bejegyzéseik, — melyekkel e sorok írója foglalkozott — egykorú, vagy későbbi tulajdonosaikról, egy-egy kötet „életéről” vallanak. 1480. január 25.: Mátyás látogatása a lövöldi (ma Városlőd, Veszprém m.) karthauziaknál, s ennek emléke az ún. lövöldi korvina-ösnymtatvány. Aquinói Szent Tamás Summájának „illuminálását”, azaz rubrikálását 1480. december 29-én fejezte be a domonkos Váci Pál. 1497-ben, Szent Erzsébet ünnepe táján Budán három forintért egy misszálét vesz *Rosarius* Máté pozsonyi kanonok. *Gosztonyi* János esztergomi kanonok 1502. március 8-án Prágában olvassa *Aeneas Sylvius* történeti munkáját. *Márton* jászberényi plébános könyvadományai a XVI. század elején az ottani ferenceseknek. *Tegzes* Péter váradi kanonok ajándéka ugyanazonidőtájt a helybeli dominikánusoknak. *Pálóczi* György esztergomi érsek misszáléját 1594-ben, Esztergom visszafoglalásakor megtalálja *Szuha* István váci püspök, esztergomi helynök. 1676-ban Budán *Buliák* basától egy korvinát szerez a szódi plébános, *Mersycz* János. Milyen könyvei voltak *Henckel* Jánosnak, *Lépes* Bálintnak? stb.

Az Iparművészeti Múzeum kiállítása szervesen kapcsolódik a most erősen fellendülőben lévő hazai reneszánsz és humanista kutatásokhoz, s azokat egy eddig szinte teljesen elhanyagolt oldalról közelíti meg és igen értékes adatokkal egészíti ki. (*Kovács Zoltán*)

Hinnünk kell egy másik életben, a sírontúli örökéletben, egy egyéni és személyes életben, ahol bár a többiek öntudatával egyesülve, mégis velük föl nem cserélődve, kiki a saját öntudatát éli a legtökéletesebb öntudatnak, Istennek öln.

Olvasom az evangéliumot. Benne az Emberfia jelenik meg előttem, maga az Ember, kézzelfoghatóan, konkrétan, élő. Krisztuson keresztül, akivel beszélgetek, logikus érvek nélkül, a szív lépcsőjén haladva eljutok az Atyához.

Miguel de Unamuno

SOMMAIRE

Ferenc Gál: L'esprit humain et le Dieu caché — *Jerzy Turowicz*: L'art et le style moderne — *László Kovács*: Mendel et la révolution de la biologie moderne — *L. J. Lebre*t: Oraisons au Seigneur — *Ferenc Sinkó*: Coup de fusil du balcon (nouvelle) — *Lajos Bittai*: Poèmes — *Géza Németh*: Poèmes — *György Rónay*: Une vie modeste (petit roman) — *Margit Mikes*: Poème — *Vid Mihelics*: Idées et faits (dialogue de Mariánské-Lazné I.) — *Ferenc Magyar*: Le petit sentier (au lieu de la rancune — compréhension envers les jeunes quittant le foyer familial).

JOURNAL: Une nouvelle phase du renouvellement liturgique (*Polikárp Radó*) — Comment Rahner imagine le chrétien de l'avenir (*Géza Siki*) — Journal du lecteur (*György Rónay*) — Chronique théâtrale (*Károly Dorombo*y) — Beaux-arts (I. D.) — Chronique musicale (*László Rónay*) — Films (*Rudolf Ungváry*) — La plus nouvelle instruction sur la musique religieuse (*Mihály Medvigy*) — Problèmes actuels de la confession des enfants (*Pál Rosdy*) — Chronique manuscrite sur la vie religieuse de l'ancienne Viziváros (*Ferenc Schram*) — Ateliers de reliure en Hongrie à l'époque de la Renaissance (*Zoltán Kovách*).

Informations sur la couverture.

LE DIALOGUE DE MARIÁNSKÉ-LAZNÉ

par Vid Mihelics

Mariánské-Lazné, plus connu son nom allemand de Marienbad, a été le théâtre de la rencontre internationale entre chrétiens et marxistes, organisée pour la troisième fois par la Paulus Gesellschaft. C'était la première occasion qu'un tel symposium s'était réuni dans un pays socialiste, ce qui, en soi, constitue déjà un événement important, mais, tout bien pensé, c'est surtout le fait que l'institut de sociologie de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences qui, non seulement a assumé le rôle de co-organisateur, mais encore a lancé les invitations, ce qui revient à dire que, par son truchement le gouvernement tchécoslovaque couvrirait les frais élevés de la conférence et de l'hébergement des participants, qui marque une nouvelle phase.

Le symposium, ouvert le 27 avril, a pris fin le 30. Pour ainsi dire de tous les pays d'Europe, 200 penseurs marxistes et chrétiens se sont rassemblés, la plupart d'entre eux étant professeurs d'université ou membres d'institutions scientifiques. Avec celle de la Tchécoslovaquie, la délégation de la Hongrie était la plus complète. „L'oeuvre et la liberté dans une société humaine” tel était le titre du sujet fixé, traité par 18 conférences principales et 30 conférences auxiliaires. 70 assistants ont participé à la discussion, et ceux qui auraient voulu prendre la parole étaient beaucoup plus nombreux, mais, faute de temps, ils n'ont pu communiquer leurs remarques que par écrit.

Le sujet était délicat — ses rapports pouvant passer directement sur le plan politique — et c'est pourquoi certaines inquiétudes avaient surgi à ce propos au cours des délibérations préparatoires. Mais, heureusement, ces inquiétudes ne se sont pas justifiées d'une manière qui aurait pu compromettre l'issue du dialogue. Les écueils présumés dangereux ont aussi pu être aplanis, ce qui, indubitablement, est dû en grande partie aux membres chrétiens du congrès venus des pays socialistes. D'ailleurs, à de très rares exceptions,

jusqu'au bout, la conception que de nos jours le dialogue chrétien-marxiste est aussi une nécessité historique, même si c'était uniquement le sentiment de responsabilité qui le motivait pour l'avenir de ceux qui veulent rester en vie, s'est avérée unanime. En effet, a souligné *Erich Kellner*, président administrateur de la Paulus-Gesellschaft au cours de la séance inaugurale, si nous n'atteignons pas l'harmonie nécessaire dans les questions fondamentales de l'existence humaine, nous ne pouvons pas escompter l'avenir rassurant de l'humanité. Il est également manifeste que, pour atteindre ce but, le plus grand problème à résoudre entre marxistes et chrétiens est celui de la religion, aussi bien en théorie qu'en pratique.

Le fait que les marxistes participant au dialogue aient continué à approfondir la révision de la critique marxiste de la religion, qu'ils avaient commencée lors de la rencontre précédente prouve qu'ils ont le sentiment de ce qui précède. En même temps, s'y rattachant parallèlement, du côté chrétien, la revalorisation des tâches de l'Eglise, du rôle social de la religion et leur élucidation jugée acceptable par les non-croyants n'a pas manqué de se dérouler.

Dans la première partie de son compte-rendu que nous publions maintenant, l'auteur de l'article traite les conférences ou les interventions du français *Garaudy*, des tchécoslovaques *Kalivoda*, *Gardavsky*, *Machovec* et *Prucha*, des italiens *Gruppi* et *Luporini* ainsi que du hongrois *József Lukács* et de l'autrichien *Hollitscher* — tous marxistes. Les opinions les plus marquantes énoncées au cours des conférences étaient les suivantes: La déclaration de Marx: „La religion est l'opium du peuple" exprimait bien, en son temps, l'effet réel de la religion dans la vie de la société, mais ce serait une erreur de bâtir simplement une théorie marxiste sur cette assertion. On ne peut, en effet, dissimuler le fait que le non-conformisme radical chrétien qui apporta les idées de l'émancipation humaine ne soit un des traits fondamentaux qui ont, caractérisé le christianisme tout le long de son évolution deux fois millénaire. Aujourd'hui que le christianisme moderne désire apporter son appui aux contemporains dans la lutte contre l'oppression moderne, la conscience religieuse peut aussi stimuler la construction d'une société socialiste. On ne peut pas continuer à identifier tout simplement l'opposition du marxisme et du christianisme avec l'opposition de l'idéologie prolétarienne et bourgeoise. Selon toute probabilité l'élément dynamique dépassera la conception chrétienne statique caractéristique de l'époque de Constantin, et fera ressortir de plus en plus vigoureusement le rôle actif et la responsabilité de l'homme dans la constitution de l'avenir de sa propre société. C'est justement pourquoi, en présence de ces différentes conceptions du monde, on peut et on doit même trouver les points de contact qui fournissent une base réelle à l'action commune. L'encyclique *Pacem in Terris*, le IIème Concile du Vatican, et la plus récente encyclique *Populorum Progressio* ont considérablement contribué à l'établissement d'une situation qui offre la possibilité d'élaborer les nouveaux rapports entre chrétiens et marxistes, entre le socialisme et la religion.

Relativement à ce qui précède, plusieurs d'entre les marxistes soulignent que, bien que l'athéisme marxiste s'oppose au théisme, il n'est absolument pas de l'antithéisme. „Le vrai athéisme marxiste n'est pas un dogmatisme retourné. Pour nous la non-existence de Dieu est une nécessité de méthode, et non un dogme." L'auteur de l'article prête aussi une grande importance au point de vue que, pour l'avenir, la question centrale du marxisme est devenue la détermination du sens de l'existence humaine. „Ce n'est pas qu'une simple spéculation — ont ils déclaré — mais une question fondamentale, car l'élaboration des idées de la liberté et du développement total de l'homme en dépend." D'après *Garaudy*, la mise au point d'une philosophie semblable pourra constituer la tâche commune des chrétiens et des marxistes.

Les marxistes ont posé aux chrétiens participant au dialogue la question qu'ils considèrent d'une portée décisive: les chrétiens sont-ils prêts à assumer totalement et sans réserve l'entière responsabilité de l'expérience concernant l'avenir, et sont ils prêts à en prendre le risque historique? Ce furent tout d'abord le français *Congar*, les italiens *Miano* et *Girardi*, les allemands *Fries*

et Metz qui répondirent à ces questions par un „oui” décidé. L’auteur de l’article considère ceci comme d’autant plus réjouissant que Miano est, comme on le sait, le secrétaire en chef du secrétariat pour les non-croyants du Vatican et que Girardi est conseiller du même secrétariat. „Le penseur chrétien d’aujourd’hui a parfaitement conscience de sa responsabilité humaine, a déclaré Girardi, également au point de vue de voir cesser le plus tôt possible ces aliénations dont les racines se trouvent dans la structure de la société actuelle. „Les chrétiens sont aussi bien convaincus que les marxistes qu’il faut éliminer les causes des aliénations et que la liberté totale de l’homme contient aussi la liberté économique.” Selon Miano: „Ce qui relie les croyants et les non-croyants, ce qui leur est commun, c’est qu’il faut être homme et que chaque homme doit manifester la plus entière responsabilité à l’égard de son propre sort comme à celui de ses semblables.”

Vis à vis de la critique de la religion du marxisme, qui, en essence est une critique idéologique, rien n’est plus nécessaire ni plus urgent — a souligné Metz — que de faire prendre conscience dans la théologie catholique rénovée de ce qu’y sont les implications sociales et politiques, car ce n’est que de cette manière qu’on peut éviter que d’autres abusent de la religion chrétienne comme superstructure des conditions sociales concrètes. Aujourd’hui, ce qui met tout d’abord le développement à l’épreuve — a constaté Girardi, c’est le commandement central du christianisme: celui de la charité. „Le commandement de la charité le plus important pour les chrétiens, est aujourd’hui celui qui ordonne la libération de l’homme, c’est un appel contre toutes aliénations. L’attitude chrétienne vraiment authentique comprend en elle-même la révolte contre les situations intolérables et iniques qui se trouvent dans le monde, dont elle exige le changement radical.”

Selon l’avis de l’auteur de l’article, les réponses données par les chrétiens ont été favorablement accueillies par les marxistes. En même temps, dans le milieu chrétien, le fait que de nombreux représentants notables du marxisme jugent différemment l’importance de la religion et particulièrement celle de la religion chrétienne qu’il y a une dizaine d’années, a suscité une vive satisfaction. La question se pose à présent si, à la suite de la nouvelle conception pouvant être qualifiée de positive des deux côtés, une nouvelle attitude est possible entre chrétiens et marxistes, et si des conséquences pratiques peuvent en être tirées?

L’auteur se propose de traiter ce problème dans un prochain article.

INFORMATIONS

Les évêques Pál Brezanóczy, József Cserháti et József Ijjas, représentant le corps épiscopal hongrois participeront à la conférence européenne des évêques.

Sándor Kovács, évêque du diocèse de Szombathely, qui a pris part à Rome aux séances du conseil créé pour l’exécution de la constitution liturgique, a été reçu en audience privée par le Saint-Père.

Josef Klaus, chancelier fédéral de l’Autriche qui, invité par le gouvernement hongrois, a passé plusieurs jours en Hongrie, a visité la Cathédrale d’Esztergom en compagnie de sa femme. Pendant son séjour, le chancelier de l’Autriche a aussi rendu visite à l’évêque Pál Brezanóczy, administrateur apostolique d’Eger, secrétaire du corps épiscopal hongrois.

A l’occasion du 70ème anniversaire de sa naissance, et du jubilé de 10 ans passés à l’administration du diocèse de Veszprém, 60 prêtres représentant le clergé du diocèse ont salué l’administrateur apostolique Sándor Klempa. László Nagy, chef du Bureau des Affaires Ecclésiastiques de l’État qui assistait à la cérémonie, a remis à Sándor Klempa le cadeau du président du Bureau en lui transmettant ses meilleurs vœux.

Béla Váradi provincial de l’OMF a représenté les Franciscains hongrois au Grand Chapitre de l’ordre organisé à Assise.

Sous le porche de la Basilique St István de Budapest, on a posé une plaque commémorative en l’honneur d’Arthur Harnat, ancien chef d’orchestre de l’église, grand rénovateur de la musique et du chant liturgiques hongrois,

décédé il y a cinq ans. La plaque commémorative est l'oeuvre du sculpteur Miklós Borsos. L'inauguration a été précédée d'une messe célébrée par Lajos Shvoy assistant au trône, évêque du diocèse de Székesfehérvár.

La Basilique Szent István, la plus grande église de Budapest fête cette année le 150ème anniversaire de sa construction. Les premières données du registre baptistaire remontent à l'automne de 1817, lorsque sur l'emplacement de la basilique actuelle s'élevait une petite église, sur un territoire d'ailleurs inhabité. Au cours des combats de la guerre d'indépendance de 1848/49 cette église fut tellement endommagée qu'il fallut la démolir. L'église actuelle, de style néo-renaissance a été bâtie dans la seconde moitié du siècle passé.

Dans la chapelle tzigane de Hodász, important centre du culte des tziganes de Hongrie, Sója Miklós vicaire de la chapelle a remis solennellement le cadeau du pape Paul VI à la plus pieuse des jeunes filles tziganes. En plus de sa signature le Saint-Père a également écrit une prière sur l'image sainte envoyée en cadeau. Le fait qu'à la cérémonie qui s'est déroulée selon le rite grec, les fidèles ont chanté une partie de la messe en langue tzigane est d'un intérêt ethnographique particulier.

A Kecskemét, à l'occasion de la fête des mères on a organisé une cérémonie en l'honneur des mères des prêtres du comitat et des environs. 25 mères de prêtres se sont réunies dans la chapelle des piaristes de Kecskemét, où elles ont reçu une bénédiction spéciale.

Le collaborateur de Uj Ember s'est rendu dans la contrée de Nyírség, au nord est de la Hongrie, où la plupart de la population est catholique de rite byzantin. L'un des plus grands soucis de cette Église au grand passé, c'est que, par suite du manque d'organisation des autorités juridiques, ses fonctions sont liées à un territoire fixé de sorte que les fidèles qui en sortent ne peuvent être pourvus du secours de la religion qu'au prix de grandes difficultés. L'Église n'a ni communauté religieuse, ni autorité juridique dans la région occidentale de la Hongrie.

En partie d'après le journal Pest-megyei Hírlap l'hebdomadaire Uj Ember rend compte d'un intéressant évènement de musique religieuse. Dans la commune d'Abony, proche de Budapest, une messe à la guitare de style beat a été présentée à l'église paroissiale. Les mélodies de la „messe beat” ont été composées sur un texte en langue hongroise autorisé. La présentation a remporté un vif succès, particulièrement chez les jeunes.

A la messe solennelle de la Pentecôte, l'évêque Pál Brezanóczy, administrateur apostolique d'Eger a recommandé ses fidèles à Marie, mère de l'Église. A cette occasion, une cérémonie spéciale s'est déroulée devant la statue de Marie placée dans le chœur de la cathédrale d'Eger, envoyée de Fatima à cette église.

A l'occasion de ses noces de diamant la communauté religieuse de Zalagalsa a chaleureusement fêté le marguillier József Radics. En dehors des vieux époux, leurs dix enfants, vingt-neuf petits enfants et neuf arrière-petits enfants assistaient à la messe d'action de grâces et à la bénédiction du jubilé; la grande famille au complet, avec les brus et les gendres, ne comptait pas moins de soixante neuf membres. Sándor Klempa, administrateur apostolique de Veszprém a adressé aux vieux époux jubilaires une lettre de chaleureuses félicitations.

Restauration d'églises: Sous la direction de l'évêque Imre Kisberk, on procédera à la restauration de la Basilique de Székesfehérvár. — On a remis en état l'église de Dinnyés, appartenant au diocèse de Székesfehérvár. A Békéscsaba-Erzsébethely l'évêque József Ijjas, administrateur apostolique de Csanád a béni la nouvelle grotte de Lourdes de la chapelle agrandie. On y a également bâti un nouveau presbytère. — A Rákócscsaba-Ujtelep, situé dans les environs de Budapest et administrativement relié à la capitale après la deuxième guerre mondiale, on a remis en état l'église bâtie il y a un quart de siècle, que l'on a également dotée, à cette occasion, d'un nouveau clocher en béton armé.

K Ö Z L É S E K É S V Á L A S Z O K

Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspököt, aki a liturgikus konstitúció végrehajtására alakult tanács ülésein vett részt Rómában, magánkihallgatáson fogadta a Szentatya.

1501-ből származó magyar Mária-éneket fedezett fel Domokos Pál Péter a lengyelországi Czesztowowa kolostorában. A fohász a jó halálért könyörög a Boldogságos Szűzhöz.

Josef Klaus osztrák szövetségi kancellár, aki a magyar kormány vendégeként több napot töltött Magyarországon, felesége társaságában megtekintette az esztergomi főszékesegyházat. A templomot és világhírű kincstárát *Vajai* István kanonok mutatta meg a magas vendégeknek. Aldozócsüdtörtökön este 6 órakor a kancellár, felesége, és *Lujo Tonic-Sornij* osztrák külügyminiszter a budavári Mátyás templomban hallgatott szentmisét, ahol kíséretében ott volt *Brezanóczy* Pál püspök, egri apostoli kormányzó a magyar püspöki kar titkára, és *Beresztóczy* Miklós prépost az országgyűlés alelnöke, az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának főtíkára is. Az ünnepi szentmisét *Szabó* Imre püspök, apostoli kormányzói vikárius pontifikálta. A templom ének- és zenekara *Liszt* „Koronázási misé”-jét adta elő. A következő nap május első pén-teke volt, és ezen a napon a kancellár a budapesti Alkantarai Szent Péter templomban hallgatott szentmisét. Az osztrák szövetségi kancellár látogatásai során felkereste *Brezanóczy* Pál püspök egri apostoli kormányzót, a magyar püspöki kar titkárát is.

A **budapesti Szent István bazilika** előcsarnokában emléktáblát állítottak *Harmat* Arthurnak, a magyar katolikus egyházi ének- és zenekultúra öt évvel ezelőtt elhunyt nagy megújítójának. Az emléktábla *Borsos* Miklós szobrászművész alkotása. Az emléktábla leleplezését megelőzően *Shvoy* Lajos pápai trón-álló, székesfehérvári megyéspüspök főpapi misét mondott.

Váradi Béla OFM tartományfőnök képviselte a magyar Ferenceseket a rend Assisiben tartott nagykáptalanján.

A **veszprémi egyházmegye** papságának képviselőjében hatvan pap köszöntötte *Klempa* Sándor apostoli kormányzót 70. születésnapján, valamint abból az alkalomból, hogy tíz évvel ezelőtt vette át a veszprémi egyházmegye kormányzását. Az ünnepségen jelen volt *Nagy* László, az Állami Egyházügyi Hivatal főosztályvezetője is, aki a hivatal elnökének szívélyes köszöntését és ajándékát nyújtotta át a jubilánsnak.

Budapest legnagyobb templomának a Szent István bazilikának plébániája az idén ünnepli fennállásának 150 éves évfordulóját. Az egyházközségi anyakönyv első bejegyzései 1817 őszéről származnak, amikor a mai bazilika helyén egy kis templom állott, egyébként szinte lakatlan területen. Ez a templom az 1848–49-es szabadságharc idején olyan súlyosan megsérült, hogy le kellett bontani. A jelenlegi neo-reneszánsz stílusú templomot a múlt század második felében építették.

A **hodászi cigánykápornában**, amely egyik fontos központja a magyarországi cigányság pasztorációjának, ünnepélyes keretek között adta át a kápolna lelkésze *Sója* Miklós VI. Pál pápa ajándékát a legbuzgóbb cigányleánynak. A Szentatya aláírásán kívül egy rövid imát is írt az ajándékba küldött szentképre. Néprajzi érdekessége volt a misének, hogy az egyébként görögkatolikus szertartás egy részét a hívek cigány nyelven énekelték.

Brezanóczy Pál püspök egri apostoli kormányzó a pünkösdi ünnepélyes szentmisén felajánlotta híveit Máriának, az egyház anyjának. Ebből az alkalomból külön szertartás volt az egri főszékesegyház szentélyénél felállított Mária szobornál, amelyet Fatimából küldtek Egernek.

Az **európai püspöki értekezleten** a magyar püspöki kar képviselőjében *Brezanóczy* Pál, *Cserháti* József és *Ijjas* József püspökök vesznek részt.

Északkelet Magyarországon a Nyírségben járt az *Új Ember* munkatársa, ahol a lakosság nagy százaléka bizánci szertartású katolikus. Ennek a nagymúltú egyháznak egyik legnagyobb gondja, hogy a joghatóság rendezetlensége miatt működésük megszabott területhez kötött és így az innen elkerülő híveiket csak nagy nehézségek árán részesíthetik lelki gondozásban. Magyarországon nyugati részén nincs egyházközségük és joghatóságuk sincs.

Érdekes egyházzenei eseményről számol be, részben a *Pestmegyei Hírlap* nyomán az *Új Ember*. A Budapesttől nem messze fekvő Abony községben *beat* stílusú gitármisést mutattak be a plébánia templomban. A „beat-mise” dallamait egyházilag jóváhagyott magyarnyelvű szövegekre komponálták. A bemutató, különösen az ifjúság körében, nagy sikert aratott.

Az anyák napja alkalmából Kecskeméten külön ünnepséget rendeztek a megye és a környék papi édesanyáinak. A kecskeméti piarista rendház kápolnájában 25 papi édesanya jött össze és részesült külön áldásban.

A zalagalsai egyházközség melegen megünnepelte gyémántmenyegzője alkalmából Radics József templomát. A hálaadó szentmisén és jubileumi áldáson az idős házaspáron kívül jelen volt tíz gyermekük, huszonkilenc unokájuk és kilenc dédunokájuk is, a menyekkel és vőekkel együtt az egész hatvankilenc tagú nagy család. Klempa Sándor veszprémi apostoli kormányzó meleghangú levélben köszöntötte az ünneplő házaspárt.

Templomrestaurálások. Kisberek Imre püspök vezetésével felújítják a székesfehérvári bazilikát. — Felújították a székesfehérvári egyházmegyéhez tartozó Dinnyés templomát. — Békéscsaba-Erzsébethelyen Ijjas József püspök, csanádi apostoli kormányzó áldotta meg a megnagyobbított kápolna új louredesi barlangját. Ugyanitt új lelkészlakot is építettek. — A budapestkörnyéki és a második világháború után közigazgatásilag is a fővárosához csatolt Rákócscsaba-Újtelepen felújították a negyedszázaddal ezelőtt épült templomot, amely ebből az alkalomból új vasbeton tornyot is kapott.

„Mitosztalanítás” — Szerkesztőségünkhez intézett levelében olvasónk annak az aggodalomnak ad kifejezést, vajon nem esik-e túlzásba a modern bibliatudomány, amikor kétségesse tesz egy sor eddig érvényben volt szentírásmagyarázatot. Olvasónk aggodalmára a legmegfelelőbbben König bíboros szavaival válaszolhatunk, aki a legutóbb egy bécsi bibliakiállítás alkalmával tartott beszédében vette védelmébe a modern bibliatudomány módszereit és eredményeit. Kifejtette König bíboros, hogy a hívek körében mutatkozó gyakori zavarra bizonyára nem került volna sor, ha a „mitosztalanítás” szó nem lenne oly könnyen félreérthető. A helyes szándékú mitosztalanítást azonban nem kell elutasítani — mondotta a bíboros. A döntő kérdés ugyanis az: miként lehet az antik világkép keretében megfogalmazott isteni igazságot napjainkban korszerűen megérteni és hirdetni? Az e kérdés körül folyó vita arra az eredményre vezetett, hogy a bibliát nem lehet részvétlenül olvasni mint valamiféle történetek gyűjteményét, hanem csak mint közvetlenül nekünk szóló üzenetet. A hit szempontjából közömbös, hogy egyik vagy másik bibliai esemény történetisége tudományosan igazolható-e vagy sem, mert hiszen a biblia üdvörténetet közöl, amely lényegénél fogva már értelmezett történet. A szentírás, mint olyan sugalmazott, nem sugalmazott azonban minden szava és nem sugalmazott az az antik világkép sem, amely alapjául szolgált. A bibliának nem célja, hogy valamilyen objektív igazságfogalmat fejtsen ki — mint mondjuk az antik filozófia —, hanem a mindenkor változó személyes szituációkban élő emberekhez szóló üzenet. A bibliában felfedezhető látszólagos ellentmondások éppen abból a tényből folynak, hogy ezek az emberi szituációk nem hozhatók általános, közös nevezőre.